

caiete critice

Revistă editată de Fundația Națională pentru Știință și Artă

Director: Eugen SIMION

NR.12 (374) • DECEMBRIE 2018

MICHAEL METZELTIN:

DE CE A FOST POSIBILĂ CONSTITUIREA ROMÂNIEI?
DEVENIREA ROMÂNIEI CA STAT NAȚIONAL

SERGE FAUCHEREAU:

SOUVENIRE DE VASKO POPA

TUDOR NEDELCEA:

REMEMBER MARIN SORESCU

ANA-MARIA BĂNICĂ:

DUPĂ 50 DE ANI, PE URMELE „INTRUSULUI”

VALERIU IOAN-FRANC,
NAPOLEON POP:

CONFUZIA IDEOLOGILOR
SAU IDEOLOGII ÎN CONFUZIE

Nicolae Iorga (I)

Fragmente critice de Eugen SIMION

9 771220 635006

caiete critice

Numărul 12 (374) / 2018

ISSN: 1220-6350 / ISSN (on-line): 2285-5041

Revistă indexată CNCS, Scipio, Erihplus

REDAȚIA:

Eugen SIMION

director

Valeriu IOAN-FRANC

redactor-șef

Lucian CHIȘU

coordonare editorială

Mihaela BURUGĂ

secretar de redacție

Bianca BURȚA-CERNAT

Oana SOARE

Paul CERNAT

DTP: Mihăiță STROE

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC:

Mihai CIMPOI

Jacques DE DECKER (Belgia)

Serge FAUCHEREAU (Franța)

Valeriu IOAN-FRANC

Jaime GIL ALUJA (Spania)

Radivoje KONSTANTINOVIĆ (Serbia)

Evanghelos MOUTSOPOULOS (Grecia)

Michael METZELTIN (Austria)

Thierry de MONTBRIAL (Franța)

Basarab NICOLESCU

Eugen SIMION

Dumitru ȚEPENEAG

Revistă editată de

Fundația Națională pentru Știință și Artă,

Grupul interdisciplinar de reflecție și

Editura Expert,

sub egida **Academiei Române**

CUPRINS

12 / 2018

3

Eugen SIMION
Nicolae Iorga (I)

FRAGMENTE CRITICE

12

Michael METZELTIN
De ce a fost posibilă constituirea României?
Devenirea României ca stat național
Why was the Creation of Romania possible?
The Becoming of Romania as a Nation-State

A GÂNDI EUROPA

25

Serge FAUCHEREAU
Souvenir de Vasko Popa
Amintire cu Vasko Popa

EVOCĂRI

27

Tudor NEDELCEA
Remember Marin Sorescu

30

Ana-Maria BĂNICĂ
După 50 de ani, pe urmele „Intrusului”
”The Intruder”, 50 Years Later

COMENTARII

41

Cătălin STURZA
Ghilotina anilor 1990. Cazul Norman Manea (I)
The Guillotine of the 1990s. The Norman Manea Case (I)

54

Andreea TELIBAN
Povești cu mucigai
Mouldy Stories

58

Alexandru DUMITRIU
Un roman „obsedantist” în ținută postmodernă
A Novel of the “Obsessing Decade” Theme, in a Postmodern Outfit

64

Vasile BARDAN

Metamorfozele criticii

The Metamorphosis of the Literary Criticism

70

Florin Felix NICHITA

Poezie și matematică (II)

Poetry and Mathematics (II)

73

Valeriu IOAN-FRANC, Napoleon POP

Confuzia ideologiilor sau ideologii in confuzie

Confusion of Ideologies or Ideologies in Confusion

ȘTIINȚĂ ȘI ECONOMIE

EUGEN SIMION

Academia Română, președintele Secției de Filologie și Literatură,
directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”
*Romanian Academy, President of the Philology and Literature Section,
Director of the “G. Călinescu” Institute for Literary History and Theory*
e-mail: eugen.simion@fnsa.ro

Nicolae Iorga (I)

Abstract

Acest articol se referă la Nicolae Iorga (1871-1940), personalitate de prim rang a culturii românești și europene, „un specialist total, un istoric care a sorbit apa tuturor”, care „a jucat în cultura română, în ultimele patru decenii, rolul lui Voltaire”. Nicolae Iorga care a lăsat posterității o operă vastă ce atinge aproape 1500 de volume. Sunt prezentate admirația Plină de spaimă pe care Iorga a exercitat-o asupra lui Mircea Eliade, precum și poziția lui G. Călinescu și E. Lovinescu, contemporani cu savantul în chestiunile istoriei literaturii noastre mai vechi. Este pusă în valoare concepția despre istorie, cultură și literatură a savantului, care, spre deosebire de alți umaniști, are propria teorie asupra domeniului, nedespărțind știința istoriei de artă, iar în ceea ce privește cultura atribuind celei naționale și seria operelor scrise în alte limbi decât cea a literaturii naționale, dar folosite ca lingua franca la noi (scrierile în limba slavonă și neogracă). Cu altă formație intelectuală (cu solidă formație de istoric obiectiv, în primul rând, adică aceea de *om al faptelor, om al documentelor*), istoricul literar Iorga este un *spirit pozitivist*, găsește istoria – indiferent dacă este vorba de istoria istoriei sau de istoria literaturii – ca o știință *totalizantă*. *O pasiune exigentă*, minunate cuvinte, ireproșabil program. Sunt evidențiate darurile de portretist ale lui Iorga, care încrăpătează în două fraze atât universul de creație cât și pe cel biografic, în latura lui morală.

Cuvinte-cheie: istorie, obiectivitate, știință, literatura română veche, cultură, Nicolae Iorga.

The present piece of writing focuses on Nicolae Iorga (1871– 1940), an emblematic figure of Romanian and European culture, „a complete professional, a historian who absorbed all the sources”, who „in the last four decades played, in Romanian culture, the role of Voltaire”. The article is about Nicolae Iorga who left behind a vast work of about 1500 volumes. The topics are the frightful admiration he inspired to Mircea Eliade as well as his contemporaries, G. Calinescu’s and E. Lovinescu’s positions on certain issues regarding an older period of Romanian literature. The paper emphasizes the scholar’s outlook on history, culture and literature as Iorga, unlike other researchers in humanities, has his own theory in the field whereby he doesn’t separate the science of history from art, while regarding culture he considered to belong to the national culture all the works written in other languages used as bridge languages (Slavic and Modern Greek). With the intellectual mindset of an objective historian – a professional interested in facts

* Lucrare realizată în cadrul Proiectului *Prezervarea și valorificarea patrimoniului literar românesc folosind soluții digitale inteligente pentru extragerea și sistematizarea de cunoștințe* (INTELLIT), PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0821/ Nr 54PCCDI/ 2018.

and documents, the literary historian Iorga is a *positivist spirit* – regarding history, be it literary or otherwise – as an *all-encompassing science*. An *exigent passion*, wonderful words, a flawless program. The essay also highlights Iorga's gifts as a portrayer who is able to encode in two sentences only both the work's universe as well as the biographic one in its moral aspect.

Keywords: history, objectivity, science, Old Romanian Literature, culture, Nicolae Iorga

Cu *Istoria literaturii românești în secolul al XVIII-lea* (1688-1821), precedată de introducerea sintetică pe care, sub formă de curs universitar (*Literatura populară, Literatura slavonă, Vechea literatură religioasă, Întăii cronicari* – de până la 1688), începem să publicăm, în seria „Opere fundamentale”, scrierile esențiale ale lui Nicolae Iorga. O operă, după cum se știe, enormă, fără egal în cultura română. Bibliograful său, Barbu Theodorescu, vorbește de 1.500 de volume, alții de opt sute, șase sute sau doar două sute. Un alt cercetător semnalează faptul că, numai în 1913, istoricul a tipărit 33 de cărți, iar între 1920 și 1940, aproximativ 500. Mircea Eliade, elev în ultima clasă de liceu, publică prin 1925-1926, mai întâi în revista „Vlăstarul”, apoi în „Revista universitară” și, în continuare, în „Cuvântul”, articole în care își arată o admirație plină de spaimă și, totodată, nemulțumirile lui de om tânăr, dominat de neliniști și de o dorință crâncenă încă de pe acum de a spiritua-liza cultura română, despre opera „acelui mare om” („acel uriaș în umbra căruia tânjeam să cresc, să mă maturizez”). Admirația se asociază cu observații critice privitoare la prolixitatea frazei, lipsa „spiritului asiatic” în tratarea istoriei orientale, în fine, tânărul apostol al generației tinere vede în apostolul generației anterioare (generația care făcuse Marea Unire) un poligraf de tipul „Hermes Trismegistos”¹ care ar amesteca erudiția cu pasiunile irepresibile și practică în tot ce scrie un fel de *fenomenologie* a genealogiilor, detaliilor fără coerență, într-o retorică greu de urmărit. Sunt reproșurile ce vor însoți, mereu, istoricul și scriitorul Iorga, manifestat în toate genurile posibile, de la narațiunea istorică, dominantă, până la memorialistică (unde excelează) și, de aici, la literatură de ficțiune (unde talentul este cu mult sub posibilitățile geniului său istoric și, în genere, geniului confesiv) și, mai departe, la genul aforistic, unde, iarăși, Iorga se dovedește a fi un moralist de mare clasă și un fin dissociator de idei.

Cu excepția publiciștilor din jurul său, fascinați de personalitatea copleșitoare a istoricului, criticii esteți i-au fost, mai mereu, potrivnici. G. Călinescu îi face un portret memorabil („un specialist total, un istoric care a sorbit apa tuturor”, el „a jucat în cultura română, în ultimele patru decenii, rolul lui Voltaire”), dar îi contestă, totalmente, pricepera estetică și spiritul critic („de câteva decenii a fi descoperit de N. Iorga este în majoritatea cazurilor dovada sigură a lipsei de vocație”, „istoricul răsfăciește revistele și nu citește cărțile”, „e un Macarie sau un Azarie compilând pomelnice”, „metoda lui genealogică nu se mai potrivește unei literaturi anterioare, iar aparatul critic, atât de superficial, redus la citarea paginilor, apare ca o metodă cu totul în afara spiritului critice” etc.). Îi laudă, în schimb, talentul memorialistic și capacitatea de a fixa „o umoare de moment” într-un articol de o pagină, adică talentul de pamfletar. Ceea ce este adevărat, dar nu suficient. „N. Iorga – mai scrie tânărul G. Călinescu, om din altă generație și, deci, cu altă sensibilitate estetică – nu e un portretist, fiindcă nu e un descriptiv.” La acest punct, vom dovedi în cele ce urmează, criticul-estet se înșală. N. Iorga este un portretist, chiar un mare portretist în latură morală, vede rapid ipochimenul din document (mă gândesc mai ales la literatura veche) și-i fixează, rapid și esențial, ideologia și caracterul în tonuri decise, de regulă aspre.

Cam în același mod îl judecă, înaintea lui G. Călinescu, și E. Lovinescu pe ideologul sămănătorismului. Susținând sincronismul, modernitatea, în genere, în cultura și civilizația românească, moldoveanul Lovinescu a intrat după 1915 – când ideologia lui literară se lămurește – în conflict nu numai cu mentorul său spiritual, Maiorescu, dar și cu (mai ales cu) tânărul apostol al țăranismului, Nicolae Iorga, coborât, ca și el, din Moldova de Sus, dar cu alte convingeri, în agitata și cosmopolita lume valahă. Conflictul s-a extins din domeniul ideologiei și

¹ Vezi, în legătură cu relațiile dintre tânărul Eliade și N. Iorga, articolul lui Mac Linscott Richetts, *Mircea Eliade și Nicolae Iorga*, în „Caiete critice”, 1988 (număr respins de cenzură, tipărit în 1990).

criticii literare în sfera vieții sociale și morale. Ce-a urmat este un război crâncen, care a durat câtă vreme protagoniștii au trăit. Un veritabil război critic, în spatele războinicilor confruntându-se cele două mari curente de idei și de sensibilitate estetică ale timpului: *tradiționalismul* și *modernismul*. Am studiat în altă parte² etapele acestor confruntări ideologice și literare care, ca efect colateral, l-au împiedicat pe Lovinescu să acceadă în Academie și în învățământul universitar, acolo unde îi era locul. Ori de câte ori a încercat, a întâlnit în calea lui adversitatea incoruptibilă a lui N. Iorga, adversarul ideologic incapabil să se disocieze de nemulțumirile sale omenești. Au dispărut, amândoi, la o distanță de câțiva ani, ducând cu ei și în lumea cerească ceea ce i-a despărțit pe pământ. Unul dintre ei (Iorga) dispărea – victimă a unei crime oribile –, celălalt (Lovinescu) moare la numai 63 de ani, victimă a unei maladii necruțătoare, cu puțin timp înainte de a încheia ultima lui operă dedicată lui Maiorescu și contemporanilor săi. „Dascălul scolastic” (așa cum îi spune Iorga lui Maiorescu) mai stârnește, pentru ultima oară, polemica dintre cei doi ideologi, rămași până în ultima clipă pe aceleași poziții³ ostile.

Cel mai represiv, ireductibil și inflexibil în opțiunile sale se arată, și aici, apostolul tradiționalismului românesc, supărat, acum, pe „profesorul de logică” (Maiorescu) și, în egală măsură, pe ucenicul său (Lovinescu) care – spirit disociativ – este, acum, ca și mai înainte, ceva mai ponderat și față de izbucnirile de lavă vulcanică ale marelui său adversar. Îi contestă, într-adevăr, *confuzia* (majoră) *dintre estetic, etic și etnic*, care atrage după ea imposibilitatea unei critici literare veritabile, îi refuză, de asemenea, excesele naționalismului și excesele subiectivismului necontrolat care anulează „resemnarea în fața esteticului, de oriunde ar veni el” dar îi recunoaște lui N. Iorga ceea ce este de recunoscut în vasta lui operă și în pasionalitatea omului ce-a scris-o. Lovinescu dă dovadă, și el, de resemnare în fața adevărului estetic, frângându-și amărăciunile, înfrângerile, nedreptățile pe care le-a primit din partea omului despre care a scris atâtea pagini usturătoare, Lovinescu dă dovadă, zic, de o superbă obiectivitate, căci iată cum încheie el, în *Istoria literaturii române contemporane*, capitolul despre misticismul național al criticii lui Iorga:

² Vezi E. Lovinescu. *Scepticul mântuit*, 1971, pp. 209-292.

³ În legătură cu această dispută, vezi și volumul nostru, E. Lovinescu și posteritatea lui critică, 2017.

„Mulți l-au întrecut prin sobrietate, prin echilibru, prin eleganță; nimeni nu l-a egalat însă prin căldura pasională: lava incandescentă a prozei sale apostolice nu s-a stins nici până azi și, probabil, nu se va stinge, atât timp cât vor exista ochi care să se plece peste paginile învechite ale trecutului: nimic nu-i rezistă; cele mai neînsemnate și mai uitate lucruri, «bibliotecile circulante», «bisericele maramureșene», «calendarele», «serbările de la Sibiu», «cărțile de școală», «o comună rurală din România», «sfârșitul examenului» se aprind la torța incendiară a stilului d-lui Iorga și ni se înfățișează în plină actualitate. Cu o astfel de forță de a comunica, nu e de mirat că, în literatură, d. Iorga a părăsit de la început domeniul estetice în favoarea ideii naționale, pentru a o lărgi apoi în domeniul acțiunii politice; neputând zăbovi în recea formulă estetică, tribunul avea nevoie de ceea ce leagă pe oameni și-i poate îndrepta spre o acțiune determinată. Pentru acest scop, puterea explozivă a temperamentului era ajutată de mijloace literare neegale de niciunul din scriitorii noștri: ironie, vervă, susținută până-n cele mai îndepărtate ramificații, patetismul, invectiva, suflul puternic al unei singure idei iraționale se leagă în personalitatea literară a d-lui Iorga sub forma atitudinii pamfletare”.

Pagini, încă o dată, drepte, inspirate, recunoaștere sinceră a geniului în manifestările lui multiple și inegale, asocieri juste între calitățile sale superioare și scăderile lui estetice de neignorat, în fine, un portret critic pe care numai un mare spirit (îl numesc pe E. Lovinescu) poate să-l facă, stăpânindu-și neîmplinirile și amărăciunile, unui alt mare spirit iritabil și capricios, inegalabil în știința și ardoarea credinței sale naționale. Când Iorga este asasinat de forțele politice extremiste, Lovinescu scrie, iarăși, fraze de o adâncă tristețe, arătând o impresionantă putere de înțelegere și compasiune pentru omul care a scris sute, dacă nu mii de cărți, și pierde, acum, ucis de niște tineri politicieni barbari...

Disparând în acest chip, opera lui Nicolae Iorga a rămas, desigur, trecând greu prin sita ideologiilor

ulterioare ajunse la putere. Proletcultismul postbelic a exclus-o, din principiu, pentru „naționalismul” ei, s-a zis, excesiv (și această carantină a durat aproape o jumătate de secol!), fără ca analiștii, politologii, istoricii literari ai momentului să încerce să separe lucrurile și să scoată la lumină adevărul din discursul istoricului. Nici adepții autonomiei esteticului n-au avut timp și răbdare, decât rareori, să citească și să judece, corect, totalitatea scrierilor sale pentru a descoperi, dincolo de lava ideologică și spiritul represiv al pamfletarului, capacitatea de creație – cu adevărat excepțională prin unele aspecte – a eruditului... Iorga rămâne un subiect inedit pentru generațiile noi de critici și istorici literari și așa va rămâne, mult timp, dacă nu vor ajunge, trecând peste judecățile prăpăstioase ale istoricului despre simbolism („o înșelătorie ori un mijloc de parvenire literară, nu e decât o modă”) și, în genere, despre „netrebnicia literatură de București” din timpul său (adică întreaga literatură modernă), dacă, zic, nu vor ajunge la portretele memorialistice și, în fond, la substanța operei sale, inclusiv la *oratoria*, care este, într-adevăr, memorabilă, ca și narațiunea sa istorică vastă și, trebuie să recunoaștem, copleșitoare nu numai prin cantitatea de fapte pe care le poartă, de-a lungul secolelor – ca un *mare fluviu* –, dar și, de multe ori, prin adevărul lor.

★

Cu altă formație intelectuală (cu solidă formație de istoric obiectiv, în primul rând, adică aceea de om al faptei, om al documentelor), istoricul literar Iorga este un spirit pozitivist și, cum vom vedea din cele ce urmează, găsește istoria – indiferent dacă este vorba de istoria istoriei sau de istoria literaturii – ca o știință totalizantă

Publicăm, în seria de „Opere fundamentale”,

primele trei volume din *Istoria literaturii românești*, începând cu *literatura populară*, până în 1821. Accentul cade, în aceste prime tomuri, pe secolul al XVIII-lea (1688-1821), cercetat de autor în toate manifestările culturale. Este o carte fundamentală pentru cultura noastră, nedepășită, îmi dau seama, nici azi (după un secol și mai bine de când a apărut) în ceea ce privește informația istorică și culturală. După cum ne precizează cel care a alcătuit ediția de față, Ionel Oprișan, ea va fi completată cu un volum masiv care va cuprinde articole cu teme privitoare la literatura veche, tipărite și rămase în revistele vremii. În acest fel, această imensă uzină de date, dar și de idei peste care nu poți trece va putea fi, nu peste

mult timp, integral reconstituită și, astfel, readusă în actualitate. Să urmărim, deocamdată, scenariul critic din cele trei volume și să încercăm să desprindem din el metoda și valorile pe care le reține istoricul acesta despre care s-a spus, în repetate rânduri, nu numai că știe tot, dar că redactează studiile în câteva zile, uneori în timpul unei călătorii cu trenul de la București, să zicem, la Viena... A ieșit, de aici, părerea că Iorga, un monstru de erudiție, scrie repede și neîngrijit. Când îi citești însă cărțile de istorie pură (de pildă, admirabila biografie a lui Ștefan cel Mare, operă de tinerețe, ca și *Istoria literaturii românești vechi*), vezi însă că, exceptând unele detalii semnalate de specialiști ca fiind inexacte, narațiunea istorică este de o remarcabilă expresivitate literară.

Istoria de față are o mică istorie (fabulă) în spate ce merită a fi amintită. Autorul ei depune manuscrisul, în 1900, la Academie, pentru a participa la un concurs de premiere inițiat de Hasdeu. După cum ne confirmă Barbu Theodorescu, bibliograful lui Iorga, îngrijitorul ediției din 1969⁴, comisia de selecție era compusă din Hasdeu, A.D. Xenopol, V.A. Urechia și, când a fost să se voteze, lucrarea lui Iorga a primit 9 voturi pentru și 17 contra (printre ei, Hasdeu, V.A. Urechia, Tocilescu, N. Ionescu – cunoscutul adversar din Parlament al lui Maiorescu)... I se reproșează autorului lipsa de organizare a studiului, greșeli de informație, stil neîngrijit etc. Mai gravă este imputarea pe care i-o aduce Hasdeu, și anume faptul că „autorul ar fi trebuit să examineze numai scrierile făcute în limba română, căci numai acestea formează literatura română”. Tocilescu se arată și el nemulțumit de forma neîngrijită a lucrării, iar Nicolae Ionescu, mai agresiv decât toți și total absurd, este de părere că lucrarea în discuție este opera unui „gazetar, care adună din dreapta și din stânga fapte mai mult și mai puțin însemnate, le scrie unul lângă altul, fără să se preocupe nici de legătura lor, nici de modul cum le scrie”⁵. Singurul care ia apărarea acestei scrieri, totuși, fundamentale este fostul lui profesor, A.D. Xenopol, care-l recomandă ca fiind un tânăr „de cea mai mare valoare, [el] rezumă tot ce se știe până acum”.

Ce contează dincolo de această polemică academică este ideea lui Hasdeu despre ceea ce poate fi și ceea ce nu trebuie să revendice literatura română din scrierile din trecut. În speță, despre excluderea din

harta literaturii române vechi a operelor redactate în alte limbi (latină, slavonă, greacă). O idee care a circulat și circulă, în bună parte, în istoriile noastre literare și azi. O găsim, de pildă, și la G. Călinescu, care în, *Istoria* din 1941, prezintă *Învățăturile lui Neagoe* (1520), operă parenetică scrisă în limba slavonă – limba folosită atunci în biserică și în cancelariile domnești –, operă esențială pentru noi, românii), o prezintă, zic, în doar două-trei rânduri însoțite de un citat la alte câteva rânduri. Argumentul este cel cunoscut, nu lipsit, în principiu, de justificare, și anume că o *literatură națională este scrisă în limba națională*. Așa este, dar când limba vorbită de un popor n-a ajuns încă la o formă literară, cronicarii epocii, moraliștii, în fine, traducătorii sau cei care adaptează scrieri din alte limbi folosesc limba utilizată în mediile intelectuale (câte sunt) ale timpului.

O temă pe care Iorga o discută în *Introducerea* din 1901 a *Istoriei* sale, cu un punct de vedere deosebit de acela al lui Hasdeu. Aici, el încearcă să-și definească metoda după care lucrează și, în genere, concepția pe care o are asupra istoriei. Merită a fi reținute câteva întrebări – inevitabile – la care încearcă să răspundă, acum, tânărul istoric. Este istoria o știință sau o artă? Cât de subiectiv poate fi istoricul, căci obiectiv trebuie să fie cu necesitate când este vorba ca el să reconstituie faptele trecutului?! Este obligatoriu, apoi, ca faptele istoriei dintr-o epocă să fie puse în legătură cu gândirea generală a timpului sau este mai de folos, fiind mai exact, mai explicit, ca istoricul obiectiv să descrie faptele ca atare și să se țină, astfel, departe de speculații subiective? Cum este mai bine pentru un istoric literar: să cuprindă în lucrarea lui numai scrierile propriu-zise (cele care s-au păstrat) sau să ia în discuție și creațiile orale? În fine, din această listă de întrebări nu lipsește chestiunea scrierilor în altă limbă decât limba literaturii naționale (cazul nostru, repet: în limba latină, slavă, grecească), apărute în spațiul locuit de români în epoca medievală: trebuie sau nu ca istoricul literaturii vechi să le cerceteze și să le considere, ca atare, opere culturale cu drepturi depline în patrimoniul spiritual național sau este mai sănătos să le lase deoparte și să se ocupe doar de scrierile în limba română?... Căci numai aceasta (limba națională) asigură identitatea unei literaturi...

Sunt, repet, întrebări pe care și le pun toți istoricii lumii (*istoricii istoriei* sau *istoricii literaturilor*),

⁴ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1820)*, ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, Editura Didactică și Pedagogică, 1969.

⁵ Cf. *Introducerii* citate.

vechi sau noi. Iorga și le pune, la 1900, și el, pe lângă altele. Și le relua și în alte situații și are, mai totdeauna, răspunsuri ferme. Nu-i un om al îndoielilor, nu-i un spirit care lucrează cu aproximații, deși istoria literară nu-i o știință a certitudinilor. Și, în genere, este mereu îndoiala – pentru slujitorii ei – dacă istoria literară este, cu adevărat, o știință riguroasă din moment ce nu are o metodă sigură și, mai ales, din moment ce depinde, în chip esențial, de însușirile (printre ele se află și *talentul*) celui care o scrie. G. Călinescu, care – așa cum am reținut – stimează enorm geniul lui Iorga, dar îi contestă calitatea operei sale critice, G. Călinescu, zic, critic estetizant apropiat mai mult de gândirea lui Paul Valéry și a esteticienilor italieni, definește istoria literară o „știință inefabilă”. Ceea ce înseamnă multe, dar nimic precis...

Cu altă formație intelectuală (cu solidă formație de istoric obiectiv, în primul rând, adică aceea de *om al faptei, om al documentelor*), istoricul literar Iorga este un *spirit pozitivist* și, cum vom vedea din cele ce urmează, găsește istoria – indiferent dacă este vorba de istoria istoriei sau de istoria literaturii – ca o *știință totalizantă*. Ea poate și trebuie să cuprindă toate faptele (în cazul de față, faptele culturale) ale unei epoci, indiferent de unde vin, și să studieze relațiile dintre ele. El însuși, istoricul Iorga, este în tot ce scrie un spirit totalizator și autoritar.

Nu-i, să mai spunem o dată, un spirit al nuanței, un spirit al fragmentului, ci un spirit al totalității și al vastității, vede ansamblul și descoperă cauzalitățile îndepărtate ale fenomenului. Asta nu-l împiedică să sesizeze, ca nimeni altul, detaliile, cauzalitățile și relațiile mărunte și să aducă în narațiunea critică un potop de amănunte din mica istorie, care, de n-ar fi el, ar dispărea în uitare. Cea dintâi calitate a unei istorii literare, spune în *Introducerea* citată, este „să fie istorie” și „nu un simplu indicator biografic și bibliografic”. Asta înseamnă că trebuie să cuprindă totul din viața și opera omului care scrie, marile și micile evenimente din biografia lui, ideile care l-au influențat și ideile

pe care le-a răspândit, el însuși, pentru că totul se leagă și se determină: „viața trebuie întrevăzută din elementele moarte – scrie el – spiritul trebuie trezit prin înțelegerea operelor, accidentele vieții acelor cari au produs operele literare trebuie întrebuițate și ele, mai ales pentru a ajunge la realizarea priceperii depline”. *Priceperea deplină*, iată o formulă ce exprimă natura și ambiția spirituală a istoricului.

Mai trebuie ceva pentru ca priceperea să fie posibilă și deplină: istoricului literar i se cere „să înțeleagă suflete omenesti care nu seamănă cu al său”, să înțeleagă „alte feluri de cugetare sau de simțire”, în fine, istoricul să se uite pe sine pentru a putea înțelege pe cei pe care îi cercetează și îi judecă. Iorga folosește chiar termenul de „simpatie”.

Istoricul să arate, adică, simpatie, toleranță, și judecățile sale să nu dovedească „nici asprime, nici intoleranță, nici dușmănie” când este vorba de faptele din lumea realului sau din lumea ideilor. În rezumat, critica istorică trebuie să se asocieze cu critica biografică, istoricul să fie deplin obiectiv, dar și înțelegător (*să aibă suflet*), să știe să pună în relație ideile și faptele scriitorului cu gândirea și mișcarea de idei a trupului său, în așa chip încât „o istorie literară trebuie să fixeze biografiile în mișcarea de idei a epocii, să puie în legătură cugetarea unuia cu gândirea generală a timpului; istoria literară nu se poate înțelege fără istoria culturii, ale

cărui culmi le studiază cu

deosebire în operele și viața scriitorilor”.

Să reținem, de aici și din alte fragmente, ideea sănătoasă că o istorie literară nu este „o banală galerie, o sală de expoziție sau de mezat”, ci – sintagmă norocoasă – „o biografie în mișcarea de idei a epocii”. Reținem și opinia, parțial justă, că istoria literară nu trebuie despărțită de istoria culturii. Adevărat, cu precizarea (ce se subînțelege în cazul istoriei literaturii vechi, unde scrierile literare se confundă, adesea, cu scrierile culturale!) că, în epocile moderne, disocierea este necesară pentru că, acum, începe să funcționeze principiul autonomiei esteticului fără de care literatura nu poate exista și funcționa ca literatură în haosul timpului.

Este corectă, în acest program al istoricului literar Iorga, ideea citată mai înainte că în literatura română veche românească trebuie să includem și scrierile în alte limbi apărute în spațiul medieval românesc. El răspunde, aici, lui Hasdeu, cum s-a văzut, dar și altora care, neluând în seamă complexitatea socio-culturală medievală, exclud, din principiu, elitele culturale românești care se exprimă, în circumstanțele lumii răsăritene, în alte limbi. Iorga gândește altfel conexiunile dintre faptele de cultură, și punctul lui de vedere mi se pare just. Așa gândesc și așa procedează, să se observe, și medievistii străini (cei francezi, de exemplu), care nu ezită să prezinte, în istoriile scrise de ei, operele scrise în latină sau în ceea ce ei numesc *limba romană* (adică latina medievală), apărute pe teritoriul lor, înainte de formarea limbii literare franceze. Situația limbii și culturii române este cu mult mai complicată, așa că Iorga are dreptate să se despartă, la acest punct, de Hasdeu și să recunoască, în spiritul adevărului, că există în medievalitatea românească o *literatură elinească* sau *româno-grecescă*, lângă cea incipientă în limba română, după cum există, am adăuga noi, și o literatură în limba slavonă și limba latină medievală. Iorga insistă, pe drept de altfel, asupra scrierilor în limba neogreacă, frecventă în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea în școlile și în mediul politic și cărturăresc din Țările Române:

„De la Brîncoveanu pînă la Grigore Dimitrie Ghica, de la Cantemirești pînă la Ioan Sandu Sturdza, timp de cel puțin un secol și jumătate – spune el – forma superioară a culturii românești a fost greacă, *elinească*. Ca și limba latină în veacul de mijloc pentru Apuseni, o limbă clasică a fost limba științifică prin excelență pentru românii de la sfîrșitul unei epoci, cari e în istoria universală cea modernă. Românește și slavonește învăța popa, uneori românește învăța și țăranul, unde era îndemnat să învețe; dar boierul își desăvîrșea cunoștințele urmînd la școala domnească înalte cursuri de epistimii pe grecește. Deci în această limbă trebuia să se scrie, trebuia să se scrie mult și să se tipărească, pentru nevoile românilor din școlile superioare, pentru lectura acelor cari trecuseră prin aceste școli și înțelegeau știința numai în această formă. A existat prin urmare o literatură, relativ bogată, româno-elinească sau româno-grecescă, corespunzătoare în privința cuprinsului și publicului la cari se adresa literaturii latino-barbare, cari a pregătit pentru o viață culturală proprie popoarele Europei centrale

și apusene. Nu numai atît. Curtea adăpostea rude și prieteni ai Domnului grec sau grecizat, și aceste persoane, de multe ori culte, totdeauna foarte influente, nu știau bine românește și n-aveau nici un motiv să iubească deci cartea românească. Limba țării ajungeau s-o înțeleagă, s-o vorbească fiii acelor cari se desfăceau din clientela principelui efemer, se stabileau în țară și se împămînteneau prin căsătoria cu o pămînteană; ei erau îndeobște români. Dar era totdeauna un mare număr de persoane în buna societate a timpului, în clasele superioare, cari aveau nevoie de o cultură, de o literatură, de o știință grecescă, nu numai pentru caracterul superior al acestei limbi, ci fiindcă era limba lor maternă”.

Bun, corect, oportun este și punctul de vedere al istoricului culturii în ceea ce privește literatura orală. Cere includerea și, scriind istoria literaturii secolului al XVIII-lea, include ca atare în ea *literatură populară*, justificând în stilul său rapsodic, cu fraze lungi, bogate, cu iz de vechime, simțirea adâncă a sufletului țărănesc și frumusețea cântecului său. Iorga are un puternic sentiment de clasă, în tot ceea ce scrie, și simpatia lui merge, hotărât, spre lumea țărănească și spre *boierii de neam*, cum face și Eminescu. Empatia sa, nedeazămințită, merge acum spre cântecul liric rural, profund și pur, spre deosebire de cântecul lăutăresc, în care s-ar amesteca, după el, vulgaritățile de simțire și prolixitate în formă. Lirismul rural este ca o apă limpede de munte:

„Boierul – scrie el – auzea muzica pestrefurilor turcești cîntate de meșteri cu papuci și anterie; țăranul era mîngîiat în aspra lui muncă fără răsplată de glasul ciocîrliei salutînd ivirea soarelui, de freamătul frunzelor agitate de vîntul de sară, de țîrîitul ritmat, de răsuflarea prelungă și tristă a cîmpiilor în nopțile limpezi ale verii, de puternica orchestră a furtunii, dominată de glasul tunetului. Supt cerurile dumnezeiești se deșteptau în sufletul curat al celui fără de păcate, al celui fără de răsplată, al celui fără de speranță, simțiri pe cari ghiftuitul locuitor al curților din orașe nu putea măcar să le înțeleagă. Simțiri triste, cum au fost acele cari au stăpînit totdeauna sufletul poporului nostru nenorocit; simțiri de o tristeță duioasă, resemnată, rareori simțiri de răzbunare, de ură răspicată. Și, cînd valul simțirii creștea, cînd nu-l mai putea cuprinde pieptul îndelung răbdător, ochii se pierdeau în zarea de argint a nopții, fluierul suna în tăcerea ei, și în sufletul naiv se săvîrșea, fără voință și fără scop, misterioasa prefacere a gîndului trecător în cuvînt

cari rămîne. Se făcea astfel poezia, precum se făcuse înainte și precum se va face cîtă vreme va mai fi «sălbătăcie» măreață și curată în această țară. Dar poezia populară o fac și alții. Lăutarul ia versul și-l face să circule, și elemente de scurilitate comică, de vulgaritate în simțire, de prolixitate pretențioasă în formă, oftaturi, interjecții, adaosuri cresc poezia și o deformează. Apa clară a muntelui crescînd se tulbură de lutul pămînturilor mîloase, și cu greu ne-o putem închipui în puritatea ei primitivă”.

Istoricul aduce în discuție și ceea ce pe vreme lui Anton Pann se cheamă *cîntecul de lume* sau *cîntecul de iubovște*, produs al periferiei urbane. Pann le-a strâns, le-a rafistolat și le-a tipărit într-o culegere (*Spitalul amorului*, 1852) care a plăcut și a dăinuit în cultura românească, influențând un curent în poezie și proză numit de G. Călinescu, dar și de alții, *tradiția balcanismului*, nu fără teme stilistice și de viziune. Până să ajungă la Arghezi (cel din *Flori de mucigai*) și la Ion Barbu (cel din *Domnișoara Hus*), el trece prin prozele lui Ion Luca și Mateiu Caragiale, în variate combinații stilistice. Tradiționalistul incoruptibil Iorga respinge, însă, categoric, aceste produse hibride ale mahalalei, considerând că în ele zac „toate trivialitățile, toate scăderile și rușinele vieții orășenești”.

Inflexibil când este vorba de poezia impură a periferiei urbane, istoricul se arată generos și drept când este vorba de literatura religioasă și de literatura ideologilor ardeleni. Va scrie, de altfel, pagini bogat informate și judicioase despre ei, văzând în scrierile lor istorice, lingvistice și teologice, pe drept, pe luminătorii, profesorii conștiinței naționale. Cel mai mult îi place Gheorghe Lazăr, mesagerul transilvan venit în Valahia să mântuiască sufletele fraților săi din sudul românității. Apariția *Istoriei pentru începutul românilor în Dacia*, scrierea lui Petru Maior, îi pare, pentru istoria românilor, tot atât de importantă ca și victoria lui Ștefan cel Mare de la Podul Înalt. „Cuvântul de apostol al umilului Lazăr făcu această fericită minune, poate minunea cea mai mare din istoria noastră contemporană, fiindcă era vorba de învierea sufletelor noastre... Așa încât am putea numi toată această perioadă din istoria noastră culturală lupta pentru a reuni în idei și în limbă tot poporul românesc și pentru a găsi legătura dintre dînșii toți și dintre marii străbuni, pentru a o proclama din nou, cu strălucire, și pentru a ne regenera pe această cale. Pentru a se vadea importanța acestei lucrări și înălțimea la cari

se găsesc în istoria noastră acei cari au săvîrșit-o, trebuie să spunem că *Istoria pentru începutul românilor* n-a avut pentru noi o mai mică însemnătate decît lupta de la Podul Înalt și că alături de marii voievozi învingători ai timpurilor eroice își găsesc locul vrednic descoperitorii și apărătorii drepturilor noastre istorice, propovăduitorii datoriiilor pe cari acele drepturi ni le impun. Dacă cei dintîi ni-au păstrat pămîntul, de la cei din urmă ni-a venit ideea.” – scrie el, sugerând rostul moral și înalt cultural al cercetării sale, dincolo de valoarea estetică a scrierilor pe care le adună, acum, în *Istorie*.

Nu este nici prima, nici ultima oară când Iorga își manifestă, direct și tare, sentimentele sale. Cum anunțase de la început, el scrie despre trecut *cu suflet*, nu numai cu mintea iscoditoare și dreaptă. Este, încă, spiritual vorbind, un romantic când vehement pasionat, ideolog ardent, vizionar, un spirit ce își asumă obiectul cercetării și, prin el, lumea ce-l cuprinde, când necruțător, polemic, pamfletar dezlănțuit împotriva nerușinărilor și stricăciunilor morale. Pe scurt, Iorga este și el, ca toți filosofi și istorici romantici, un vizionar irascibil, *bolnav de incompletitudine*, dominat de mari iubiri ireductibile și, totodată, de mâinii greu de stăpînit. Pagina lui este sfîrtecătă, când este vorba să reprime neadevărul și netrebnicia omenească, de adjective infamante sau, dimpotrivă, când e să laude pe omul de bine și fapta de ispravă, tonul devine înalt și frazele sunt împodobite cu superlative.

În ceea ce privește literatura istorică, putem spune că Iorga nu are o metodă precisă. Căutând adevărul, el lasă spiritul slobod, deschide paranteze, iar din paranteze alte paranteze, cu dorința, neascunsă, de a cuprinde totul și a lămuri totul. Nu-și ascunde, cum s-a putut constata chiar din fragmentele citate până acum, nici subiectivitatea lui (nu însă și subiectivitatea altora!), deși clamează în mai multe rânduri obiectivitatea inerentă a științei pe care o practică. Din acest punct de vedere el rămîne, în bună parte, departe de spiritul istoriografiei moderne, care cere o *știință fără inimă*, cum spune Fernand Braudel la începutul cărții sale despre *Identitatea Franței*. Istoricul trebuie, în această viziune, să se condamne singur la o „tăcere personală” și să scrie despre istoria țării sale, cum prevedea Charles Peguy, „ca și când n-ar fi”. Dar poate istoricul să se supună acestei operații de „*l'exclusion du coeur*”? Poate el să se prefacă, scriind despre trecutul nației sale, ca și când el, istoricul,

n-ar fi ceea ce este (un om cu inimă, legat de nația sa prin toate firele spiritului și ale sufletului) și să reconstituie, cu o obiectivitate desăvârșită, istoria țării sale? Braudel mărturisește că da, este posibil, el face oricum efortul de a elimina din discursul istoric iubirea sa enormă pentru Franța, printr-un exercițiu al exigenței asumate, controlate și denunțate, când se întâmplă altfel:

„Declar odată pentru totdeauna – mărturisește el tot în volumul *Identitatea Franței* –: iubesc Franța, ca și Jules Michelet, cu aceeași pasiune exigentă și complicată; fără a distinge între virtuțile și păcatele ei, între ceea ce prefer și ceea ce accept mai puțin; dar această pasiune nu va interveni deloc în paginile lucrării mele; o voi ține cu grijă la distanță, dar se poate ca ea să se strecoare, să mă păcălească, oricât de mult aş supraveghea-o; și, pe parcurs, voi semna eventualele mele slăbi-

ciuni; căci țin să vorbesc despre Franța ca și când ar fi vorba despre o altă țară, de o altă națiune...”

O pasiune exigentă, minunate cuvinte, ireproșabil program. Îl poate însă istoricul respecta integral? Poate el să-și elimine „ecuațiile personale”, miturile, obsesiile, confluentele obscure... din discursul său asupra unei istorii saturate, la rândul ei, de ecuații personale, mituri, obsesii individuale, confluente obscure și ideologii subiective?!... Interogație deschisă... Când citim pe Jules Michelet sau Iorga vedem cum subiectivitatea nu este deloc eliminată din narațiunea istorică. Dimpotrivă, o puternică, neînfrântă „ecuație personală” reînsuflește și colorează faptele trecutului... Și atunci? Atunci rămâne, repet, voința de adevăr a istoricului și este de remarcat efortul lui de a fi obiectiv într-o disciplină care studiază acte și întâmplări subiective...

Chestiunea se pune și în fața istoricului literar care examinează așa zicând produse ale subiectivității pure, adică operele literare. Cât de obiectiv poate rămâne el în acest caz și ce garanție avem că

voința lui de obiectivitate nu-i decât o altă formă a subiectivității sale?! G. Călinescu și alți istorici mai vechi ai literaturii tranșau dilema spunând că obiectivitatea absolută este un deziderat sublim și inaccesibil. Decât să trăiești în iluzia unei obiectivități totale, este mai corect să recunoști că nu te poți lepăda de subiectivitate, așa cum nu te poți despărți de umbra ta. Istoricul sluș-

te adevărul dacă viziunea lui asupra faptelor este coerentă și atinge un anumit grad de verosimilitate... Nu obiectivitatea desăvârșită (un deziderat imposibil, în fond, de atins), ci o verosimilitate expresivă, convingătoare, iată ce trebuie să cerem unei narațiuni istorice. În același sens gândesc și teoreticienii noi ai criticii literare, ca Barthes, adversar al criticii de gust (critica imanentistă) și al criticii științifice în descendența pozitivismului din secolul trecut...

Revenind la Iorga, să observăm că el scrie istoria țării și a culturii sale cu o pasiune rar cenzurată, cu o subiectivitate

asumată, pregnantă, în stilul romanticilor mesianici. El are totdeauna „un punct de vedere” asupra faptelor și, în marginea documentelor (numeroase, excesive, uneori copleșitoare) în favoarea unei idei, face comentarii ample, dă judecăți tranșante, în fine, laudă sau afurisește în maniera profeților biblici. Stilul și metoda (câtă este) nu se schimbă când istoricul intră în spațiul literaturii vechi. Grupează faptele pe *epoci* și pe *curenți de idei*, nu ignoră *genurile*, dar nici nu se supune, automat și exclusiv, structurii lor formale. Nu trebuie, îmi amintesc că scrie într-un rând din *Introducerea* citată mai înainte, *să sacrificăm substanța unei scrieri, ocupându-ne prea mult de complicațiile, hibriditatea formei*. Și impavidul Iorga nu se complică, nu insistă. Are alte puncte de reper. Are, de exemplu, o idee bună în programul lui recuperator (recuperator al trecutului neguros, nesigur, răsfirat în scrieri izolate, multe dintre ele uitate): să reconstituie – cum face arheologul – întregul scheletului. Prin „înțelegerea simpatcă”, el întrevește, am văzut, „viața [...] din elementele moarte”. ■

Să observăm că Iorga scrie istoria țării și a culturii sale cu o pasiune rar cenzurată, cu o subiectivitate asumată, pregnantă, în stilul romanticilor mesianici. El are totdeauna „un punct de vedere” asupra faptelor și, în marginea documentelor (numeroase, excesive, uneori copleșitoare) în favoarea unei idei, face comentarii ample, dă judecăți tranșante, în fine, laudă sau afurisește în maniera profeților biblici

MICHAEL METZELTIN

Membru titular al Academiei Austriece de Științe

Membru de onoare al Academiei Române

Full Member of the Austrian Science Academy

Honorary Member of the Romanian Academy

De ce a fost posibilă constituirea României? Devenirea României ca stat național

.....

Abstract

Articolul de față prezintă conceptele teoretice de statalitate și de stat național, însoțite de exemple privitoare la elementele formative (vectoriale) care au făcut posibilă constituirea noastră ca stat. Sunt luate în discuție aspectele premergătoare obținerii acestui statut, referitoare la istoria, limba și cultura edificate în aceste locuri, precum și cele de continuitate instituțională, recunoscute ca atare în mediile internaționale.

Cuvinte-cheie: Statalitate, state naționale, istorie, limbă, cultură, România, mediatizare, internaționalizare.

The present article presents the theoretical concepts of state political organization and nation-state. They are accompanied by examples illustrating the formative elements (vectors) that made possible the creation of Romania as a nation-state. The article further deals with the conditions that preceded the acquisition of this status, the history, language and culture developed on this territory, as well as the institutional continuity, recognized as such by the international media.

Keywords: state political organization, nation-states, history, language, culture, Romania, media coverage, internationalization

Omul poate trăi doar în grup, un grup care îi oferă posibilitatea de a satisface nevoile fundamentale, îi oferă siguranță și putere. În favoarea existenței în grup, omul renunță la o serie de înclinații personale. Grupurile se constituie totdeauna în temeiul unor interese comune, acceptate de bunăvoie sau impuse. Ele au tendința de a se omogeniza, centraliza și ierarhiza și a-și asigura dăinuirea.

Statalitate

Comunitățile omenești se pot constitui în moduri diferite: ca cete de vânători, ca locuitori ai unui

sat sau ai unui oraș, ca ordine religioase, confrerii etc. Formarea statală reprezintă un tip aparte de constituire a grupurilor, după cum arată Aristotel la începutul *Politicii*: „Constatăm că fiecare cetate este o comunitate determinată și că fiecare comunitate a fost alcătuită în vederea unui bine determinat, căci toți acționează în numele a ceea ce li se pare a fi bine. De aceea, este clar că toate comunitățile tind spre un bine determinat, și mai ales cea care le întrece pe toate celelalte tinde către binele cel mai ales dintre toate. Aceasta este așa-numita cetate și comunitate politică” (I, 1). Statalitatea derivă din natura umană – omul este prin natura sa

o ființă care formează asemenea comunități, spune Aristotel (ib. I, 2) – și ia naștere prin „contractualism”. Natura omului îl conduce pe acesta spre viața în comunitate, fără sprijinul căreia insul singular cu greu ar putea supraviețui. Însă pentru ca o comunitate să funcționeze, individul trebuie să renunțe la o parte din libertatea lui, inițial nemărginită, lucru reglementat prin înțelegeri generale. Aceste înțelegeri dau naștere dreptului, motiv pentru care statul poate fi văzut și ca o comunitate a cetățenilor bazată pe legi („*Quid est enim civitas nisi iuris societas civium?*”, spune Cicero, *De re publica* I, 32). O comunitate statală (*polis, res publica*) ocupă mereu un anumit spațiu și poate avea dimensiuni foarte variate. Un stat implică, așadar, o anume populație, administrarea unui anumit teritoriu și o putere centrală sau o constituție care prevede împărțirea puterilor. În termeni de drept: statalitatea presupune un popor statal, o regiune statală și o putere statală autonomă și efectivă (Seidl-Hohenveldern 1985, s.v. *Staat*). Puterea centrală de sine stătătoare și granițele teritoriale îl disting de alte state. Statul poate fi înțeles ca o legătură comunitară, care servește spre a garanta binele comunității.

Există diferite forme de a constitui o statalitate. O formă rudimentară este o uniune slabă a mai multor clanuri sau triburi supuse autorității unui șef ales și a căror activitatea principală este păstoritul sau un anumit mod de agricultură. Relațiile de putere nu sunt foarte dezvoltate, teritoriul are granițe variabile, mijlocul de comunicare - limba - nu este omogen. O formă mai dezvoltată cultural e reprezentată de orașele-stat din Sumer și din Grecia.

În mileniile al IV-lea și al III-lea anumite elite concep o statalitate mai vastă, imperiul (Imperiul Egiptean, Imperiul Akkadian), în care un grup dominant își supune mai multe triburi, orașe-stat, regiuni în propriul avantaj, cu o populație mai mult sau mai puțin sclavizată, exploatată, capabilă să mențină elita. În imperii, deținătorii puterii au tendința de a continua cuceriri, a lărgi spațiul supus, până la stăpânirea mondială. În general, când lărgirea se face prea mare pentru un control centralizat, imperiul respectiv se prăbușește.

Pornind din Iluminism se creează în Europa concepția statului „național”. Formarea statelor naționale își trage originea de la regatele europene în care regele sau o dinastie a luptat - sângeros - pentru o centralizare structurală până la absolutism regal și în care populația avea o anumită omogenitate

(Anglia, Franța, Portugalia, Suedia). Dar factorul cel mai important a fost, pe de o parte, dezvoltarea conceptuală despre rolul parlamentului, de la un organ sfătuitor, consultativ, la un organ reprezentativ și decizional, și, pe de altă parte, despre oameni de la supuși la cetățeni.

Statele naționale

Mai ales în vremea absolutismului unele state încep să fie omogenizate administrativ și religios, fără a se pune, însă, întrebarea cine le reprezintă. Principii și regii sunt suverani în mod esențial. Statul este împărțit în stări, stările au o anumită reprezentare (*Etats généraux, Cortes, Reichsstände*), însă nu guvernează. Aceste reprezentanțe au mai degrabă caracter consultativ. Ele au fost convocate în Franța pentru prima oară de Philippe le Bel în 1302, pentru a-și legitima puterea în raport cu pretențiile teocratice ale papei Bonifaciu al VIII-lea. Stările încearcă în permanență să controleze „guvernarea”, dar între 1615 și 1789 regii au evitat să le adune.

În Anglia, vasalii regelui Ioan-fără-de-Țară, nemulțumiți de obligațiile cu care fuseseră împovărați, au izbutit să obțină ratificarea așa-numitei *Magna Charta* (*Concordia inter Regem Johannem et Barones pro concessione libertatum ecclesie et regni Anglie*), un soi de contract care reglementa raporturile dintre rege și vasali, document care constituie temelia evoluției parlamentare și constituționale ulterioare a Angliei. Sub domnia urmașului Henric III (1234-1272), parlamentul, ca instanță deliberativă și decizională, și-a impus dominația asupra regelui. Când e vorba de poveri financiare cauzate de război, parlamentul caută ca regele să se supună deciziei de impozitare prealabile a parlamentului. Carol I dizolvă parlamentul în 1629, din pricina opoziției acestuia la lărgirea prerogativelor sale și la împăcarea cu Roma, însă e nevoit să îl reconvoace în 1640 (1640-1660 „Parlamentul Lung”). Cu această ocazie, parlamentul își asigură controlul asupra legislației fiscale: rege și parlament pot guverna doar împreună. Totuși, nu se poate vorbi încă de un parlament reprezentativ, dat fiind că acesta e cu totul în mâinile marii și micii nobilimi. Adevărata reprezentativitate se obține abia în urma marilor transformări din Franța, anume după preluarea puterii în 1789 de către *Tiers Etat* („starea a treia”). Prin autoproclamarea acesteia ca „națiune” și prin

dizolvarea stărilor începe propriu-zis dezvoltarea statului național modern, în care poporul devine națiune statală. Construcția administrației absolutiste devine, în principal prin ideile contractualiste ale lui Rousseau, stat constituțional.

Statele naționale europene – ca și alte state naționale – sunt mai curând constructe conștiente ale mentalității liberale și democratice din sec. XIX și XX, cu rădăcini în Revoluția Franceză. Ele au fost concepute, inventate, mai mult sau mai puțin intenționat, pentru a gospodări anumite teritorii centralist și raționalist și, totodată, democratic. Statele sunt „făcute”, după cum sugerează titlul scrierii *The Making of Roumania. A Study of an International Problem, 1856 – 1866* a americanului T. W. Riker (London 1931). Eric Hobsbawm vorbește în acest context de *invention of tradition* (Hobsbawm 1993), Benedict Anderson de *imagined communities* (Anderson 1983), Richard White de *Inventing Australia* (White 1981), Imman Fox de *Invención de España* (Fox 1997). Dar membrii grupului sau ai grupurilor care formează statele naționale trebuie să fie pregătiți mental și semiotic pentru aceste invenții, trebuie mobilizați pentru ca această nouă plămuire să capete o anume unitate, fără de care nu ar putea funcționa. Pentru că, după cum subliniază istoricul italian Ernesto Galli della Loggia, identitatea națională nu este un „dat natural”: „come tali l'identità nazionale e il suo sentimento non esistono in natura. L'una e l'altro sono il prodotto di élite ideologico-culturali, in genere inserite nelle istituzioni dello Stato (...)”. È la doppia azione combinata di élite ideologico-culturali del genere e delle istituzioni statali – soprattutto di quelle preposte all'amministrazione concreta dell'interesse generale (per esempio il fisco o la giustizia), ovvero, specificamente, alla formazione di una cultura dell'appartenenza collettiva (come sono la scuola e l'esercito) – è siffatta azione combinata che è all'origine dell'identità nazionale e del relativo sentimento“ (*L'identità italiana*, 1998, 157-158).

Vectorii unui stat național

Construcția statală este un proces de lungă durată, bazat pe anumiți factori dinamici care se dezvoltă mai mult sau mai puțin interconectați și în continuare. Dacă observăm mai îndeaproape modul în care a decurs formarea statelor naționale europene, în special din sec. al XIX-lea, putem conchide că

invenția semiotizantă a statelor naționale moderne (fr. *Etat-nation*, sp. *Estado-nación*, it. *Stato-nazione*, rom. *Statul național* / *statul națiune*: corelarea celor doi termeni semnalează interdependența politică și culturală) s-a petrecut prin înlănțuirea crono-logică și interconectarea unor procese și strategii mitizante, unor vectori, ce pot fi sistematizate în următorul model:

- Conștientizare
- Teritorializare
- Istoricizare
- Standardizarea unei limbi naționale
- Dezvoltarea literară
- Instituționalizare
- Mediatizare
- Internaționalizare

Aceste procese au un puternic caracter discursiv, desfășurându-se prin intermediul unor tipuri variate de texte sau alte mijloace semiotice. Trăirea sau retrăirea în comun a acestor procese generează identitatea național-statală, menită să procure celor în cauză un sentiment de apartenență la o comunitate și de siguranță. Identitatea națională duce la cetățenie, prin care se dobândește acces la resursele statale (naționale). Ca atare, se poate spune că fondarea statelor naționale se bazează pe concepția privind modul în care resursele pot fi distribuite către masele largi. Din perspectivă semiotică, acest lucru se exprimă esențial, abstract, în constituție.

Românii reprezintă un exemplu edificator al felului în care o populație își construiește cu greu, prin luptă, un stat național. Spațiul cultural modelat sau influențat de către români se întinde geografic între Tisa la Vest, Carpații Occidentali și Carpații Păduroși la Nord, Nistrul și Marea Neagră la Est, Dunărea și Munții Balcani la Sud. Regiunea este bogată în minereuri și prielnică pentru creșterea vitelor și agricultură. Ea este, totodată, de o importanță strategică deosebită pentru toate puterile învecinate. Încă din Evul Mediu s-au format aici state românești independente unul față de celelalte, cele trei nuclee istorice Țara Românească / Valahia / Muntenia, Moldova și Transilvania / Ardeal. Aceste state a trebuit și au vrut în permanență să se apere împotriva presiunii vecinilor de culturi diferite (Ungaria, Imperiul Otoman, Polonia, Monarhia Habsburgică, Rusia). De aceea românii accentuează mereu latinitatea lor în contrast cu slavismul

sau maghiaritatea. În epoca modernă, straturile superioare ale societății, orientate spre Occident, își afirmă voința de a unifica provinciile românești într-un stat național. Acest stat a avut vreme îndelungată dificultăți în a dobândi stabilitate teritorială și geopolitică recunoscută internațional. Formarea României ca națiune și stat în secolul al XIX-lea, mai ales de la Mica Unire din 1866 până la Marea Unire de la 1918, a implicat, deci, nevoia de a sublinia propria identitate și dorința de autonomie și, mai ales, de independență. Pe vremuri se spunea că singurul vecin care nu le-a făcut niciodată românilor ceva rău este Marea Neagră. Finalmente, pe 14 mai 1919, Regele Ferdinand a putut să declare într-o ședință solemnă a Academiei Române la Ateneul Român realizarea „visului de unire națională a tuturor românilor în același stat” (Rusu 2018, 247).

Conștientizarea românilor

O comunitate devine, prin acțiunea elitei sale, conștientă de sine însăși ca „popor” sau „națiune” în măsura în care se definește și se denumește pe sine și alte grupuri ca „popor” sau „națiune” (percepție de sine, percepție a celuilalt, stereotipizare) și se afirmă pe sine atât în interior cât și în exterior pentru realizarea intereselor proprii (dezvoltarea unei voințe politice comune și a unei conștiințe naționale). Conturarea percepției identificatoare a fost însoțită în Evul Mediu european de îndelungate confruntări războinice dintre grupuri adverse: francezii împotriva englezilor, castilianii împotriva maurilor, italienii împotriva germanilor, românii împotriva ungarilor și a turcilor, polonezii împotriva germanilor etc. Contribuie la crearea conștiinței colective, încă din Evul Mediu, transmiterea orală a unor texte precum *chansons de geste* la francezi, *cantares de gesta* și *romances* la spanioli, în spațiul românesc *baladele populare* cu personaje ca Gruia lui Novac sau Iancul Mare (Lindenbauer 2001).

Grupurile vorbitoare de română din zona carpatică este posibil să fi dobândit încă de timpuriu, prin intermediul transhumanței, un sentiment al apartenenței la o comunitate mai largă și o percepție de sine distinctă în raport cu popoarele învecinate, diferite sub aspectul limbii, al confesiunii, al ocupațiilor și al datinilor. Autorul anonim al cronicii *Gesta Hungarum* (sec. XII; copie din sec. XIII) vorbește în legătură cu Panonia din vremea

lui Arpad (circa 845-907) despre valahi și / adică „păstori ai romanilor”, menționând două elemente constitutive ale populației romanice din Panonia și anume apartenența lor la Roma și economia pastorală (Dahmen 2003, §1): „Et laudabant eis terram pannonie ultramodum esse bonam. Dicebant enim, quod ibi confluerent nobilissimi fontes aquarum, danubius et tyscia, et alij nobilissimi fontes bonis piscibus habundantes. Quem terra habitarent sclauij, Bulgarij et Blachij, ac pastores romanorum. Quia post mortem athila regis terram pannonie romani dicebant pascua esse, eo quod greges eorum in terra pannonie pascebantur. Et iure terra pannonie pascua romanorum esse dicebatur, nam et modo romani pascuntur de bonis Hungarie”.

Românilor de pe ambele părți ale Carpaților trebuie să le fi fost cunoscută, de secole, rădăcina lor comună, după cum o dovedește cronicarul moldovean Miron Costin în opera sa *De neamul moldovenilor* (Predoslovie, 1686-1691):

„Începutul țărilor acestora și neamului moldovenesc și muntenesc și cîți sunt și în țările ungurești cu acest nume, români, și până astăzi, de unde sint și din ce săminție, de cînd și cum au descălecat aceste părți de pămînt, a scrie, multă vreme la cumpănă au stătut cugetul nostru”.

Această conștiință, care puna accentul pe originea romană a românilor, a fost întărită în secolul al XVIII-lea prin Școala Ardeleană (S. Micu, G. Șincai, P. Maior).

Vechiul etnonim *romanus* este perpetuat în regiunea romanică a Carpaților sub forme ca *român* sau *rumân*, însă cu nuanțe semantice variate. În textele din sec. XVI-XVIII poate însemna „persoană care face parte din populația de bază a României”, „valah”, „țăran” și „iobag” (*Dicționarul Limbii Române, s.v. român*). Apartenența comună a românilor împărtășiați în diverse state este subliniată în special în sec. al XIX-lea. Rândurile pe care Florian Aaron, profesor la Colegiul Sf. Sava din București, le dedică lui Mihai Viteazul în lucrarea sa din 1837, *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Românești*, sunt un exemplu inspirat de chemare la unificare a tuturor românilor cu numele lor comprehensiv, global:

„Vremile cele grele adusesese pe toți rumânii într-o stare de suferiri amare; toți aștepta un mântuitor. Arătarea lui Mihaiu în mijlocul lor a fost ca un fulger strălucitor care dete duhului rumânesc celui amorțit o lovitură electrică; rumânii se deșteptară; cunoscură trimiterea lui din ceriu, și alergară la

glasul lui cel propoveditor de mântuire. El era eroul, era idolul lor, era viața și fericirea lor, era rumânul care făcea cât toți rumânii. Sub comanda lui, rumânii cu armele în mână desvoltară o putere destoinică de a supune pe vrăjmași, destoinică de a trage admirarea și lauda celorlalte nații, vrednică de numele și sângele ce-l purta în vinele lor și de drepturile ce dorea să dobândească. Acestea era vremea cele eroice ale rumânilor. Geniul lui Mihaiu croia, și rumânii puind în lucrare făcea

minuni. Unind pe toți rumânii într-un tot, făcu o nație mare, vrednică de recunoașterea altor nații, destoinică de a se apăra și în stare de a se civiliza. Aceasta era vremea cea mai slăvită pentru rumâni, era o epohă care prevestea pentru dânșii un veac de aur”.

Dar abia Alexandru Ioan Cuza se putea adresa populației cu vocativul *Românilor!* și se putea referi la o *Națiune Română* pe baza unei reale și depline, noi conștiințe statale, așa cum se întâmplă în proclamația sa de la 11 decembrie 1861 (Savel 1909, 41).

Teritorializarea României

Comunitățile dotate cu o conștiință identitară inventează / definesc pentru sine un teritoriu, dându-i un nume general recunoscut, stabilesc așa-numite „granițe istorice” și fac elogiul unui anumit peisaj. Și reprezentările cartografice și manualele de geografie contribuie la definirea teritorială, ca și stabilirea unor locuri emblematice, ca mănăstirea Putna în Bucovina și Catedrala Reîntregirii din Alba Iulia pentru rumâni, Pontida din Lombardia pentru italieni sau Covadonga din Asturia pentru spanioli. Dat fiind că definirea teritoriului depinde de diverse forme de ocupare și de convenții,

neputând fi, din această cauză, în mod automat stabilă, adunările legislative se preocupă să fixeze constituțional unitatea și indivizibilitatea teritoriului.

Dezvoltarea conceptuală despre geografia României pornește de la marile cursuri de apă. Militarul și profesorul bănețean Moise Nicoară (1785-1862) scria în 1815 că nația se întinde „de la Tisa pînă la Marea Neagră, din Dunăre pînă peste Nistru, de o parte în Crimeea, de o parte pînă

la marginile Poloniei” (Georgescu

1992, 128). Călugărul grec

Dimitrie Daniel Philippides,

care a studiat la București,

a fost profesor la Iași și

a trăit ani de zile în

Basarabia, se referă,

pentru prima oară

într-un text tipărit,

la totalitatea celor

trei principate isto-

rice sub denumirea

modernă (*Ιστορία*

της Ρουμανίας

/ Historia tes

Roumanias,

1816). La capătul

operei sale își mo-

tivează opțiunea

pentru denumirea

folosită: „Aceasta este

istoria acestei faimoase

țări, cuprinse între Tisa,

Marea Neagră și Nistru [...].

Am numit această țară România

(*Ρουμανίαν*), în primul rând, am

denumit-o astfel, pentru vechimea și nu-

mărul nației rumânilor (*ρουμουνων*), respingând

orice fel de altă denumire, ca fiind nepotrivită și

improprie, ca egoistă și pretins savantă, provocând

tulburări în istorie și geografie”. (Philippide 2004,

37-38 / 464).

Francezul stabilit în România Jean A.Vaillant

publică în 1844 un studiu etnologic detaliat pri-

vind întreaga românită, folosind denumirea „*la*

Romanie” chiar în titlu: *La Romanie ou histoire,*

langue, littérature, orographie, statistique des peuples

de la langue d'or, ardialiens, vallaques et moldaves,

résumés sous le nom de romans. În acest studiu, el

vorbește despre rumânii din „Dacia traiană” și din

„Vallaquie ... depuis le Dniester jusqu'à l'Olto”, ca

și despre „riches produits de son sol” și „la beauté de son climat”. Și manualul didactic *România (Pământul și poporul românesc)* al lui S. Mehedinți și V. Mihăilescu, de multe ori retipărit între 1921 și 1941, se deschide cu definiția: „În ținutul ocolit de Nistru, Marea-Neagră, Dunărea de jos și Tisa se cuprinde pământul românesc”. (9)

Academicianul Alexandru Zub a atras atenția asupra Dunării ca *lieu de mémoire* însemnat pentru istoria și destinul României în cântecele populare și aduce aminte versurile „Dunăre, mamă vitează / De când lumea-mi stă de pază. / Ea mă scaldă, mă-ntărește, / Ea mă-nchingă și mă crește! / Sufle, treacă vântul rău, / Treacă peste capul meu! / Eu cu Dunărea sunt una / Batem timpul și furtuna”, ale lui Vasile Alecsandri (Zub 2017, 17-18). Și scriitorul Alecu Russo elogiaza patria în poemul său *Cântarea României* (1850) cu tonalități biblice:

„Care e mai mândră decât tine între toate țările semănate de domnul pe pamânt? Care alta se împodobește în zilele de vară cu flori mai frumoase, cu grâne mai bogate?”

Verzi sunt dealurile tale, frumoase pădurile și dumbrăvile spânzurate de coastele dealurilor, limpede și senin ceriul tău. Munții se înalță trufași în văzduh; râuirile, ca brăie peștrițe, ocolesc câmpurile; nopțile tale încântă auzul, ziua farmecă văzutul... Pentru ce zâmbetul tău e așa de amar, mândra mea țară?...”

Cu o perspectivă științifică, George Ioan Lahovari, C. I. Brătianu și Grigore G. Tocilescu publică, în 1898-1902, *Marele Dicționar Geografic al României* în cinci volume și, cu o viziune enciclopedică, sub direcția academicianului Dimitrie Gusti este editată, în 1938-1943, *Enciclopedia României* în patru volume.

Puterile europene au încercat însă, din rațiuni geostrategice egoiste, să împiedice diplomatic și semiotic formarea unui stat național mai mare și mai puternic în zona Carpaților. *Convențiune pentru organizarea definitivă a Principatelor-Unite-Române* din 1858, având rolul primei constituții a principatelor dunărene, stipulează în art. 1: „Principatele Moldaviei și Valahiei constituite d’acum înainte sub numirea de «Principatele-Unite Moldavia și Valahia» rămân puse sub suzeranitatea M. S. Sultanului”. Numai în 1861, la 11 decembrie, a putut Alexandru Ion Cuza să vestească românilor: „Alesul vostru vă dă astăzi o singură Românie”, și să folosească în ordonanțele sale, începând din

1862, *România* ca denumire oficială a statului. Teritorialitatea este afirmată clar atât în constituția din 1866 („Art. 1. Principatele-Unite Române constituie un singur Stat indivisibil, sub denumire de România.”) cât și în cea din 1991 / 2003 („Art. 1 Statul român (1) România este stat național, suveran și independent, unitar și indivizibil”).

Istoricizarea României

Prin selectarea și asamblarea conștientă a faptelor istorice, fiecare comunitate inventează și reconstruiește în permanență o istorie națională proprie. Pentru că, așa cum se arată încă de pe prima pagină din *Istoria generală a Daciei, sau a Transilvaniei, țerei muntenesci și a Moldovei, de Dionisiu Fotino, traducere de George Sion* (1859), „Este o konvingere generală că unu poporu fără istorie nu pôte ajunge la onorea de a konstitua, sau a se numi națiune”. Istoricizarea aduce cu sine accentuarea unor idei precum aceea a existenței unei națiuni de sine stătătoare, unitare, organizate și independente, a unei istorii comune mărețe și vechi, a redeșteptării naționale (cf. it. *Risorgimento*) și a reunificării, a luptelor trecute și prezente pentru libertate și pentru unitate. Se scriu din această perspectivă lucrări istoriografice, centrate asupra continuității națiunii, romane istorice sau librete de operă având ca temă lupta pentru libertate și redeșteptarea, se pictează tablouri istorice în care sunt înfățișate episoade cu semnificație națională. Istoria națională ia adesea ca punct de plecare momente mult anterioare întemeierii statului național respectiv: în cazul românilor, încă din vremea dacilor, la italieni începând cu etruscii sau cu romanii, la spanioli de la iberi încoace.

Bazele istoriografiei românești sunt puse de cronicarii moldoveni (Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce) și munteni (Constantin Cantacuzino, Radu Greceanu, Radu Popescu) din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Dar abia în secolul al XIX-lea se desfașoară o istoriografie mai comprehensivă. Învățăutul transilvănean Petru Maior scrie în 1812 o *Istorie pentru începutul românilor în Dachia*, istoricul grec Daniil Dimitrie Philippides, care a trăit la București, la Iași și în Basarabia, publică în 1816 la Leipzig, în limba greacă, o istorie a românilor de la cucerirea romană până la întemeierea principatelor române în sec. al XIV-lea (*Historia tes Roumounias*). Dorința de a uni teritoriile românești

și de independență este exprimată explicit cel târziu în *Act de unire și de independență*, text provenit din ambianța Societății filarmonice din București, conduse de Ion Câmpineanu (1838; Bodea 1982, 118-123). Mihail Kogălniceanu editează vechile cronici, bucovineanul Eudoxiu Hurmuzachi (1812-1874) inițiază așa-numita *Colecție Hurmuzachi*, în care sunt editate sursele istoriografice importante ale istoriei românești (21 de volume, publicate între 1876 și 1942). Vasile Alecsandri scrie în 1848 oda patriotică *Deșteptarea României*, George Crețeanu (1829-1887) publică un volum de versuri cu titlul *Patrie și libertate* (1879) și scrie o nuvelă istorică despre boierul Lupul Mehedințeanu, care a organizat în secolul XVI-lea o răscoală împotriva grecilor. Pictorul Theodor Aman (1831-1891) face portretul eroului național Tudor Vladimirescu, pictează o unire alegorică a principatelor (*Unirea Principatelor*, 1857), înfățișează o *Horă a Unirii la Craiova* și o înfrângere a turcilor de către oștile române (*Izgonirea turcilor la Călugăreni*, 1872); Constantin David Rosenthal pictează *România revoluționară* (1850). Istoricul Alexandru D. Xenopol evocă în 1871, într-o cuvântare rostită la mormântul domnitorului moldovean Ștefan cel Mare (1457-1504), exemplaritatea eroică a acestuia pentru toți românii.

Odată cu *Istoria românilor din Dacia Traiana* (I-XIII; 1896-1912) de A. D. Xenopol, istoria națională românească atinge o dimensiune monumentală, monumentalitate continuată de Nicolae Iorga (*Istoria românilor*, I-X, 1936-1939) și, recent, de *Istoria românilor* organizată de Academia Română (I-; 2010-). În prezent, dispunem de mai multe sinteze, atât cu perspectivă internă (de pildă Stephen Fisher-Galați / Dinu C. Giurescu / Ioan-Aurel Pop (coord.), *O istorie a românilor: studii critice*, 1998; Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, 1997) cât și externă (de pildă Catherine Durandin, *Histoire des Roumains*, 1995; Keith Hitchins, *The Romanians, 1774-1866*, 1996) și de o viziune critică a lui Oliver Jens Schmitt (*Geschichtsforschung in Rumänien: Themen und Institutionen*, 2017).

Standardizarea limbii române ca limbă națională

Mână în mână, dar nu cu totul paralel cu formarea statelor, merge, din Evul Mediu timpuriu, standardizarea limbii sau limbilor promovate de elite,

pentru că ele trebuiau, pe de o parte, să servească drept instrument de comunicare unificator, iar, pe de altă parte, să fie un element elevat de identificare. Procesul standardizării unei limbi, adică al formării unui instrument mai mult sau mai puțin unitar pentru o intenționată optimă comunicare socială până la oficializare este îndelungat.

Vorbitorii devin conștienți de individualitatea/alteritatea limbii, în primul rând, prin numirea propriei limbi atât din perspectiva străină cât și din cea autohtonă. Într-o scrisoare către cetățenii Sibiului din 1396-1397, episcopul Transilvaniei, Maternus, îi roagă să-i trimită voievodului Vlad al Țării Românești o iscoadă care să știe românește și denumeste limba în mod expres:

„Hortamur igitur amicitiam vestram et rogamus, quatenus unum prudentem et circumspectum virum *idiomate Olachali* suffultum cum eodem Johanne Tatar ad ipsum Wlad destinatis et committatis ipsi nuntio vestro, ut, secreta et occulte, scrutetur et inquirat de factis Turcorum et aliarum novitatum, quas tandem nobis renunciare velitis“. (DRH.D, 153)

Din secolul al XVI-lea, este întrebuințată denumirea *limba rumânească*, ca în *Catehismul* lui Coresi (1559-1560) sau în *Palia de la Orăștie*, o traducere a primelor două cărți biblice (1581-1582), sau în *Letopisețul cantacuzinesc* din secolul al XVIII-lea. Cronicarul moldovean Grigore Ureche vorbește, dimpotrivă, în *Letopisețul Țării Moldovei* despre *limba noastră moldovenească*. Denumirea *limba română* apare doar în jur de 1848 în gramaticile lui Nicolae Bălășescu și Sava Barcianu Popovici, care au participat amândoi la mișcările revoluționare din 1848.

Primele încercări de codificare apar la sfârșitul secolului al XVII-lea și, în special, în secolul al XVIII-lea, cu redactarea de abecedare și glosare slavo-române. Primele gramatici trebuiau, dimpotrivă, să fi avut la bază conștiința națională care se trezea. În 1757 e scrisă *Gramatica românească* a lui Dimitrie Eustatievici, cu scriere chirilică, care imită modele grecești și slavone. În 1780, apare *Elementa linguae daco-valachicae*, de Samuel Micu-Klein și Gheorghe Șincai, care folosesc o terminologie latină, lucrare tipărită cu caractere latine și ortografie etimologizantă. În 1782, apare, la Iași, *Gramatica moldovenească* a lui Macarie. Gramatica lui Ianache Văcărescu, apărută în 1787 (*Gramatică rumânească*), care se inspiră din modele italiene și grecești,

este prima gramatică tipărită în românește. Trecerea de la alfabetul chirilic la cel latinesc, trecere revendicată încă din secolul al XVIII-lea de Școala Ardeleană, dar se impune abia în 1859-1861.

Ion Heliade Rădulescu creează bazele pentru o gramatică normativă sistematică a românei (*Gramatică românească*, 1828), prin ortografia mai degrabă fonetică și prin variantele mai degrabă supraregionale ale lucrării sale. Normarea conștiințată la nivel național este instituită abia odată cu formarea primului stat național român și cu respectiva școlarizare națională generală. Cu această normare este însărcinată, în mod oficial, Societatea Academică Română, în statutul căreia, din 1867, sub articolul 4a, sunt prevăzute următoarele:

„Secțiunea literară se ocupă cu diversele cestiuni filologice, destinate a cultiva, a curăți, a regula, a înăvui și a perfecționa limba română; organizează misiuni lexicografice pentru compunerea unui dicționar românu câtu se pôte mai complexu și mai rațional, așa în câtu se pôtă fi dreptariulu limbei; încuragéză și premieză opuri filologice și altele de valóre literară”.

În 1904 apar primele *Regule ortografice ale Academiei Române*, care se pot impune. Drept dicționar paranormativ este întrebuițat, aproape un secol, *Dicționarul universal al limbei române* al lui Lazăr Șăineanu (1896, până în 1943, de 8 ori editat). Funcția paranormativă în domeniul lexicografic este preluată, apoi, de *Dicționarul limbii române moderne* (1958), de *Dicționarul explicativ al limbii române* (1975, 1996) și *Micul dicționar academic* (2001-2003), dicționare elaborate în cadrul Academiei Române. Prima gramatică normativă a Academiei apare doar în 1954 (*Gramatica limbii române*; noi ediții: 1963, 2008). Statutul actual (2009) al Academiei Române declară și astăzi că unul dintre principalele obiective ale instituției este „cultivarea și promovarea limbii și literaturii române și a istoriei naționale; stabilirea normelor de ortografie obligatorii ale limbii române” (Art. 6 (1) 2) (<https://lege5.ro/Gratuit/gezdoobqqq/statutul-academiei-romane-din-14092009>; 30.04.2018).

O limbă este oficializată ca instrument de comunicare public în mod legal prin legislație. Deja

Regulamentul organic al Valachiei din 1831, sub articolul 366, stipulează: „Cursul învățăturilor va urma în limbă rumânească, nu numai pentru

înlesnirea școlarilor și desăvârșirea limbii țării, ci încă pentru că toate trebile publice a să tracta într’această limbă, care este cea ce să întrebuițează și întru toate slujbele sfintei credințe”. La fel arată articolul 421 al *Regulamentului organic al Moldovei*. Constituția din 1866 nu tematizează oficializarea limbii. Aceasta este însă declarată atât în constituțiile din 1923 cât și din 1991, probabil din cauza evidentei multiculturalității a țării:

Constituția României 1923, Art. 126: „Limba românească este limba oficială a Statului român”.

Constituția României 1991/2003, Art. 13: „În România, limba oficială este limba română”.

Dezvoltarea literară în română

Prin creare de noi texte și prin înnoirea permanentă a valorizării, interne și externe, a scrierilor redactate în limba națională, o comunitate creează o literatură națională cu o istorie literară selectivă proprie și cu un repertoriu de texte și un set de autori care se consideră a avea o mare însemnătate pentru imaginea națiunii și, prin aceasta, canonizate sau canonizați.

Din secolul al XVI-lea, sunt scrise și tipărite diferite feluri de texte: acte (de pildă, contracte), texte religioase (cartea psalmilor, istoria apostolilor, cartea liturgică, predici ș.a.), cărți de drept (*Pravila* profesorului de retorică Lucaci, scrisă la mănăstirea Putna în 1581, *Pravila de la Govora*, 1640, *Carte românească de învățătură*, 1646) și așa-numitele cărți populare (*Floarea darurilor*, înainte de 1592; *Alexandria*, 1620). Primii în istoriografie folosesc limba română Mihail Moxa, călugăr la mănăstirea Bistrița din Oltenia (*Cronica universală*, 1620), și cronicarul moldovean Grigore Ureche (*Letopiseșul Țării Moldovei*, aprox. 1642-1647). Și prințul moldovean Dimitrie Cantemir adoptă, în *Divanul* său (1698), vorbirea populară în discursul moral-filosofic. Poezii lirice (de Ienăchiță Văcărescu, aprox. 1740-1797) și opere didactic-științifice (Ioan Molnar, *Economia stupilor*, 1785; Gheorghe Șincai, *Indreptare către aritmetică*, 1785) apar numai spre sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Răsturnările napoleoniene și, mai ales, apoi, lupta greacă de eliberare și mișcarea lui Tudor Vladimirescu au făcut să apară în Principatele Române imaginea și speranța în formarea unui stat național pentru toți românii după model francez. Aceasta a avut drept urmare apariția unei noi

conștiințe despre rolul unei culturi proprii. După un prim val de traduceri din franceză, germană și italiană, intelectuali angajați ca Vasile Alecsandri, Petre Balș, Ion Ghica și Mihail Kogălniceanu lansează un apel către români să scrie opere originale în limba română în domeniul științelor exacte, al științelor morale și politice și în literatură (*Propășirea*, 2 ianuarie 1844).

Orientarea spre Vest, multe traduceri care urmează și apelurile pentru crearea unei literaturi naționale declanșează ceea ce s-ar putea numi o nouă textualizare a limbii române. Apar autori care fac încercări în toate speciile posibile. Dimitrie Bolintineanu (1819-1873) scrie legende inspirate din istoria națională. Proza românească modernă începe cu Costache Negruzzi (1808-1868), care, prin nuvela *Alexandru Lăpușneanu* (1840), îi invită pe scriitori să caute inspirație în istoria țării, și Nicolae Filimon (1819-1865), primul romanțier care se preocupă de probleme sociale (*Ciocoii vechi și noi*, 1863). Gheorghe Asachi (*Petru Rareș*, 1837), Vasile Alecsandri (1821-1890) și Bogdan Petriceicu Hasdeu (1838-1907) creează drama istorică. Gheorghe Asachi (1788-1869) și Grigore Alexandrescu (1810-1885) introduc fabula, Ion Ghica (1816-1897) și alții eseul. Fundamentele literaturii române moderne sunt datorate îndeosebi lui Vasile Alecsandri cu culegerile sale de poezii (*Doine*, *Pasteluri*, *Legende* etc.), piese de teatru (*Iorgu de la Sagadura*, *Iașii în carnaval*, *Fântâna Blanduziei*, etc.) și povești (*Istoria unui galbîn și a unei parale*), și lui Mihai Eminescu (1850-1889) cu lirica sa foarte elaborată, care fuzionează, într-un mod foarte special, tradiții ortodoxe, tradiții populare orale și modele occidentale. Pentru Eminescu, întrebuințarea românei în toate domeniile (casă, biserică, școală, administrație) constituie factorul fundamental al *românimii*, al identității naționale.

Textualizarea trebuie să fie și este continuată prin mari autori (ca Ion Slavici, Ion Luca Caragiale, Liviu Rebreanu, Mihail Sadoveanu, Lucian Blaga, Tudor Arghezi, Marin Preda, Ana Blandiana ș.a.), prin participarea la toate mișcările estetice (realism: Liviu Rebreanu; simbolism: Alexandru Macedonski; modernism: Ion Barbu; suprarealism: Gellu Naum ș.a.), prin crearea unor direcții literare proprii (poporanism, sămănătorism, gândirism, himerism).

Paralel cu înflorirea literaturii se poate dezvolta

și se dezvoltă istoriografia literară discursivă (Nicolae Iorga, *Contribuții la istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea*, 1906; G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, 1941; Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române: 5 secole de literatură*, 2008) sau enciclopedică (Eugen Simion – coord. -, *Dicționarul general al literaturii române*, 2004-2009) și critica literară (Titu Maiorescu, Constantin Dobrogeanu-Gherea, E. Lovinescu, Tudor Vianu, Eugen Simion).

Instituționalizarea României

După ce o comunitate și-a programat, inventat sau construit o percepție de sine, un teritoriu, o istorie, o limbă națională și o literatură națională, aceasta se poate instituționaliza mai evident ca stat prin:

- afirmarea independenței absolute, eventual continuându-și luptele pentru libertate și purtând războaie cu vecinii;
- transformarea comunității sau națiunii în stat, cu un reprezentant suprem al statului, un parlament, o lege fundamentală, care prescrie drepturile și îndatoririle guvernaților și ale guvernanților (de aici, importanța redactării constituțiilor);
- crearea însemnelor clare cu caracter simbolic și sacralizant (denumire a statului, cu funcție epideictică, de capitală, drapel, stemă, imn, monedă națională), care reprezintă de drept țara respectivă;
- înființarea unei armate naționale;
- naționalizarea învățământului și crearea unor înalte foruri culturale naționale.

În plan discursiv este subliniată ideea existenței unei patrii comune, față de care se impune loialitatea și care trebuie apărată. În acest fel iau naștere odele către patrie, imnurile naționale și poeziile care preamăresc vitejia ostașilor proprii.

Modernizarea instituțională a Principatelor Moldova și Țara Românească începe cu așa-numitele *Regulamente organice* din 1831-1832, text de factură constituțională, inițiate de către contele rus Pavel Kiseleff, guvernator în ambele principate (1829-1834). Reprezentanții Munteniei și ai Moldovei obțin, în 1858, la Paris, prin protecția lui Napoleon III, semnarea unui acord (*Convențiune pentru organizarea definitivă a Principatelor-Unite-Române*),

cu caracter constituțional, care prevede înființarea unei *Comisii centrale* având sarcina, între altele, de a pregăti „legile d'unu interesu generalu comunu ambeloru Principate”. Principatele rămân, însă, sub suzeranitatea Înaltei Porți. Drumul către dobândirea independenței depline este în continuare marcat de alegerea lui Alexandru Ion Cuza ca domnitor în Muntenia și în Moldova (1859), *Statutu desvoltătoru Convențiunei din 7/19 Augustu 1858* (1864), *Constituția* din 1866, până la deplina recunoașterea

internațională a independenței, după războiul de independență din 1877-1878. În ședința extraordinară a parlamentului din 9/21 mai 1877, ministrul de externe M. Kogălniceanu declară: „Suntem i n d e p e n d e n ț i ; suntem națiune de sine stătătoare. (*Aplauze.*) Avem domn de sine stătător”. În 1862, Cuza proclamă Unirea Principatelor, cu capitala la București. Încă din 1859, moldoveanul Mihail Kogălniceanu propusese Bucureștiul

spre a deveni capitală, într-o cuvântare ținută în fața Comisiei Centrale din Focșani (*Amendament și discurs la articolul 145 din proiectul de constituțiune referitor la stabilirea capitalei Țării*). Drapelul roșu, galben și albastru fusese arborat în diverse ocazii încă din timpul anului revoluționar 1848. Atât situarea capitalei în București, cât și culorile drapelului sunt consfințite prin constituția din 1866 (Art. 124 „Orașul București este capitala Statului român și reședința guvernului”, Art. 123 „Culorile României urmează a fi: Albastru, Galben și Roșu”) și confirmate până astăzi (cf. Constituția României din 1991/2003, Art. 14 și 12). Al.I. Cuza și Carol I s-au străduit, între 1859 și 1867, să stabilească o stemă națională, în care apăreau vulturul cu crucea (Muntenia) și zimbrul (Moldova).

Andrei Mureșanu anunță, în 1848, într-un imn devenit rapid foarte popular (*Un răsunet*, devenit apoi *Deșteaptă-te, române*) redeșteptarea poporului român. Anton Pann compune o muzică inspirată pentru acest text. Constituția din 1991 (Art. 12, 4) consacră această compoziție drept imn național. În 1867 se stabilește leul ca monedă națională și în 1880 este înființată Banca Națională a României, singura care să fie abilitată să emită moneda (https://ro.wikipedia.org/wiki/Leu_rom%C3%A2nesc; 30.04.2018).

În 1859 este creat un Stat-major general și în 1864 se întocmesc primele legi militare pentru organizarea armatei. Constituția din 1866 stabilește că „Tot Românul face parte sau din armata regulată sau din miliții sau din guarda cetățiană, conform legilor speciali” (Art. 118). Rolul esențial al armatei este consemnat și actual în Constituția din 1991/2003 (Art. 118).

Încă din timpul lui Al.I. Cuza este naționalizat învă-

țământul: „Ministrul este autoritatea supremă a instrucțiunii publice și private”. (*Lege asupra instrucțiunii*, Art. 9, 1864)

Prin decretele Domnului Al.I. Cuza sunt înființate, în 1860, Universitatea din Iași și, în 1864, Universitatea din București. În 1866, locotenența domnească a aprobat un regulament pentru crearea Societății Literare Române, pentru stabilirea unei ortografii și redactarea unei gramatici și a unui dicționar. În prima ședință din 1867 a adoptat numele de Societatea Academică Română, iar, în 1879, „printr-o lege specială, Societatea Academică Română a fost decretată instituție națională cu numele de *Academia Română*, funcționând ca for al moralității și independenței științifice. Preocupările sale s-au extins în domeniul artelor, literelor și științei. De

atunci, Academia Română funcționează ca forum național recunoscut al cercetării științifice, literare și de creație artistică”. (https://ro.wikipedia.org/wiki/Academia_Rom%C3%A2n%C4%83; 30.04.2018)

Mediatizarea statului național

Statul-națiune concretizează, difuzează și reactualizează cultura națională comună, mai mult sau mai puțin stereotipizată, prin intermediul școlii publice, al manualelor școlare, al mass-mediei, al înălțării de monumente, al organizării de demonstrații și de sărbători comemorative, al constituirii unor echipe naționale. Opiniile și atitudinile comune pot fi internalizate în primul rând prin învățământul școlar de lungă durată și prin acțiunea continuă a mijloacelor de comunicare în masă. Cu ajutorul acestora se formează și se păstrează un orizont interpretativ comun.

Prin *Regulamentele organice* din 1831-1832, primele texte de factură constituțională din Muntenia și din Moldova, statul se obligă să se ocupe de instrucția publică, iar în școli urmează să fie folosită limba română, pentru „cultivarea limbii și a patriei”. La Academia Mihăileană din Iași se introduce, în 1843, un *Curs de Istorie Națională*, inaugurat și ținut de Mihail Kogălniceanu („Trebuița istoriei patriei ne este neapărată chiar pentru ocrotirea driturilor noastre împotriva națiilor străine”). Alexandru Ioan Cuza depune mari eforturi pentru a da un caracter național învățământului. *Lege asupra instrucțiunii* din 1864 precizează că „Instrucțiunea elementară este obligatorie pentru toți copiii de amândouă sexele, începând de la opt pene la doui-spre-zece ani impliniți ai etății” și prevede ca obiecte de învățământ pentru școlile populare: „citirea și scrierea, catechismul, noțiuni de igienă, de gramatică, de geografie, de istoria țerei, de dreptu administrativ al țerei, cele patru lucrări din aritmetică, sistema legale a mesurilor și a greutateilor”.

Din 1829 apar primele ziare în limba română: *Curierul românesc* al lui Ion Heliade-Rădulescu (1829) în Muntenia, *Albina Românească* a lui Gheorghe Asachi (1829) în Moldova, *Gazeta de Transilvania* a lui George Barițiu (1838) în Transilvania. Presa nou înființată contribuie în mod esențial la răspândirea ideilor național-statale.

Obeliscul cu lei din Iași (Monumentul de la Copou), al cărui plan i se datorează lui Gh. Asachi

și care a fost realizat de sculptorul Singurov în cinstea autorilor *Regulamentelor Organice*, este prima sculptură cu caracter public din România (1834-1841). Între 1886 și 1888 se construiește la București, după planurile arhitectului francez Albert Galleron, marea sală reprezentativă de concerte a Ateneului Român; după înfăptuirea României Mari, pictorul Costin Petrescu, pe friza care înconjoară sala, înfățișează, într-o amplă frescă, istoria română de la Traian până la Regele Ferdinand. Și între 1894-1900 se înalță monumentalul Palat al Poștelor și Telegrafului, în stil neoclasic, după planurile arhitectului Alexandru Săvulescu, astăzi Muzeul Național de Istorie a României.

La 15 august 1871 studenții de la Viena și de la București s-au întrunit la Putna, pentru a comemora 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare. Mănăstirea Putna este și astăzi un important loc al memoriei.

Dezvoltarea puternică a presei contribuie esențial nu numai la răspândirea ideilor național-statale, ci și la răspândirea limbii române. Alexandru Ioan Cuza depune mari eforturi pentru a da un caracter național învățământului. *Legea asupra instrucțiunii* din 1864, care introduce obligativitatea învățământului, prevede ca obiecte de învățământ pentru școlile populare: „citirea și scrierea, catechismul, noțiuni de igienă, de gramatică, de geografie, de istoria țerei, de dreptu administrativ al țerei, cele patru lucrări din aritmetică, sistema legale a măsurilor și a greutateilor”.

Internaționalizarea

Națiunea-stat se afirmă și prin integrarea sa în comunitatea internațională. Acest lucru este obținut, între altele, prin:

- participarea la acorduri și la activități internaționale;
- prezentarea realizărilor artistice naționale în străinătate, între altele prin traduceri.

După Pacea de la Paris din 1856, românii se străduiesc să ia parte la diversele tratative de pace, însă obțin recunoașterea internațională ca stat independent abia la Congresul de la Berlin din 1878. Din 1883, România se apropie de alianța tripartită Germania-Austria-Italia, în care intră printr-un pact secret. După Marea Unire,

România a fost parte la Societatea Națiunilor (1919-1945), astăzi este, printre altele, stat membru al ONU (Organizația Națiunilor Unite, din 1955). În 2004 a aderat la NATO (Organizația Tratatului Atlanticului de Nord) și în 2007 la UE (Uniunea Europeană), ceea ce poate contribui la dezvoltarea unei societăți mai participative (cf. Corbea Hoisie 2005, Schmitt 2018).

România a luat parte la expozițiile universale din Paris 1867, Viena 1873, Paris 1889 și 1900, Bruxelles 1905, Gand 1913, Barcelona 1929, Bruxelles 1935, Paris 1937, Sevilla 1992, Lisabona 1998, Hanovra 2000, Aichi 2005, Shanghai 2010.

Concluzii

În timpul multor secole, românii s-au străduit să se unească într-un popor, într-o națiune și au reușit să creeze un stat național constituțional, dezvoltând, ca elemente fundamentale, conștientizarea națională, teritorializarea, istoricizarea, standardizarea limbii, dezvoltarea literară, instituționalizarea, mediatizarea și internaționalizarea.

În lucrarea sa *Cartea poporului român. Cugetări filosofice și politice în raport cu starea actuală a României*, din 1869, Dimitrie Bolintineanu precizează o definiție proprie a națiunii, în care reliefează elementele unificatoare, ca și drepturile și îndatoririle și autonomia națiunii și între națiuni:

„Națiune, Naționalitate

Românii sunt o națiune, națiunea este poporul și toate clasele care o compun, împreună, care trăiesc sub aceleași legi, cu aceeași limbă, cu aceleași datine, pe țărâmul ce le este hotărât. Fiecare națiune are un caracter al ei care o deosebește. Precum un singur om în rândul social are drepturi și datorii a împlini,

asemenea are și o nație către ea însuși și către celelalte nații, drepturi și datorii. Cel mai prețios drept al unei națiuni este dreptul ei de a se guverna precum ea voiește. Al doilea drept al unei națiuni este dreptul său de a se păstra; o națiune are totdeauna dreptul de a respinge prin putere orice agresiune nedreaptă de afară. Al treilea drept este acela al dezvoltării libere și întregi a tuturilor facultăților sale, pe cât aplicările lui nu vor fi stricătoare intereselor celoralte națiuni. Cea dintâi datorie a națiunilor, a uneia pentru alta, aceea care le-ar înțelege pe toate, este datoria care le prescrie de a se iubi și de a se ajuta unele pe altele. [...] O națiune trebuie să facă sacrificii pentru interesele generale, să iubească limba, literatura, istoria sa – gloria sa, neatârarea sa, să onoare trecutul, să lucreze pentru viitor. O națiune sau naționalitate este constituită îndată ce societatea trăiește sub aceleași legi, începe să existe tendinți generale în idei, interese materiale și morale mai identice, un scop comun de activitate. Cu cât va fi unitate în aceste trei caractere constitutive, cu atât națiunea se face tare, compactă și virtuoasă. Iar când ideile nu sunt primite de toți, când interesele se oselesc și se împeticesc, când toți nu se mai înțeleg asupra scopului ce vor să ajungă, atunci naționalitatea slăbește, lăncezește, pierde și e un bine să piară”.

În acest spirit și după dureroasele lor experiențe autoritare și omogenizante (cf. de pildă Wedekind 2010), românii, în calitate de cetățeni naționali și, totodată, europeni pot aduce o contribuție importantă ca în Uniunea Europeană și mai în general în Europa să ridicăm în cooperare respectul reciproc între indivizi și între națiuni, în același timp să evităm o centralizare, o omogenizare și o globalizare înăbușitoare, dar și o fragmentare regionalistă etnocratică distrugătoare și să păstrăm diversitatea creativă. ■

BIBLIOGRAFIE

Sinteza de față se bazează pe mai multe publicații ale autorului, din care sunt preluate diferite pasaje, și anume:

Metzeltin, Michael, *România: Stat, Națiune, Limbă*, București, Univers Enciclopedic, 2002

Metzeltin, Miguel, *Las lenguas románicas estándar. Historia de su formación y de su uso*, Uviéu, Academia de la Llingua Asturiana, 2004

Metzeltin, Michael, *Nationale und internationale Integration am Beispiel Rumäniens*, in: Marga, Andrei / Marte, Johann (edd.), *Die Auswirkungen*

der Globalisierung auf die Religion in Rumänien, Cluj / Wien, Presa Universitară / Stiftung Pro Oriente, 2005, 72-116

Metzeltin Michael, *Devenirea identității românești. Domnitori și răsculați în Țările române din perspectiva unui politician român*, în: *Academica. Revista de Știință, Cultură și Artă*, 2005, 41-42

Metzeltin, Michael, *Nume ale României: o istorie complexă*, in: Clim, Marius-Radu / Ichim, Ofelia / Manea, Laura / Olariu, Florin-Teodor (edd.), *Identitatea culturală românească în contextul*

integrării europene, Iași, Alfa, 2006, 207-223

Metzeltin, Michael, *Der nationalstaatliche Diskurs und die Entstehung des rumänischen Nationalstaates*, in: Schwarcz, Iskra / Suppan, Arnold (edd.), *Quo vadis EU? Osteuropa und die EU-Erweiterung*, Münster, LIT, 2008, 267-294

Metzeltin, Michael, *România în contrast. O cercetare tipologică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016

Metzeltin, Michael / Lindenbauer, Petrea / Wochele, Holger, *Die Entwicklung des Zivilisationswortschatzes im südosteuropäischen Raum im 19. Jahrhundert. Der rumänische Verfassungswortschatz*, Wien, 3 Eidechsen, 2005

Metzeltin, Michael / Wallmann, Thomas, *Wege zur Europäischen Identität. Individuelle, nationalstaatliche und supranationale Identitätskonstrukte*, Berlin, Frank & Timme, 2010

Kahl, Thede / Metzeltin, Michael / Ungureanu, Mihai-Răzvan (edd.), *Rumänien. Raum und Bevölkerung, Geschichte und Geschichtsbilder, Kultur, Gesellschaft und Politik heute, Wirtschaft, Recht und Verfassung, Historische Regionen*, Münster, LIT, 2006

Aaron, Florian, *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Rumânești*, București, Eliad, 1835-1838

<https://tiparituriromanesti.wordpress.com/2014/09/02/florian-aaron-idee-repede-de-istoria-printipatului-tarii-rumanesti-bucuresti-1837/> (21.04.2018)

Aristotel, *Politica*. Ediție bilingvă. Traducere, comentarii și index de Alexander Baumgarten, București, Editura IRI, 2001

Bodea, Cornelia, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1982

Bolintineanu, Dimitrie, *Opere / XII*, București, Minerva, 1992

Corbea Hoisie, Andrei, *Rumäniens Beitritt zur NATO und EU*, in: Schwarcz, Iskra / Suppan, Arnold (edd.), *Quo vadis EU? Osteuropa und die EU-Erweiterung*, Münster, LIT, 2008, 295-307

Dahmen, Wolfgang, *Externe Sprachgeschichte des Rumänischen*, in: Ernst, Gerhard / Gleßgen, Martin-Dietrich / Schmitt, Christian / Schweickard, Wolfgang (edd.), *Romanische Sprachgeschichte*, Berlin / New York, de Gruyter, 2003-2008, Art. 66

DRH.D = Academia de Științe Sociale și Politice, *Documenta Romaniae Historica*. D. Relații între Țările române. Volumul I (1222-1456), București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1977

Galli della Loggia, Ernesto, *L'identità italiana*, Bologna, il Mulino, 1998

Georgescu, Vlad, *Istoria Românilor. De la origini pînă în zilele noastre*, București, Humanitas, 1992

Kogălniceanu, Mihail, *Scrieri*, București, Editura Tineretului, 1967

Kogălniceanu, Mihail, *Discursuri parlamentare*, antologie, prefață, tabel cronologic și note de Georgeta Penelea Filitti, București, Minerva, 1994

Lindenbauer, Petrea, *Der Fremde als „der Andere“. Eine Studie der diskursiven Konstruktion des Mauren und des Türken im Echo romanischer Volksliteraturen*, Frankfurt a. M., P. Lang, 2001

Mehedinți, S. / Mihăilescu, V., *România (Pământul și poporul românesc)*, București, SOCEC, 1941 (?)

Philippide, Dimitrie Daniel, *Istoria României*, București, Pegasus, 2004

Russo, Alecu, *Cântarea României*, https://ro.wikisource.org/wiki/C%C3%A2ntarea_Rom%C3%A2niei (21.04.2018)

Rusu, Dorina N., *Cronica lumii românești 1914-1920*, vol. 2, București, Academia Română / Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2018

Savel, M., *Domnia marelui domnitor român Alexandru Ion Cuza și epoca glorioasă a Românilor*, Bacău, Progresul, 1909

Schmitt, Oliver Jens, *Geschichtsforschung in Rumänien: Themen und Institutionen*, in: Metzeltin, Michael / Bru-Peral, Javier, *Landeswissen. Ein Methodenbuch*, Wien, Praesens, 2017, 194-213

Schmitt, Oliver Jens, *România în 100 de ani*, București, Humanitas, 2018

Seidl-Hohenveldern, Ignaz, (ed.), *Lexikon des Rechts. Völkerrecht*, Neuwied, Luchterhand, 1985

Vaillant, Jean A., *La Roumanie ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or, ardaliens, vallaques et moldaves, résumés sous le nom de romans*, Paris, Bertrand, 1844

Wedekind, Michael, *The Mathematization of the Human Being: Anthropology and Ethno-Politics in Romania during the Late 1930s and Early 1940s*, *New Zealand Slavonic Journal* 44 (2010), 25-65

Zub, Alexandru, Mihail Kogălniceanu. *Un arhitect al României moderne*, Iași, Junimea, 2017

SERGE FAUCHEREAU

Scriitor, critic literar, membru de onoare al Academiei Române, Franța
Écrivain, critique littéraire, membre d'honneur de l'Académie Roumaine, France
e-mail: josette.rasle@laposte.fr

Souvenir de Vasko Popa

Abstract

These pages are dedicated to the memory of the Serbian poet Vasko Popa that the author has „met” in the pages of *La Quinzaine littéraire*, alongside Miodrag Pavlovitch, another Serbian poet. From the fictional identity inside the poems, the author had the opportunity to really meet Vasko Popa, beginning with the 70, at the Struga Festival in Macedonia, in Paris, in a small restaurant La Halle, in Belgrade, but in Aix-en-Provence too. Vasko Popa died in 1991.

Keywords: Serbian lyrics, Vasko Popa, Struga festival, *La Quinzaine littéraire*, Paris

Aceste pagini sunt dedicate memoriei poetului sârb Vasko Popa pe care autorul l-a «întâlnit» în paginile revistei *La Quinzaine littéraire*, alături de Miodrag Pavlović, un alt poet sârb. De la identitatea ficțională din poeme, autorul a avut ocazia să-l întâlnească în realitate pe Vasko Popa, începând din anii 70, la Festivalul de la Struga din Macedonia, la Paris, într-un mic restaurant din La Halle, la Belgrad, dar și în Aix-en-Provence. Vasko Popa a murit în 1991.

Cuvinte-cheie: poezia sârbă, Vasko Popa, Festivalul de la Struga, *La Quinzaine littéraire*, Paris

J'ai rencontré Vasko Popa pour la première fois en 1969 par l'intermédiaire d'André Frénaud, poète lié d'amitié avec plusieurs écrivains yougoslaves. Vasko, un homme solidement charpenté, l'air nonchalant, le visage sérieux, un peu morne : une fausse impression car il pouvait être vif et fort gai – j'ai souvenir d'échanges colériques avec son ami Zoran Michitch mais aussi d'une cérémonie loufoque où il décorait Dušan Matić d'une médaille en chocolat.

Dans *la Quinzaine littéraire* du 1er juillet 1970, je rendais compte de deux recueils de poèmes, de Miodrag Pavlović et de Vasko Popa, qui venaient de paraître simultanément. Les hasards de

l'édition couplaient ainsi des traductions de deux des meilleurs poètes serbes qui, par ailleurs, ne se fréquentaient guère. Il y a donc près d'un demi-siècle, j'écrivais ceci :

« ...Bien souvent chez Vasko Popa, le poème, allègrement absurde, procède avec un humour bon enfant :

Il était une fois un bâillement
Ennuyeux comme tous les bâillements
Il paraîtrait qu'il dure encore.

Il ne faut cependant pas se fier totalement au ton anodin du poète ; ces poèmes sont loin d'être

des divertissements légers et innocents. Plus d'un exemple serait nécessaire, mais ces poèmes ne se laissent ni résumer ni découper en citations. Il faudrait citer le poème « Les voleurs de rose » qui baigne dans une très belle atmosphère onirique ; « Le gâteau de cendre » est au contraire un poème aux angles nets et durs, parfaitement conscient de son âpreté. Nous citerons l'un des *jeux* proposés par *Le ciel secondaire*, jeux parfois dangereux où l'on peut, littéralement, perdre la tête : « Au clou

L'un fait le clou le second les tenailles
Les autres sont les maîtres

Les tenailles attrapent le clou par la tête
Les dents les mains s'en emparent
Et tirent et tirent
Pour l'extraire du plancher
D'ordinaire elles ne lui arrachent que la tête
Dure besogne que d'extraire un clou

Les maîtres alors disent
Les tenailles ne valent rien
Ils leur défonce la mâchoire leur cassent les bras
Et les jettent par la fenêtre

Un nouveau fait alors le clou
Un nouveau les tenailles
Les autres sont les maîtres

Ici l'objet du jeu ne peut qu'être à *fonctionnement symbolique*, comme le voulaient les surréalistes, processus parodié d'un jeu beaucoup plus sérieux que le poème feint de laisser indéterminé... »

J'ai revu Vasko au Festival de Struga, en Macédoine, durant l'été de 1971. Il était alors volontiers en compagnie de Luan Starova et de Bogomil Gjuzel, deux écrivains macédoniens de mon âge qui resteront de très chers amis. Il semble que Vasko se sentait alors proche de la génération plus jeune.

Dorénavant nous nous reverrons régulièrement lors de ses fréquents passages à Paris, avec de rituels déjeuners dans un même petit restaurant près des Halles. Je suis aussi allé deux ou trois fois à Belgrade et, en 1974, à Vršac, une petite ville de sa région natale du Banat qui se prolonge en Roumanie; Vasko y était fort attaché.

L'un de mes plus chers souvenirs est celui de tranquilles errances avec lui et Luan Starova dans le vieux Belgrade, ponctuées de petits verres de

vin rouge (Dans toute circonstance, aucune autre boisson que le vin, expressément rouge, n'était valable, selon Vasko). Jamais las, il pouvait marcher pendant des heures tout en devisant. Dans mon livre *Les petits âges* je rendrai hommage plus de trente ans après au grand causeur qu'il était.

Vasko a été beaucoup publié à l'étranger et veillait avec une attention méticuleuse à l'exactitude des traductions. Dans les années 1980 j'avais fait paraître dans la revue *Digraphe* des poèmes dont la traductrice qu'il m'avait pourtant recommandée, ne lui avait pas fait relire l'ultime version : certaines approximations maladroites l'avaient rendu furieux.

Mes ultimes photos de Vasko sont de 1988, prises au cours des rencontres d'Aix-en-Provence autour d'un ami commun, Octavio Paz. Il était soucieux et avouait ses craintes quant à l'avenir de la Yougoslavie qu'il sentait se fissurer et risquer le pire. Ses alarmes nous semblaient exagérées.

En 1990 il m'avait accordé le droit de reproduire dans un livre sur les *Peintures et dessins d'écrivains* une de ses spectaculaires dédicaces calligraphiées et ornées de volutes. Cet ouvrage a paru l'année suivante mais il ne l'a pas vu. Vasko est mort en 1991, alors que le pire allait venir.

En 1994 on m'avait demandé de présenter une Biennale artistique qui se tenait à Vršac. Je reproduis ici l'introduction de cette présentation telle qu'elle a paru alors dans le catalogue :

« Je dédie ces quelques pages à la mémoire d'un grand poète de nationalité mondiale et de langue serbe, mon ami Vasko Popa. Je revois la haute silhouette calme de Vasko dans la Vieille Pharmacie de Vršac, dégustant un poisson dans un restaurant italien à Aix, lisant debout ses poèmes à New York. Je le revois discutant de l'art aztèque à la terrasse du dernier café encore ouvert, une nuit à Belgrade. Il y avait là Vasko, donc, Luan venu de Skopje et moi. Nous buvions un petit vin rouge. C'était bien. Lors de son dernier passage à Paris, il prétendait que la folie guerrière menaçait ; mais je ne l'avais pas cru.

A présent Vasko est mort. Je suis triste. Le tumulte et la confusion, l'intolérance et l'injustice montent partout dans le monde. Je suis triste. Je crois que Vasko aurait approuvé qu'on ose ici un geste d'amitié et de paix, ce que devraient toujours être les gestes des hommes. » ■

Paris, 18 décembre 2018

Remember Marin Sorescu

Abstract

Sunt prezentate date mai puțin cunoscute despre scriitorul român Marin Sorescu (1936-1996), care a excelat în toate genurile literare, chiar și în pictură, fiind tradus în limbi de circulație internațională. El a fost implicat în „Meditația transcendentă”, încă nedescifrată, și urmărit de securitatea română.

Cuvinte-cheie: Marin Sorescu, literatură, biografie, „meditația transcendentă”, „securitate”

Less well-known data is presented about Romanian writer Marin Sorescu (1936-1996), who excelled in all literary genres, even in painting, being translated into languages of international circulation. He was involved in „Transcendental Meditation”, still undeciphered, and pursued by Romanian security.

Keywords: Marin Sorescu, literature, biography, “transcendental meditation”, “security”

A m auzit despre el în anii studenției mele, când colegul meu Eugen Papadima (azi, cel mai bun psihanalist din țară) l-a căutat la Animafilm pentru ca scriitorul să-și exprime opinia cu privire la începuturile literare ale nepotului său, Liviu.

Apoi, când Marin Sorescu a fost numit redactor șef al revistei „Ramuri”, la 15 iulie 1978 (până în 1990), am avut prilejul să-l cunosc personal, să colaborez la prestigioasa (pe atunci) revistă, să particip la cenaclul „Ramuri”, care se ținea, de regulă, la Muzeul de Artă, având obiceiul să invite, la redacție sau la cenaclu, personalități marcante, Constantin Noica și Eugen Simion, de pildă.

Pe timpul său, revista avea „probleme”. Marin Sorescu a dezvăluit plagiatul lui Eugen Barbu. Cum autorul *Groapei* era și membru al C.C. al P.C.R., trebuia avizul Secției de Presă a Partidului, care a întârziat. Între timp, șpaltul articolului lui Sorescu a ajuns, cu ajutorul unui ciripitor rămurist, la E. Barbu, care i-a dat replica lui Marin Sorescu înainte ca articolul sorescian să apară.

În luna în care erau plenare sau congrese P.C.R., Marin Sorescu n-a inclus în conținutul revistei, care era trimis spre cenzurare la Consiliul Culturii și Educației Socialiste și mai sus, o pagină despre partid și conducătorul ei. Revista a fost oprită de la tipărire, până când redactorul șef, însoțit de adjunctul său, Romulus Diaconescu, au venit la mine, la Biblioteca Județeană, solicitându-mi un asemenea articol propagandistic. Am scris două asemenea articole, dar semnate... Fabiola Popescu.

Când s-a declanșat „meditația transcendentă”, în care Marin Sorescu a fost inclus fără voie, urmând a fi exclus din partid și transferat ca muncitor necalificat, atunci am purces la elaborarea bibliografiei *Marin Sorescu. Un mesager al literaturii române contemporane*, trasă la xerox, în 99 de exemplare, în care erau incluse traduceri sale peste hotare, cu menționarea aprecierii lui Alain Bosquet pentru Marin Sorescu, „unul din cei mai mari poeți contemporani”. Autorul a lăsat aceste exemplare pe la factorii decizionali, spre a cunoaște și ei valoarea sa, recunoscută internațional.

Pe urmele lui Ilie Purcaru, a elaborat un excelent Almanah „Ramuri”, în 1980, la împlinirea a 75 de

ani de la apariția revistei, și a organizat un simpozion cu participare națională.

În redacție, a adus scriitori tineri, de perspectivă, unora anulându-le repartiția guvernamentală, alții nefiind membrii de partid. A fost angajat chiar studentul Sabin Gherman, cel care s-a săturat de România. A fost dezamăgit sau nu se pricepea la oameni?!

Evenimentele din decembrie 1989 l-au prins redactor șef la „Ramuri”. O parte dintre decidenții străini ai „revoluției” l-ar fi voit chiar președinte de țară, asemenea lui Havel (care a împărțit Cehoslovacia în două), Sorescu având misiunea, se zice, să respecte Declarația de la Budapesta, din iunie 1989, semnată de așa-zișii istorici români, contrasemnata de fostul rege Mihai, conform căreia Transilvania era numită „spațiu de complementaritate”. A venit, în dimineața zilei de 22 decembrie 1989, la poarta sa, un actor spre a-l lua să deschidă televiziunea. „Mergeți voi înainte, că vin și eu”, ar fi spus Sorescu, și nu s-a dus. Altul s-a făcut că lucrează. Asta l-a costat Premiul Nobel pentru Literatură.

Din 1990, a fost și directorul Editurii „Scrisul Românesc” (propus de Andrei Pleșu, ministrul Culturii), până la sfârșitul vieții. Am avut ocazia să colaborez direct cu domnia sa. Se implica prin completarea portofoliului editorial cu manuscrise de valoare semnate de personalități renumite. I-am respins, totuși, două asemenea manuscrise: unul scris de Paul Goma, întrucât d-na Năvodaru, gestionara *copyright*-ului, cerea drepturile de autor în valută, iar noi n-aveam niciun cont valutar. Altă carte a fost *Teatrul seminar* de Petre Țuțea, mediocră ca realizare artistică în comparație cu oralitatea și oratoria sa genială.

El a adus din Franța o tipografie bine utilată, dar care a încăput pe alte mâini, tipărind etichete de băuturi spirtoase și nu cărți.

La sediul editurii din str. Mihai Viteazul, nr. 4, am înființat Centrul Cultural, inaugurat de Marin Sorescu ca ministru al Culturii. Centrul avea o librărie, unde s-au lansat cărți, un chioșc de ziare și reviste culturale (inclusiv din Basarabia), o bibliotecă engleză. Obținând imobilul printr-o hotărâre de guvern, demonstrând că el a aparținut de drept Institutului de Arte Grafice. „Scrisul Românesc”, naționalizat în 1948, a fost restituit, ca un cadou nemeritat, Ministerului Culturii, printr-o ordonanță de urgență, mie desfăcându-mi-se contractul de muncă, noul ministru al Culturii având alte orientări. În octombrie 1997, aici au fost sărbătoriți cei 75 de ani de activitate neîntreruptă a editurii, fiind pomenit,

în prezența soției și a familiei, Marin Sorescu, care s-a grăbit să ne părăsească cu aproape un an înainte.

Și de la „Scrisul Românesc” s-a vrut a fi îndepărtat. Acțiune nereușită.

A fost „împrumutat” (păstrându-i-se postul la editură) la Ministerul Culturii, ca ministru (25 noiembrie 1993 - 5 mai 1995). S-a spus despre ministeriatul său că a fost mediocr, el nu trebuia să accepte acest post. De parcă, ceilalți miniștri ai Culturii (cu excepția unora, de pildă Răzvan Theodorescu, Ludovic Spiess) ar fi fost geniali. În timpul ministeriatului său a fost organizată expoziția itinerantă în orașele de pe Dunăre, cu obiecte patrimoniale naționale și universale.

Eram deseori invitați la mitropolitul cărturar Nestor Vornicescu, unde, la agapa frățască se spuneau lucruri extrem de interesante. La o altă discuție obiectivă despre homosexualitate, Marin Sorescu a definit-o genial: „bâjbâială genetică”.

Marin Sorescu și-a construit, cu banii de la Premiul „Herder” și alte drepturi de autor, o casă în satul său natal, întâi ca o casă de creație pentru scriitori și pictori, apoi drept casă memorială. A făcut eforturi supraomenești spre a găsi materiale de construcție (atunci, imediat după Revoluție), piatră de râu. A rămas o noapte în cabina camionului, după defectarea motorului. Soția sa a ținut chiar un jurnal al construcției.

Mergeam împreună de la Craiova la Bulzești. Eu le cumpăram, contracost, șuncă, brânză pentru muncitori, le încărcam butelia de aragaz etc. Pe drum, discutam de toate, inclusiv despre golul lui Hagi dat Columbiei la Campionatul Mondial de Fotbal din S.U.A., 1994. Pe bârnele aduse pentru construcție stăteam împreună seara, îi citeam texte din Mihai Viteazul și Tudor Vladimirescu. Așa l-am convins să scrie două prefețe de excepție la volume de *Scrieri* de Mihai Viteazul, respectiv *Scrieri* de Tudor Vladimirescu, ambele ediții elaborate de mine.

Printre muncitori, era unul mai hâtru, care știa multe snoave și nume de oameni din Bulzești și le spunea lui Marin Sorescu, pe care le nota într-un carnețel, respectivul scăpând de munca fizică.

Altă dată, îi povesteam despre isprăvile lui V.G. Paleolog (primul care a intuit genialitatea lui C. Brâncuși) privind așa-zisa deținere de aur sau caleașca trasă de doi măgari, pe care îi numea „utemiștii tatii”. Toate acestea apar în romanul său postum *Japița*, din 1999.

Lovit pe nedrept, de nenumărate ori („meditația transcendentală”, obligarea demisionării de la revista și

de la Uniunea Scriitorilor), corpul său, și așa firav, a cedat, el fiind un introvertit. Îmi spunea marele său prieten (venit de la Timișoara, făcând o escală la Craiova) că „o să-l pierdem pe Marin”. Se zice că a fost injectat pe un aeroport cu un vaccin dubios. Nici medicii de la Spitalul Cochin din Paris, unde a fost internat (5-11 noiembrie 1996) nu l-au putut salva. Ultimele luni de viață au fost de grea suferință. A compus poezii, care, în majoritate, au fost dictate soției sale, Virginia, el „operând adesea corecturi și stilizări în timpul dictării”. Au fost adunate de soția sa și apărute postum, în 1997, în editura familiei Creuzet, cu titlul *Puntea (Ultimele)*, fiind dedicate „Tuturor celor care suferă. Marin Sorescu, 1996”. Sunt poezii de o sensibilitate aparte, în care căutarea lui Dumnezeu ia forme dramatice cum rar găsești în poezia lumii.

Eram la Târgul de carte „Gaudeamus”, organizat la Casa Radio din str. Berthelot, în noiembrie 1996. Am intenționat să-l vizitez pe genialul poet, aflat în grea suferință. În apropierea casei sale din str. Grigore Alexandrescu, nr. 43, m-am întâlnit cu redactorii săi de la „Literatorul”: Lucian Chișu, Andrei Grigor, N. Iliescu. Mi-au povestit starea în care s-a aflat. M-am întors. Am refuzat să-l văd pe marele Sorescu într-o asemenea ipostază. Am făcut bine, am făcut rău?! Doar Dumnezeu știe.

Și a venit sfârșitul: 8 decembrie 1996, dimineața. Au venit la biserică unde-i era depus trupul neînsuflăit prietenii, colaboratorii, cititorii săi, chiar cei doi președinți care tocmai își predase/preluase ștafeta președenției: Ion Iliescu și Emil Constantinescu (următorul președinte n-a participat decât la funeraliile regelui țiganilor de la Sibiu, deși, în epocă, sa au trecut la cele veșnice Grigore Vieru, Fănuș Neagu, actorul Ștefan Iordache ș.a.). Multe coroane de flori, niciuna de la Uniunea Scriitorilor. El nu mai era membru, dar nici scriitor?! A fost înmormântat la Bellu, dar nu în Alea Scriitorilor, lângă Eminescu (unde-i era locul), ci în spațiul Academiei Române, unde, grație lui Eugen Simion, toți academicienii au câte un cavou.

La câțiva ani de la cele veșnice, soția sa, Virginia, mă roagă s-o însoțesc la cimitir, la „Sorin” (așa-i zicea dânsa), după ce se termină omagierea sa la Muzeul Literaturii Române, acțiune organizată de Eugen Simion și Lucian Chișu. Odată cu depunerea florilor, doamna Sorescu mi-a mărturisit că și dânsa vrea casă memorială „Marin Sorescu” la Bulzești și la București. La câteva luni, și dânsa și-a urmat soțul.

„Craiova, văzută din car” a fost recunoscătoare la început. A fost omagiat de Teatrul Național, prin directorul Emil Boroghina. După pensionarea acestuia, Zilele „Sorescu” au fost preluate de Târgul „Gaudeamus” de la Craiova și de editorul Al. Manda. Pe timpul primarului Antonie Solomon, din 2005, Academia Română, prin Eugen Simion, și Primăria Craiova, au ridicat ștacheta valorificării soresciene la cote înalte,

internaționale, prin participarea unor mari personalități europene. Din 2004, Zilele „Marin Sorescu” nu s-au mai desfășurat,

Primăria alocând fonduri doar pentru Festivalul „Shakespeare”. Cu eforturi deosebite, inclusiv financiare, Eugen Simion a reușit să preia aceste manifestări la București, la Academia Română și la Muzeul Literaturii Române, așteptând completarea ediției Marin Sorescu din colecția „Opere fundamentale” a Fundației Naționale pentru Știință și Artă, cu jurnalele soresciene, necenzurate.

Marin Sorescu este brandul nostru național în materie de cultură, cu care ne mândrim și trebuie să-l cinstim la justa sa valoare. Aceste pagini se vor a fi un pios omagiu adus Omului și genialului scriitor român, care m-a onorat cu prietenia sa.

P.S. Odată se organiza, la Craiova, Festivalul Internațional „Marin Sorescu”, sub egida Academiei Române. Azi, genialul scriitor este uitat nu numai de Craiova sa văzută din car, ci și de alte instituții. Trist! ■

Tuturor celor care suferă
Marin Sorescu
1996

ANA-MARIA BĂNICĂ

Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”

„G. Călinescu” Institute for Literary History and Theory

e-mail: anamariabanica90@yahoo.com

După 50 de ani, pe urmele „Intrusului”

Abstract

Articolul valorifică cronicile literare semnificative, dezbaterile polemice, dialogul livresc pe care romanul lui Marin Preda, *Intrusul*, le stârnește în revistele de cultură, în anul apariției, 1968. Doar o parte dintre cele 21 de cronici dedicate *Intrusului* devoalează mesajul, receptarea romanului având parte de aprecieri contradictorii. Eugen Simion, Nicolae Manolescu, Matei Călinescu subliniază discursul aluziv, care accentuează fatalitatea istoriei și drama individului confruntat cu un mecanism implacabil. Dimpotrivă, Mihai Ungheanu și C. Stănescu reclamă biografia incompletă a eroului și inexistența unui fir epic riguros construit. *Intrusul* nu trebuie citit ca un roman tradițional, ci ca unul simbolic, o „parabolă” (Eugen Simion), în care epicul este mai mult un pretext pentru inserarea unui discurs voalat, ce demască imperfecțiunea și abuzurile unui sistem absolutist. Parabola despre limitele puterii și „sacrificiul” conștiinței nealterate sunt doar două dintre exemplele limbajului codificat, pe care se bazează corpusul textual. În plus, întrucât *Intrusul* apare în același an cu traducerea romanului lui Albert Camus, *Străinul*, evenimentul a devenit prilej de reflecție între romanul camusian și cel predist, ca posibil model.

Cuvinte-cheie: Marin Preda, „Intrusul”, „Străinul”, discurs aluziv, fatalitate istorică, parabolă

The article valorizes significant literary reviews, polemic debates, bookish dialogue that Marin Preda's novel, *The Intruder*, initiates into literary magazines in the issue year, 1968. Just a part of the 21 reviews gets on the text message, the interpretation of the novel attending contradictory appreciation. Eugen Simion, Nicolae Manolescu, Matei Călinescu highlight the allusive speech, that stresses history fatality and man's tragedy confronted by an implacable system. On the contrary, Mihai Ungheanu and C. Stănescu insist on hero's fragmentary biography and on the lack of an accurate epic web. *The Intruder* should not be read like a traditional novel, but like a symbolic one, a parable, where the epic is a pretext for intercalating a coded language, that unmask the imperfection and abuses of an absolute régime. The parable about power's limits and sacrifice of unmodified consciousness are just two examples based on the usage of a coded language, found on the text. Also, as *The Intruder* is published on the same year with the translation of Albert Camus novel, *The Stranger*, the event offer the chance of reflection between the predist novel and the camusian one, like a possible model.

Keywords: Marin Preda, "The Intruder", "The Stranger", allusive speech, history fatality, parable

Reeditarea romanului lui Marin Preda, *Intrusul*, la editura Cartex Serv, 2018¹, oferă oportunitatea de a evoca recep-tarea cărții de critica anului 1968, așa cum aceasta este prezentă în volumul al XIV-lea din *Cronologia vieții literare românești*², unul dintre instrumentele primare de lucru cele mai utile puse la dispoziția specialiștilor în acești ani. Rubrica „Memento” (15 iunie, 1968)³ din revista „Flacăra” anunță, cea dintâi, apariția *Intrusului*. Până la sfârșitul anului apar 21 de cronici literare⁴, la care se adaugă o serie de studii și articole ce asociază scriitura predistă cu modelul camusian și propun interpretări inedite.

Rezumând informațiile rezultă că, aparent, subiectul romanului este unul banal: un tânăr de 18-19 ani, din București, încearcă, la începutul anilor '50, să-și făurească propriul destin. Intră ca ucenic vopsitor la un meșter, o cunoaște pe doamna Sorana și pe inginerul Dan, acesta din urmă determinându-l să-l urmeze undeva în Moldova, pentru a construi un oraș. Călin Surupăceanu se adaptează noilor condiții de viață, muncește pentru ridicarea orașului, își găsește o soție, pe Maria (pe care o salvează de agresivitatea partenerului), au împreună o fetiță, învață ca să devină inginer. Lucrurile par să aibă o evoluție firească, până când, în urma unui accident, eroul este mutilat pe viață. Salvase de la moarte un ins aflat sub influența alcoolului, pe care îl scosese dintr-o cisternă cu gaz, plătind scump neglijența acestuia: ars pe mâini și pe față, Călin Surupăceanu devine, din salvator, neom. Din acest moment raporturile cu lumea se schimbă: soția îl respinge, la serviciu este retrogradat și sfârșește prin

a ajunge paznic de biciclete. Prietenii îl condamnă pentru salvarea muncitorului, ceilalți îi privesc cu indiferență gestul. Eroul devine un intrus, iar, de aici, destinul său ocupă prim-planul romanului, ca și dezbaterile ce urmează.

Romanul este interpretat dintr-o dublă perspectivă: pe de o parte, sunt semnalate nuanțele insidioase ale discursului romanesc (Eugen Simion, Nicolae Manolescu, Matei Călinescu), iar, pe de alta, se fac trimiteri, tot insidioase, la romanul lui Albert Camus, *Străinul*, tradus de către Georgeta Horodincă și intrat în librării în același an. Asemănările și deosebiriile dintre denumirile „intrusul” și „străinul” sunt evidențiate chiar de traducătoare, în articolul *Marin Preda, prozator modern*, publicat în nr. 9 din revista „Viața Românească”. În interviul apărut în „Scânteia tineretului”, acordat de Marin Preda lui Iulian Neacșu, prozatorul nu dezleagă misterul cu privire la soarta eroului, ci, dimpotrivă, accentuează jocul aluziv, lăsând cititorilor, criticilor libertate în interpretare: „— *Considerați eroul dumneavoastră un om învins sau o victimă?* — Este un om care face o experiență tragică pentru timpul său, și îl consider în afara categoriilor adaptabil sau inadaptabil. Nu numai că nu e un inadaptabil, ci un constructor al unei lumi noi... Și cu toate astea... Într-un cuvânt este un erou al timpurilor moderne, în care noțiunile de învingător și de învins nu mai exprimă exact o realitate logică, ci, adesea, una răsturnată. Eroul meu e un senin, care e silit să devină sumbru. Păstrează în el această stare, dar redevine în cele din urmă senin. Cu ce preț? Iată subiectul cărții”⁵.

Deși numărul cronicilor literare este consistent (21), doar o parte dintre ele surprind mesajul

¹ Marin Preda, *Intrusul*, Prefață de Eugen Simion, fișă biobibliografică și referințe critice de Lucian Pricop, București, Editura Cartex Serv, 2018.

² Eugen Simion (coordonator general), Lucian Chișu (coordonator redacțional), *Cronologia vieții literare românești: Perioada postbelică*, vol. XIV, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2018.

³ „Numele scriitorului Marin Preda pe coperta unei cărți a devenit garanția indiscutabilă a unei proze de adâncime, de largi rezonanțe sociale și de mari eficiențe artistice. Zilele acestea, prestigiosului prozator i-a apărut un nou roman, *Intrusul*, asupra căruia vom reveni într-unul din numerele viitoare ale revistei noastre”, în „Flacăra”, nr. 25, 15 iunie 1968.

⁴ Cronicile dedicate *Intrusului*, în ordinea apariției, sunt semnate de: Adrian Angheliescu, în „Scânteia”, 23 iunie, nr. 7742; C. Stănescu, în „Scânteia tineretului”, 27 iunie, nr. 5940; G. Dimisianu, în „Gazeta literară”, 27 iunie, nr. 26; Boris Buzilă, în „România liberă”, 7 iulie, nr. 7375; Lucian Raicu, în „Flacăra”, 20 iulie, nr. 30; Nicolae Manolescu, în „Contemporanul”, 26 iulie, nr. 30; Ion Mateescu, în „Albina”, 15 august, nr. 33; Constantin Cubleşan, în „Tribuna”, 29 august, nr. 35; Mihail Diaconescu, în „Argeș”, august, nr. 8; Aurel Dragoș Munteanu, în „Familia”, august, nr. 8; Ilina Grigorovici, în „Ramuri”, august, nr. 8; Al. Protopopescu, în „Tomis”, august, nr. 8; Virgil Ardeleanu, în „Steaua”, septembrie, nr. 9; M.N. Rusu, în „Gazeta literară”, 3 octombrie, nr. 40; Zaharia Sângeorzan, în „Cronica”, 5 octombrie, nr. 40; S. Damian, în „România literară”, 17 octombrie, nr. 2; Vlad Sorianu, în „Ateneu”, nr. 10; Al. Ivăsiuc, în „România literară”, 21 noiembrie, nr. 7; Dan Cristea, în „Amfiteatru”, noiembrie, nr. 35; Matei Călinescu, în „Luceafărul”, 14 decembrie, nr. 50; N. Ciobanu, în „Orizont”, decembrie, nr. 12.

⁵ *Interviu acordat de Marin Preda lui Iulian Neacșu*, în „Scânteia tineretului”, nr. 5954, sâmbătă, 13 iulie 1968, p. 2.

Intrusului, ilustrând relația greu definibilă personaj-istorie, ca și formele voalate prin care romancierul vorbește despre carențele ideologiei comuniste. Identificând discursul aluziv al romanului, criticii literari continuă jocul instituit de romancier și la nivelul discursului critic. Sintagme și jocuri de cuvinte – „parabolă”, „Candide al epocii industriale” (Eugen Simion), „fabulă” (Nicolae Manolescu), „*homo apertus*” (Matei Călinescu) – surprind drama eroului prins în mrejele fatalității istorice. Unii comentatori limitează romanul la clișee, truisme sau platitudini (eroismul, romantismul hegelian al protagonistului, care merge prin „oceanul de lumină” către combinatul chimic). Alți recenzenti apar ca duplicitari, din moment ce introduc un tip de ambiguitate asupra reușitei artistice, apelând la forme echivoce de exprimare, dar fără a-și asuma în mod direct opinia.

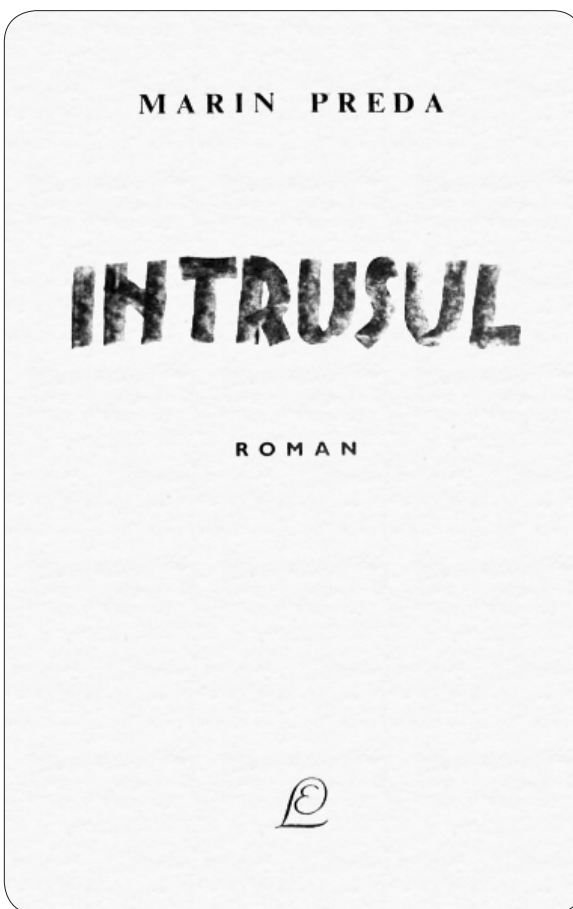
Eugen Simion și Nicolae Manolescu reacționează aproape polemic la cronicile scrise de Constantin Stănescu („Scânteia tineretului”) și Mihai Ungheanu („Luceafărul”). În pofida faptului că recunoaște „profesionalismul” autorului încă din primele rânduri, textul lui C. Stănescu este persiflant, dezvăluind o receptare mai degrabă negativă a cărții. Cronicarul reduce opera lui Marin Preda la câteva „obsesii” sau „idei”, valorificate insistent de romancier. Acesta nu reușește să depășească tema dezrădăcinării, personajele fiind, de fapt, înstrăinate: „Imprevizibilă această ieșire a eroului din condiția dată și tolerată reprezintă de fapt un caz de alienare, sau, poate, mai exact înstrăinare. Dar ce altceva se petrece cu Moromete decât tot o înstrăinare? În *Risipitorii*, nu avem dovada risipirii, înstrăinării unei familii? Mai mult decât atât, criza

Constanței Stere pare a exprima întreg acest proces. Și așa mai departe. Rezistența și dizolvarea personalității umane sunt fețele aceleiași medalii pe care stă scris numele lui Marin Preda”⁶. Un alt neajuns al romanului provine din inconsistența caracterologică a protagonistului, Călin Surupăceanu, care „pare animat după niște fotografii de album sau documente de arhivă”. Tragedia eroului este provocată de renunțarea la prejudecățile parentale, care se întorc împotriva lui, valoarea cărții fiind oferită

de caracterul moralizator, romancierul sancționându-și drastic protagonistul pentru abandonarea principiilor existențiale: „În destinul acestui erou schimbarea condiției nu este până la urmă victoria voinței și a acțiunii sale, ci o sancțiune tragică a prejudecăților ofensate. [...] Marin Preda își sacrifică eroul pentru a face acest sens cât mai convingător. Ceea ce nu înseamnă că el dă soluții imuabile ci, ca un adevărat umanist, este preocupat de a preveni asupra pericolelor care pândesc condiția umană”.

Mihai Ungheanu vede în *Intrusul* un roman „tulburător”, dar... incomplet, deoarece scriitorul nu prezintă, cu acuratețe, dife-

rențele dintre „intrus” și ceilalți. Pentru Ungheanu, accidentul lui Călin Surupăceanu reprezintă cheia romanului, readucând în discuție o temă semnificativă pentru lumea industrială: eroismul⁷. Autorul cronicii se îndoiește de necesitatea unor acte de eroism, finalizate, ca în cazul lui Călin Surupăceanu, cu mutilarea fizică, pledând pentru spiritul muncitoresc precaut și responsabil: „Rediscutarea noțiunii de eroism într-o ambianță unde s-a făcut mult caz de ea, pe marile șantiere de pildă în rândul tinerilor, e o chestiune extrem de actuală. Ea se complică cu o alta: e nevoie neapărat

⁶ C. Stănescu, *Cronică literară: Marin Preda: Intrusul*, în „Scânteia tineretului”, nr. 5940, 27 iunie 1968, p. 2.

⁷ Mihai Ungheanu, *Cronică literară: Marin Preda: Intrusul*, în „Luceafărul”, nr. 25, sâmbătă, 22 iunie 1968, p. 2.

de asaltul și elanul eroismului, când acesta poate fi înlocuit de echilibrul unei munci solide și precaute? [...] Au dreptate cei ce nu acceptă fapta de eroism a lui Surupăceanu sau acesta din urmă?”⁸. În timp ce cronicarul percepe accidentul ca fiind motorul declanșator al acțiunii, în interviul acordat lui Iulian Neacșu, Marin Preda îl interpretează în plan simbolic: „Accidentul nu are o valoare existențială, ci una simbolică. Am imaginat un accident care în existență înseamnă neprevăzutul sau iraționalul, însă care are darul să împingă la limită existența zilnică și să evidențieze adevărata ei valoare. Într-o tratare realistă ar fi trebuit descrise îndelung suferințele eroului accidentat”⁹.

În „convorbirea” cu Nicolae Manolescu, dedicată *Intrusului*, Eugen Simion începe prin a semnală reticența lui C. Stănescu și Mihai Ungheanu față de creația lui Marin Preda. Criticul admite că nu se află în fața celui mai bun roman predist, dar problematica abordată, modalitatea în care romancierul înfățișează drama protagonistului oferă cititorului prilej de reflecție asupra condiției omului în societatea postbelică: „*Intrusul* e, indiscutabil, deasupra acestei experiențe și, dacă n-o putem pune în aceeași linie cu *Moromeții*, ea rămâne, cum s-a mai spus, o carte tulburătoare, scrisă de cineva care are conștiința lumii prin care trece. [...] Or, *Intrusul* e în primul rând o operă de reflecție asupra unui destin, o mică, dacă vreți, parabolă. Curajul de a dezvălui procese de alții ignorate e opera prozatorului”¹⁰. Observând și el discursul reticent al lui C. Stănescu și Mihai Ungheanu, Nicolae Manolescu se referă la valoarea literară a romanului *Intrusul*, „care nu e o carte desăvârșită, dar una necesară, cartea unui scriitor cu o mare conștiință a lumii în care trăiește”¹¹.

Atât Eugen Simion, cât și Nicolae Manolescu subliniază discursul aluziv al romanului, care nu prezintă un caz banal. În spatele accidentului stau fatalitatea istorică, represiunile unui regim dictatorial care urmărește să anuleze voința, libertatea interioară ale individului. Referințele criticilor sunt insinuante, discursul acestora denunțând, prin cuvinte bine alese, eufemizate, drama individului îngenunchat de istorie. În viziunea lui Eugen

Simion, romanul ascunde „un secret”, fiind mai mult decât o dezbateră etică sau înfățișarea unui individ respins de societate în urma unui accident. Semnificativ în acest sens este capitolul în care protagonistul încearcă să se refugieze pe o insulă utopică, condusă de noi principii existențiale: religioase, raționale sau legile paradisiace, ale inocenței originare. Toate se dovedesc inutile, protagonistul rămânând captivul istoriei: „E un fel de parabolă a posibilităților de existență. Ca un nou Candide (un Candide al epocii industriale!) Călin Surupăceanu reface în fantezie istoria societății omenеști și în această utopică derulare vrea să afle care este cea mai bună dintre existențe. [...] Încheierea e că nu ieșim din condiția noastră și o fatală complicitate împinge individul spre zonele abisale de existență”¹². În textul *Din nou Intrusul*, aflat în cadrul aceleiași rubrici „Convorbiri”, C. Stănescu le răspunde lui Nicolae Manolescu și lui Eugen Simion, reafirmându-și într-un P.S. opiniile lansate în cronică sa:

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Interviu acordat de Marin Preda lui Iulian Neacșu*, în „Scânteia tineretului”, nr. 5954, sâmbătă, 13 iulie 1968, p. 2.

¹⁰ *Convorbiri: Marin Preda: Intrusul: Eugen Simion și Nicolae Manolescu*, în „Luceafărul”, nr. 31, 3 august 1968, p. 1.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 3.

„Nicolae Manolescu greșește când crede a vedea în cronica mea un articol negativ. Înțeleg nevoia lui de a exagera pentru claritatea convorbirii cu Eugen Simion pe care, în schimb, nu-l înțeleg. Ce are de-a face «independența critică» cu «orgoliul de a singulariza»?»¹³.

Receptând romanul în plan simbolic, Nicolae Manolescu crede că plecarea lui Călin Surupăceanu corespunde „celeilalte plecări, a istoriei din matca ei”. Tragedia protagonistului este declanșată de anihilarea vechilor temelii istorice, orice construcție presupunând o continuitate a tradițiilor. Autorul studiului *Arca lui Noe* observă existența a două planuri românești: unul concret, în care romancierul expune materialul epic, și unul inexprimabil, risipit „prin spărturi nevăzute”. Subiectul valorificat de Marin Preda este reprezentativ pentru societatea postbelică, scriitorul distanțându-se de alți autori, care, de obicei, evită cazurile inspirate din contemporaneitate: „Cu puține excepții prozatorii au preferat să ocolească temele cele mai organic actuale, temele grave ale timpului nostru; Marin Preda nu numai că nu le ocolește, dar pătrunde în inima lor, explorator curajos și deocamdată singuratic al acelor locuri tăcute și primejdioase ale vieții noastre sociale, care ne fac să fim ce suntem și pe care literatura continuă să le ignore”¹⁴. „Vinovăția” omului și a istoriei este, în viziunea lui Nicolae Manolescu, tema romanului. Istoria prezentată de Marin Preda nu este ostilă, ca la Kafka sau Camus, ci, dimpotrivă, își propune să creeze un om complet, reconectat la fericirea originară. Dar eroul predist devine el însuși o victimă a unei istorii favorabile, romancierul neoferind răspuns la întrebarea: „Cum este cu puțință ca tragedia omului să izbucnească nu numai când sensul istoriei îi este neprielnic, dar și atunci când țelul istoriei este libertatea și fericirea omului?”¹⁵. Călin Surupăceanu și celelalte personaje nu trăiesc, ci sunt trăite de istorie, fiind niște marionete „oarbe”, „ascultătoare” ale destinului. Totuși, în roman, există un personaj, *raisonneur* al tragediei, ignorat de critică, doamna Sorana, actriță cu o stare civilă incertă, care refuză să joace în piese „grosolane”. Retrăgându-se din istorie, femeia înțelege și prezice destinul lui Călin și pe al celorlalți,

dar nu formulează „morală fabulei”, romanul fiind „adevărat”.

În timp ce Mihai Ungheanu, adept al formulei tradiționale românești, notează despre caracterul incomplet al romanului, Matei Călinescu vede în principiul inegalității o calitate literară, perfecțiunea râvnită de cronicarii vremii sterilizând forța continuității. *Intrusul* este un roman al deschiderii, în timp ce *Moromeții* valorifică principiul închiderii. Ilie Moromete, reprezentant al unui donquijotism al ocluziunii, refuză opacitatea realului și se refugiază într-o utopie a unei lumi închise, susținând valorile individualismului economic țărănesc. Matei Călinescu admite superioritatea volumelor anterioare, *Întâlnirea din Pământuri* și *Moromeții*, dar *Intrusul* este un roman semnificativ prin deschiderea propusă. În opoziție cu Moromete, Călin Surupăceanu este un „*homo apertus*: un om deschis, dar și descoperit, fără apărare”, simbol al societății postbelice românești, o ipostază prin intermediul căreia „istoria” își făurește opera de artă: „Pe un plan mai înalt eroul din *Intrusul* dobândește însă o semnificație mai cuprinzătoare. Deschiderea lui ne oferă o perspectivă asupra istoriei noastre: căci *homo apertus* este prin excelență o ființă istorică, o ipostază umană a istoricității care încearcă să se înțeleagă pe sine și oricât de ciudat ar fi, istoria devine inteligibilă [...] mai ales când e privită cu ochii unor astfel de *intruși*”¹⁶.

În viziunea lui Al. Protopopescu, romanul *Intrusul* este salvat din anonimat prin capitolul al IX-lea din ultima parte, romancierul reușind să individualizeze destinul eroului, care se diferențiază de restul personajelor, prin plăcerea de a medita asupra propriei existențe. Călin Surupăceanu nu pare un personaj contemplativ, biografia lui fiind reprezentativă și pentru alți oameni, care se confruntă cu vremuri „nu tocmai liniștite”. Protagonistul își urmează cursul vieții, așa cum îi este dat: trăiește o aventură adolescentină cu Nuți, se angajează pe un șantier, devine electrician, se căsătorește. Experiențele trăite declanșează meditația tânărului asupra rostului său în societate, alegând, la fel ca Ilie Moromete, singurătatea în locul compromisului, intrând în familia „încrâncenaților”.

¹³ *Convorbiri: C. Stănescu: Din nou Intrusul*, în „Luceafărul”, nr. 32, 1968, p. 3.

¹⁴ Nicolae Manolescu, *Cronica literară: Marin Preda: Intrusul*, în „Contemporanul”, nr. 30, 26 iulie 1968, p.3.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Matei Călinescu, *Cronică literară: Marin Preda: Intrusul*, în „Luceafărul”, nr. 50, 14 decembrie 1968, p. 3.

Accidentul, despărțirea de soție, înstrăinarea de prieteni accentuează dezechilibrul spiritual al eroului, care are puterea necesară să contemple în suferință. Izolându-se într-o insulă imaginară, îndepărtându-se de contingent, eroul încearcă să descopere germenii maladii care erodează luminozitatea ființială: „Artisticește vorbind, abia acum romanul își dezvăluie tainele și acea dualitate de mijloace observată la început își justifică rostul. Pe de o parte, aflăm drama unui Surupăceanu material, ancorat în prezent, hărțuit în întâmplări cenușii, obligat la convenții și constrâns de legi, pe de altă parte, începe romanul evaziunii din realitate într-o lume ideală, la fel de dificilă și chinuitoare. Eroul lui Marin Preda vine dintr-una spre cealaltă și marea revelație a acestui drum este chiar una dintre izbânzile cărții”¹⁷.

O modalitate interesantă de meditație asupra problematicei existențiale expuse de Marin Preda în romanul *Intrusul* este găsită și de Laurențiu Ulici în textul *Interpretare și înțelegere*. Autorul își regizează discursul sub forma unui dialog între două voci: prima corespunde unui cititor „naiv”, iar cea de-a doua este o ipostaziere a unui inițiat în tainele romanescului predist. Conversația, aparent puerilă, cu nuanțe ludice, cu apelative amicale („stimate coleg”), cu aprobări sistematice („sunt de acord cu dumneata”) devine o formă superioară de reflecție asupra destinului eroului, asupra raportului acestuia cu locuitorii orașului și asupra finalului deschis. Jonglând cu dualitatea actului interpretativ, Laurențiu Ulici expune variante de receptare a hotărârii lui Călin Surupăceanu de a renunța la comunitatea la a cărei ridicare contribuise. Dacă cititorul naiv vede în hotărârea protagonistului un act de lașitate, instanța avizată identifică în gestul personajului un act de curaj și de asumare a propriei individualități aflate în contrast cu interesele celorlalți: „Reproșurile duminale sunt valabile doar în măsura în care Marin Preda l-a vrut pe Călin un tip ideal, în afara de eroare, neschimbător și imun la atacurile din exterior. [...] Plecarea lui Călin nu e o renunțare, ci reconsiderare a sensului unei existențe. N-o face din slăbiciune, dar din înțelegere, pentru întâia oară a adevărului său: individualitatea și personalitatea lui nu sunt în coerență, a doua oară o anulează

prin neînțelegere pe prima”¹⁸. Pentru vocea specializată, încercarea cititorului naiv de a găsi o soluție la finalul deschis al romanului (Călin Surupăceanu repetă experiența trăită, sau reușește să se prezinte, cum este, în fața celorlalți) este irelevantă. Referințe la destinul protagonistului apar chiar în interiorul romanului: Dan este „alter ego-ul ideal, de ajuns, posibil și dorit, al personajului prim”¹⁹, acesta continuându-și, după accident, ascensiunea, după exemplul mentorului.

Observații pertinente asupra romanului sunt făcute și de Lucian Raicu și Constantin Cubleşan. Dar, spre deosebire de Eugen Simion, Nicolae Manolescu, Matei Călinescu, cei doi nu dezvoltă ideile lansate, oferind mai mult spațiu rezumatului decât interpretării. Constantin Cubleşan vede în *Intrusul* un roman al „actualității”, Călin Surupăceanu fiind „victimă unui timp istoric la roata căruia el însuși a învățat, a timpului nostru de

¹⁷ Al. Protopopescu, *Cronică literară: Marin Preda: Intrusul*, în „Tomis”, nr. 8, august 1968, p. 5.

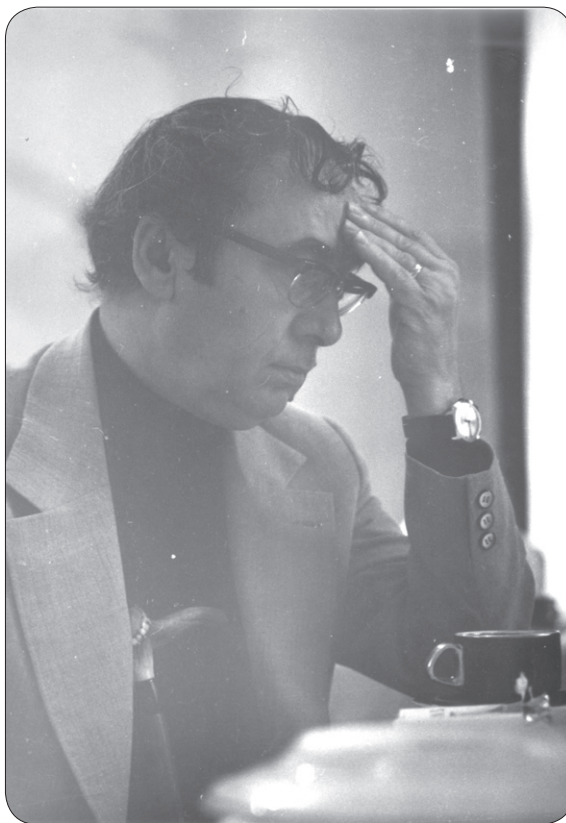
¹⁸ Laurențiu Ulici, *Interpretare și înțelegere*, în „Gazeta literară”, nr. 35, pp. 3; 7.

¹⁹ *Ibidem*, p. 7.

azi²⁰, eroul „trăind drama inadaptatului văzută într-o altă ipostază, reconstituit la dimensiunile unei noi constituții sociale”. Lucian Raicu se distanțează de interpretările clișeizate ale romanului *Intrusul*, renunțând la binoame de tipul pesimism-optimism, îndoială-certitudine, orientând mesajul textului către o zonă a misterului, a enigmaticului. Prin interogații retorice, prin insinuări, cronicarul afirmă superioritatea morală a eroului, care, prin eșecurile, experiențele dureroase trăite, ajunge la o viziune profundă asupra vieții, distanțându-se de obtuzitatea cotidianului: „N-aș spune prea grăbit că eroul și-a ratat existența și n-aș trece imediat la întrebarea atât de simplă dacă e vina sa sau a celorlalți [...] Câștigă sau pierde, se realizează sau se distruge? Poate să se realizeze distrugându-se [...] poate că eșecul său pe toate planurile, fără excepție reprezintă singurul mod de a nu eșua esențial și de a păstra în sine un miracol unic, rezistent la toate naufragiile, iradiind deodată o lumină fantastică”²¹.

Majoritatea cronicilor literare urmăresc prezentarea detaliată a firului epic, evitând să analizeze substratul discursului narativ, fie din conformism, fie din lipsa unei perspective aprofundate asupra literaturii contemporane. Există și recenzenți care încearcă să interpreteze romanul apelând la citate din creația unor filosofi cunoscuți (Hegel) sau prin raportarea la principiile „sănătoase” ale societății comuniste. Astfel, Mihail Diaconescu apelează la citate din filosofia lui Hegel pentru a sublinia atitudinea visătoare a protagonistului care devine un „erou romantic” pe șantier. Transformându-și discursul într-un îndreptar moral adresat lectorului, cronicarul are certitudinea că destinul eroului este condus

de „forțe oculte”, aceleași care ne conduc pe toți, valorificate și de „vechii greci”, încât romanul are „o dimensiune tragică excepțională”. În plus, visul eroului, în care el și soția lui, în urma unui naufragiu, devin singurii locuitori ai unei insule, reflectă latura poetică a lui Marin Preda, lumea imaginată fiind una „fantastică”. Călin Surupăceanu vrea să creeze o nouă morală, valorificând raportul dintre bine și rău, principii ce stau la baza păcatului. Gazetarul este fascinat de imaginea poetică descoperită prin

fuziunea planului fantastic cu cel real: „Imaginea oceanului strălucitor ca argintul ține de vis, cea a oceanului care fierbe ca un foc izvorât din adâncuri, de planul real, de călătoria zilnică a funcționarului spre combinat”²². Dacă Mihail Diaconescu propune un demers interpretativ situat la granița dintre vizionarism și industrializare, Adrian Anghelescu, în cronică dedicată romanului *Intrusul*, subliniază principiile „sănătoase” ale societății comuniste. Publicistul de la „Scânteia” receptează mesajul textului dintr-o perspectivă moralizatoare, eroul lui Marin Preda confruntându-se cu tragismul

existențial, pe care îl depășește prin valorificarea „propriilor zăcămintе sufletești”, „într-un climat social sănătos”²³.

Analizând cronicile literare, articolele, polemicele dedicate romanului *Intrusul* observăm existența unor tendințe contradictorii: există critici literari care intuiesc discursul aluziv propus de romancier, descoperind planul „simbolic” al textului, gazetari care tratează romanul *ad litteram*, semnalând lipsa de completitudine la nivelul firului epic, dar și croniciari „docili”, care, acceptând textul fără să mediteze la problematica expusă, îl interpretează folosind

²⁰ Constantin Cubleşan, *Cronică literară: Marin Preda: Intrusul*, în „Tribuna”, nr. 35, 29 august 1968, p. 3.

²¹ Lucian Raicu, *Cronică literară: Marin Preda: Intrusul*, în „Flacăra”, nr. 30, 20 iulie 1968, p. 26.

²² Mihail Diaconescu, *Cronică literară: Marin Preda: Intrusul*, în „Argeș”, nr. 8, august 1968, p. 13.

²³ Adrian Anghelescu, *Cronică literară: Marin Preda: Intrusul*, în „Scânteia”, nr. 7742, 23 iunie 1968, p. 4.

șabloane aflate în conformitate cu spiritul epocii. Așa cum s-a precizat în cronicile literare, romanul este scris la persoana I, sub forma unei confesiuni a personajului principal, Călin Surupăceanu, dar mai vorbim, în cazul de față, de același tip de monolog ca în romanul interbelic? Evident că nu. În timp ce, în proza interbelică, narațiunea la persoana I este o formă de legitimare a subiectivismului, un triumf al egolatriei asupra determinismului socio-ereditar, în proza postbelică îngustarea perspectivei narative este un subterfugiu, o formă de a eufemiza realitatea potrivnică, romancierul reușind să insereze în roman, cu ajutorul vocilor narative, puncte de vedere distincte, unele expunând, într-o formă voalată, tragedia omului confruntat cu un sistem opresiv, care îi anulează libertatea.

În *Intrusul*, discursul aluziv este integrat de romancier în fiecare etapă trăită de protagonist. Debutând cu o mască a naivului, care asistă la discuțiile doamnei Sorana cu prietenii, „victime neajutorate”, Surupăceanu ajunge la un nivel superior de înțelegere a mecanismului social, chiar dacă acest fapt este sugerat prin intermediul parabolei, al ironiilor. În marele angrenaj social, eroul apare în mai multe ipostaze: martor naiv, complice spiritual, ajungând în cele din urmă el însuși să se confrunte cu vitregiile istoriei. În postura de naiv, Călin Surupăceanu oscilează între opțiunea inginerului Dan și cea a doamnei Sorana, alegând, în cele din urmă, calea sugerată de bărbat. Ideile pline de patos ale femeii trezesc admirația tânărului, care, deși nu înțelege aluziile acesteia, este cucerit de forța convingerilor artistei. Refuzând să devină un pion al unui sistem maladiv, care distruge valorile spirituale necesare pentru validarea caracterului uman, doamna Sorana părăsește teatrul, renunțând la elogi, la poziția economică, socială, recuperându-și, în schimb, amicul din copilărie, vocea lăuntrică, de care se îndepărtase odată cu atingerea succesului.

Fire lucidă, capabilă să înțeleagă discrepanța dintre grandilocvența teoriilor socialiste și realitatea bazată pe ura de clasă și extincția aproapelui, doamna Sorana apreciază dorința de autodepășire, cinstea inginerului Dan, dar observă spiritul îndoctrinat al acestuia, maleabilitatea lui în fața teoriilor induse: „Dragul meu, eu te stimez pe tine

pentru cinstea ta, nu pentru ideile tale care sunt în realitate ale lui Karl Marx. Cinstit este să spui că se face o experiență nouă și nu că se construiește o lume nouă. O lume nouă nu se construiește pe ură”²⁴. Refuzul alterării morale al doamnei Sorana este sugerat într-o discuție amicală purtată de artistă cu oaspeții, relatarea fiind făcută din perspectiva lui Călin Surupăceanu, în ipostaza neinițiatului în tainele existențiale. Pentru a sublinia confruntarea dintre libertatea interioară și ideile prefabricate, personajele folosesc un limbaj codificat, aluziv, care impresionează prin contrastul dintre frăgezime, candoare, pe de o parte, și obtuzitate, rigiditate, pe de altă parte: „Mi-era cel mai scump și mai drag acest prieten care mă apuca de mână cu aceste cuvinte și mă ducea pe câmpia însorită, lină de o vrajă mistuitoare a inocenței și purității... [...] Și atunci, a apărut acel spectru hâd a cărui existență n-o bănuiam, vai, dacă domnișoara moare?! Pe această undă am recepționat eu alterarea ființei mele morale”²⁵.

Superioritatea artistei provine din forța acesteia de a-și depăși orgoliul, „întunericul cel mai mare în care zacem”, și de a respecta libertatea de alegere a celui alt. Deși observă admirația lui Călin Surupăceanu pentru viziunea ei existențială, femeia știe că, de fapt, tânărul este atașat de o teorie goală, având nevoie de faptul trăit pentru ca mesajul subliminal să ființeze în sufletul tânărului: „E clar, mi-am spus, am văzut cu ochii mei cum băiatul se lasă influențat de ceea ce îi spuneam eu, și nu de ceea ce îi spunea Dan, dar fără să pătrundă cu mintea eroarea lui Dan. Ce valoare are atunci această influență? Și papagalii aud cuvinte frumoase care le încântă auzul și le repetă, dar de înțeles nu înțeleg nimic. Are vreun merit acel om care spune niște cuvinte sonore și ceilalți le învață pe dinafară și le aplaudă?”²⁶. Refuzând să devină mentorul unor „papagali”, artista îl lasă pe Călin Surupăceanu să își hotărască destinul, fiind sigură că soluția se află în interior (la fel cum susține și Marin Sorescu în *Iona*: „E invers. Totul e invers. Dar nu mă las”), omul reușind să descopere calea după ce străbate și etape dureroase, adevăratul câștigător fiind cel care iese fortificat din încercările vieții.

Ajungând pe șantier, naivul participă, cu entuziasm, la ridicarea noului oraș, neînțelegând drama

²⁴ Marin Preda, *Intrusul*, ed. cit., p. 62.

²⁵ *Ibidem*, pp. 81-83.

²⁶ *Ibidem*, p. 76.

țaranilor al căror sat este nimicit. Referințele la „urmașii lui Ștefan cel Mare” sunt făcute cu umor, dar, de fapt, caracterul ludic ascunde drama unor ființe pe care istoria le condamnă la dispariție: „Neoașii țărani cu plete pieriseră, fie că erau acum înghițiți de cei peste cinci mii de oameni care veniseră aici de prin alte părți, fie că, mai știi, poate că chiar se tunseseră, fiindcă nu mai dădai cu ochii de niciunul din vechea mea brigadă de o sută de inși cu care ridicasem primele barăci”. După trei ani de la plecarea din București, visul inginerului Dan și al lui Călin Surupăceanu de a construi un oraș prin de contur. Dar ce va descoperi „naivul” în lumea creată? Imposura profesională, limitarea spirituală a locuitorilor, atmosfera apăsătoare provocată de construcțiile inestetice și de substanțele chimice risipite în aer sunt câteva din neajunsurile identificate de eroul în noul „Babel al truffiei”, care trebuie slujit cu abnegație.

Discursul aluziv al romanului atinge apogeul în capitolul al IX-lea din ultima parte, fapt subliniat și de Eugen Simion și de Al. Protopopescu, capitolul fiind o parabolă despre limitele puterii absolute. Cum ajunge eroul, dintr-un tânăr pragmatic, să reflecteze la existență? Experiența trăită, la care se adaugă plăcerea lecturii, îi schimbă modul de receptare a vieții. Tânărul refuză să fie un diletant, dorind

să pătrundă „cu mintea” tainele livești. Nu este întâmplătoare referința la principiile filosofiei blagiene, eroul reușind să depășească condițiile potrivnice prin lectură, care îi arată calea spre sine: „Am găsit într-o piesă de teatru o întrebare, dacă în veșnicie Dumnezeu și Satan nu sunt cumva frați, slujindu-se unul pe celălalt. [...] Dacă în loc de bine și de rău zicem creație și distrugere, nu mai e nicio îndoială că răspunsul e afirmativ și ce ne rămâne de făcut e să nu ne greșim viața. Cum apărea viața mea? Unde era greșeala?... Mie îmi place să creez, dar există un subdestin, care te poate vâri în împrejurări unde vei distruge, deși ți-a fost dat să crezi”²⁷.

Izolându-se într-un univers utopic, Călin Surupăceanu își imaginează viața alături de Maria

pe o insulă pustie, unde, împreună cu urmașii lor, vor încerca să creeze o lume nouă, diferită de cea de „dincolo”, pe care cei doi o părăsesc în încercarea de a-și salva iubirea. Dorind să găsească o variantă de control, care să asigure continuitatea tribului după moartea lui, eroul descoperă eșecul fiecărei teorii propuse. Prima variantă, credința în Dumnezeu, se dovedește un eșec, deoarece teama de creator, propovăduită în cartea sfântă, îi transformă urmașii în ființe labile, ușor manevrabile, lipsite de voință proprie. Nici „cultul forței” nu se bucură de rezultatele dorite, forța nefiind asociată, neapărat, cu onestitatea, inteligența și caracterul superior, ci „Nu cei mai tari ieșiră la iveală pe primul plan, ci cei mai vicleni, mai cruzi și mai josnici și insula se ridică la o viață plină de tensiune și spectaculoasă, nu rămase niciunul indiferent în fața evenimentelor...”²⁸. Pentru a evita abuzurile lumii civilizate, unde lagărele de concentrare nimicesc viața, Surupăceanu alege o formă simplă de conducere, bazată pe respectarea Decalogului, dar mitologia iubirii devine una a urii, atunci când eroul asistă la altercația a doi dintre urmași, încheiată cu uciderea unuia dintre ei. Călin Surupăceanu nu cunoaște gândurile urmașilor, mai ales că aceștia pozează în ființe supuse, care înțeleg mesajul transmis de conducător. Concluziile

²⁷ *Ibidem*, p. 271.

²⁸ *Ibidem*, p. 281.

eroului nu sunt prezentate, autorul hotărând revenirea la planul concret al romanului, lăsând cititorului libertatea de a interpreta parabola despre putere: „Cercetasem adâncurile cele mai insondabile ale speranței și mai departe nu mai putusem să merg. Acum trebuia să mă retrag din ele... Și atunci îmi dădai seama că nimic nu mă lega nici de acest oraș, nici de amintirile și visurile mele și că trebuia să-l părăsesc”²⁹. De fapt, dorința de impunere a voinței proprii asupra celorlalți, chiar dacă are la bază principiile binelui, se dovedește un eșec, pentru că înțelegerea teoriei apare numai în urma faptului trăit, ideile lansate de doamna Sorana, referitoare la libertatea alegerii și a căutării soluției în sine, reprezentând calea spre adevăr.

În plus, romanul lui Marin Preda oferă posibilitatea stabilirii unui dialog cu literatura franceză, respectiv cu *Străinul* lui Albert Camus. Această deschidere este favorizată și de traduceri făcute din opera lui Camus, precum și de existența unor studii monografice sau articole sistematizate dedicate scriitorului francez. Articolul lui Edgar Papu, *Camus și resursele orgoliului*, debutează cu o aserțiune surprinzătoare: „Anul acesta (1968) este la noi un adevărat an Camus”. Evident, criticul aduce dovezi incontestabile: traduceri apărute din opera scriitorului francez: *Străinul* (Georgeta Horodincă), *Ciuma* (Eta și Marin Preda), *Fața și reversul*, *Nunta*, *Căderea*, *Exilul și împărăția* (Irina Mavrodin), la care se adaugă studiul monografic al lui Ion Vitner (*Camus sau tragicul exilului*) și texte-prefață semnate de Georgeta Horodincă (*Între mit și istorie*), Irina Mavrodin (*Prefață*)³⁰.

Coordonatele operei camusiene – absurdul, înstrăinarea, exilul, revolta, refuzul – se subordonează orgoliului, derivat nu al libertății, ci al necesității. Moartea la Camus este istorică, influențată de „realitatea trăirii”, subiectul fiind constrâns de absurdul existențial, de convențiile și de „farsele” umanității. Astfel spus, conceptele filosofice camusiene se află în raport de interdependență cu istoria, generalizarea acestora fiind o formă de mistificare a unor sentințe dictate de faptul trăit: „Dacă aceasta este o realitate a trăirii, dictată de momentul istoric,

ea devine eroare când încearcă a fi absolutizată în asemenea cazuri. Camus se vede nevoit să recurgă la unele artefacte așa cum procedează în *Străinul*, operă, altminteri, admirabilă”³¹.

Pornind de la un element comun ambelor texte („relația omului cu timpul și în special cu epoca în care trăiește”), Georgeta Horodincă realizează, în articolul citat, o comparație între *Străinul* lui Albert Camus și *Intrusul* lui Marin Preda. Deși provin din medii cu principii și structuri organizatorice diferite, eroii celor două romane nu sunt înțeleși de ceilalți, sau, mai bine spus, nu reușesc să se adapteze la condițiile întâlnite. Meursault respinge convențiile societății burgheze, aparențele legate de iubirea filială sau de moralitate, în timp ce Călin Surupăceanu trăiește într-o lume aflată în prefacere, el însuși contribuind la ridicarea noii societăți. Salvarea muncitorului neglijent nu-i aduce eroului predist recunoașterea legendară din partea comunității, ci, dimpotrivă, personajul se confruntă cu exilul, clevetirea și insulta, atât din partea apropiaților, cât mai ales a soției. Din acest moment, raportul dintre individ, Călin Surupăceanu, și istorie se modifică: „... dezvoltarea societății noi își continuă triumfător drumul, pe un fond de progres și optimism social, destinul lui Călin Surupăceanu descrie o linie descendentă până la triplul său eșec: social, profesional și sentimental”³².

Experiența trăită de protagonistul romanului *Intrusul* reprezintă o formă de demitizare a istoriei, care, deși urmează calea progresului economic, social, nu reușește să corespundă în totalitate aspirațiilor individuale, fiind nevoie de o perioadă mai mare de timp pentru ca noile realități sociale să devină forme pline: „Conținutul nou al societății aflate în prefacere nu și-a găsit încă formele potrivite de expresie, nu și-a consolidat încă o imagine socială care să aibă rolul de a menține ordinea și de a proteja valorile consacrate. Marin Preda amintește mereu în cursul romanului că noului oraș îi lipsesc amintirile și morții, ceea ce vrea să spună că realizărilor tehnice și economice le lipsește tradiția umană, abia în curs de formare...”³³.

O asemănare între Meursault și Călin

²⁹ *Ibidem*, p. 287.

³⁰ Edgar Papu, *Camus și resursele orgoliului*, în „România literară”, nr. 1, 10 octombrie 1968, p. 19.

³¹ *Ibidem*.

³² Georgeta Horodincă, *Marin Preda, prozator modern*, în „Viața românească”, nr. 9, septembrie 1968, p. 68.

³³ *Ibidem*, p. 69.

Surupăceanu provine din principiile existențiale la care cei doi aderă. Pornind de la portretul întocmit de Camus propriului erou, care vrea să descopere „adevărul de a fi și de a simți”, Georgeta Horodincă susține că același ideal încolțește și în sufletul „intrusului” predist. Evident, cu deosebiri aferente: Meursault trăiește într-o lume „îmbătrânită”, condusă de convenții sterile, o lume care și-a pierdut autenticitatea, ale cărei principii fondatoare sunt irelevante, absurde pentru subiect. Mediul în care trăiește Călin Surupăceanu se află într-o continuă formare, relațiile umane consolidându-se, treptat, odată cu progresul economic, industrial: „Spre deosebire de condițiile în care trăiește «străinul», această mitologie este încă embrionară, dar *plină*, are suportul unui conținut, în timp ce eroul lui Camus se izbește mereu de inconsistența formulelor devenite prejudecăți și golite de orice substanță reală. În timp ce «străinul» se îndreaptă spre un gol istoric, «intrusul» nutrește speranța că «alții mai buni» vor veni să ia locul eroilor care făcând istoria «se creează totodată pe ei înșiși»³⁴. Este discutabilă părerea Georgetei Horodincă despre posibilitatea

formării unei societăți comuniste plene, în care victimele istoriei să dispară. De fapt, „intrusul” și „străinul” provin din sisteme cu forme diferite, dar a căror esență este aceeași: nimicirea ființei umane. Cu precizarea că regimul totalitar merge până la anihilarea fizică a personajului, în cazul în care acesta se abate de la legile prestabilite. Astfel, lupta de păstrarea a libertății interioare presupune un efort dublu: în timp ce Meursault al lui Camus se confruntă cu monotonia și mediocritatea unui sistem limitat, pe care îl sabotează până la ultimele consecințe, Călin Surupăceanu trebuie să învețe să trăiască cu opresiunile U.T.M., să știe cum și ce să vorbească, exprimarea nestingerii a propriilor opinii fiind sancționată.

Chiar dacă nu egalează ca valoare literară romanul *Moromeții*, și *Intrusul* deschide „cutia dărilor”. Ele se referă, în cazul de față, la roadele meditației asupra individului și la locul ocupat de el în societatea postbelică. Printr-un discurs de o mare profunzime, Marin Preda sugerează fatalitatea regimului opresiv, care, după dispariția clasei țărănești, continuă să facă victime și în „paradisul industrial”. ■

³⁴ *Ibidem*, p. 70.

Ghilotina anilor 1990. Cazul Norman Manea (I)

Abstract

Care sunt momentele definitorii ale evoluției literare ale lui Norman Manea – și cum este influențată cariera sa literară de schimbările sociale și culturale provocate de Revoluția din decembrie 1989? Eseul de față încearcă să schițeze un răspuns la această întrebare plasând opera lui Norman Manea între trei repere: (i) modelele tradiționale productive în literatura perioadei 1970-2000, (ii) modelele internaționale productive în această perioadă și (iii) forțele pieței (un factor care devine relevant în special după 1989). Eseul urmărește liniile de forță ale evoluției literare a lui Norman Manea de la debutul său din 1969 până în anii 2000.

Cuvinte-cheie: Norman Manea, modele culturale tradiționale, modele culturale internaționale, cronologia operei, Revoluția din decembrie 1989, modele estetice, forțele pieței, studii literare contemporane

What are the defining moments of Norman Manea's literary evolution – and how is his literary career influenced by the social and cultural changes brought about by the Romanian Revolution of 1989? This essay attempts to answer this question by discussing Norman Manea's work within the context of three reference points: (i) traditional models that are influential within the Romanian literature between 1970-2000; (ii) international models that are influential within the same time span; and (iii) the rules of the market – a factor that becomes particularly relevant after 1989. The essay follows the lines of Norman Manea's literary evolution from his debut in 1969 to the 2000s.

Key words: Norman Manea, traditional cultural models, international cultural models, chronology of the work, Romanian Revolution of 1989, aesthetic models, market forces, contemporary literary studies

Înainte de momentul în care postmodernismul românesc ajunge la apogeu, la mijlocul anilor '80, și chiar în paralel cu el, în lumea literelor românești sunt bine reprezentate și alte curente și modele literare: realismul cu intruziuni fantastice și mitice sau proza de introspecție și analiză a prozatorilor șaizeciști, proza metatextuală a șaptezecismului, textualismul unor optzeciști, realismul magic al altor optzeciști, realismul cotidian cu reverberații fantastice ș.a.¹ Însă în fragmentarea firească a generațiilor literare și a modelelor productive există o unitate – iar această unitate se manifestă prin două forme predilecte: 1. Solidaritatea „de generație”

* Eseul de față este bazat pe lucrarea *Proza românească din anii 1990 și 2000: între tradiție, modele internaționale și forțele pieței*, scrisă în cadrul proiectului POSTDRU *Cultura română și modele culturale europene: cercetare, sincronizare, durabilitate*, cofinanțat de Uniunea Europeană și de Guvernul României.

¹ A se vedea lista „modelelor productive” în proza anilor '60, '70 și '80 pe care o realizează Eugen Negrici în *Literatura română sub comunism*, București, Editura Fundației Pro, 2002.

(vizibilă, în special, în cazul scriitorilor optzeciști) și 2. Coeziunea generațiilor în jurul unor scriitori „de vârf” – pe care îi putem numi scriitori de cursă lungă sau scriitori profesioniști.

În următoarele decenii, marcate de o mișcare a pendulului social dinspre autoritarism spre democrație și dinspre etatism spre liberalism, mișcare ce aduce cu sine schimbări sociale și politice majore, nu doar postmodernismul românesc intră în declin, dar și ideile de aderență la o estetică unitară și de generație literară solidară par că se estompează. Și, odată cu această estompăre, se petrec și niște rupturi vizibile în carierele scriitorilor de cursă lungă ai generațiilor precedente ('70 și '80) – în vreme ce scriitorii noilor generații ('90 și 2000) reușesc, rar, să treacă de primele 2-3 cărți publicate, înainte de a părăsi literatura, orientându-se spre alte cariere.

Ce se întâmplă, pe de o parte, cu destinele literare ale scriitorilor „de vârf” ai anilor '70 și '80 care „se rup” dincolo de pragul Revoluției din decembrie 1989 și, pe de altă parte, ce se întâmplă cu destinele tinerilor scriitori, ai anilor '90 și 2000, care nu par să găsească un teren foarte fertil în „lumea nouă”? Și care sunt cauzele acestei estompări – a ideilor de aderență la o estetică unitară și, dincolo de ea, a însăși ideii de „scriitor profesionist” – care marchează, contextual, rupturile de carieră și de destin despre care vorbim?

În esul de față voi răspunde la această întrebare (o voi numi întrebarea I. sau întrebarea „de bază”) făcând referire la opera și la destinul literar al unuia dintre prozatorii reprezentativi ai anilor 1960-1980: Norman Manea. Care sunt momentele definitorii ale evoluției literare ale lui Norman Manea – și cum este influențată cariera sa literară de schimbările sociale și culturale provocate de Revoluția din decembrie 1989? Este o întrebare de actualitate, deoarece, în special în anii 1990, impresia era că mulți dintre scriitorii promițători, aflați încă în punctul de vârf al perioadei productive a carierei literare, au abandonat literatura – și că, în acest context istoric, avem, din nou, de-a face cu o generație pierdută sau semi-pierdută. Vom vedea

dacă lucrurile stau sau nu așa.

Într-un alt eseu înrudit ca tematică, m-am referit, în mod explicit, la un alt scriitor – Nicolae Breban². Am folosit, pentru cei doi autori în discuție (Norman Manea și Nicolae Breban), trei repere comune – (i) modelele tradiționale productive în literatura perioadei 1970-2000, (ii) modelele internaționale productive în această perioadă și (iii) forțele pieței (un factor care devine relevant în special după 1989).

Desigur, dacă discutăm despre destinele literare ale unor scriitori și despre rupturile apărute în destinele literare ale unor scriitori, un rol important îl joacă și contextul. Nu putem înțelege o ruptură dacă nu o punem într-un context mai larg: nu numai al operei unui scriitor, dar și al biografiei scriitorului și al societății în care acesta activează – atât în sens restrâns, de societate sau lume artistică și literară, cât și în sens larg, de societate politică și națională.

Discutând despre context, discutăm, însă, despre evoluție – deoarece contextul se află, în cazul celor patru decenii la care ne referim, într-o perpetuă evoluție istorică, e un context în plină schimbare. Pentru a surprinde un context în evoluție, voi face apel la trei „izvoare” sau tipuri de surse: (1). Opera scriitorului, ca sursă primă, care este un barometru pentru maturizarea estetică a scriitorului, dar și pentru viața literară și socială a cetății în care acesta creează; (2). Critica literară de întâmpinare, a cărei oglindă îngustă surprinde, pe de o parte, evoluția operei unui scriitor, dar reflectă, pe de altă parte (când punem oglinzile cap la cap), și evoluția percepțiilor asupra operei, determinată de mutațiile estetice și ideologice apărute în lumea artistică, dar și în cea politică; (3). Istoria literară și istoriile politice și sociale, care au, cel puțin teoretic, privilegiul de a se ridica mai sus cu o treaptă sau două, deasupra operei și deasupra criticii de întâmpinare, surprinzând imagini panoramice asupra unor intervale cronologice mai largi, în care se disting modelele unor mișcări estetice, ideologice și sociale de ansamblu.

Cele trei „izvoare” ar trebui să ne ajute, în final,

² Alegerea celor doi scriitori nu este întâmplătoare – ei nu sunt doar unii dintre prozatorii cei mai productivi ai deceniilor 1960-1980 (și ai celor două decenii care urmează Revoluției din decembrie 1989), sunt și doi dintre scriitorii reprezentativi pentru această perioadă. În plus, cei doi prozatori sunt asociați, în diverse contexte, cu postmodernismul românesc. Norman Manea și Nicolae Breban sunt doi dintre scriitorii care folosesc, în viziunea criticii literare, mijloace „postmoderne” în opera lor încă din anii 1960 – cu mult înainte, așadar, de a se vorbi despre un postmodernism românesc.

să răspundem la două întrebări fundamentale subsumate întrebării (I.) de la care pornim: și anume:

I. 1 Care sunt (i) modelele tradiționale și (ii) modelele internaționale productive în operele acestor scriitori – altfel spus, care e *contextul estetic* al rupturii?

I. 2 Ce se întâmplă, de fapt, în lumea artistică românească în cele două decenii de dinainte de 1989, când postmodernismul românesc își atinge punctul culminant, dar și în cele două decenii de după 1989, în siajul momentului de vârf al postmodernismului; care sunt polaritățile politice în acțiune și ce rol joacă (iii) forțele pieței, atunci când ele intervin ca element decisiv în joc, odată cu liberalizarea economică – altfel spus, care e *contextul istoric* al rupturii?

În demersul din acest eseu voi înainta în trei pași – sau „proceduri”.

I.. Voi discuta, într-o privire de ansamblu, opera lui Norman Manea și voi reconstitui evoluția carierei sale literare făcând apel la cele trei „izvoare” sau tipuri de surse, (1), (2) și (3).

II.. În cadrul analizei voi schița, întâi, un răspuns pentru întrebările I.1 și I.2 și, apoi, voi schița un răspuns pentru întrebarea I. - Ce se întâmplă cu destinul lui Norman Manea dincolo de pragul Revoluției din decembrie 1989?

III. La sfârșitul analizei, în partea de concluzii, voi schița un răspuns general pentru întrebările I.1 și I.2 și, apoi, pentru întrebarea I: Ce se întâmplă cu destinul literar al unuia dintre scriitorii „de vârf” ai anilor ‘70 și ‘80 care „se rupe” dincolo de pragul Revoluției din decembrie 1989?

Voi porni de la discutarea, contextuală, a „cazului Norman Manea” trecând prin primii doi pași, I și II. Așadar, să urmărim liniile de forță ale

evoluției lui Norman Manea de la debutul său din 1969 până în anii 2000.

Norman Manea: un caz atipic

Trebuie să spunem, încă de la început, că Norman Manea reprezintă un caz atipic în discuția de față: pe de o parte, el aparține și nu aparține în întregime

literaturii române – odată cu plecarea sa din lagărul comunist, în 1987, el devine scriitor american (chiar dacă „de limbă română”). Pe de altă parte, deși el nu poate fi considerat un scriitor „de primă linie” al generației 60 (acest rol e ocupat de prozatori mult mai vizibili în acea epocă – precum Nicolae Breban), el devine extrem de important pentru literatura română tocmai când o părăsește, fiind considerat, în anii ‘90 și 2000, cel mai cunoscut scriitor român în spațiul occidental. Așadar, prin cele două trăsături – relativă sa marginalitate, în raport cu generația 60, opusă caracterului său

emblematic pentru literatura română, în raport cu literatura occidentală –, dar și prin raportarea sa oblică la conceptul de postmodernism românesc, Norman Manea se află chiar în centrul triumfului marcat de (i) modelele tradiționale și (ii) modelele internaționale productive în anii 1960-2000, pe de o parte, și de (iii) forțele pieței, pe de altă parte. Așadar, Norman Manea nu numai că nu putea să lipsească – ci este, poate, cel mai reprezentativ scriitor pentru această discuție.

I.. Principalele momente ale evoluției literare a lui Norman Manea

În jurul lui Norman Manea s-a creat, în lumea literară românească, o aură cu două polarități opuse: una negativă și alta pozitivă. Cea negativă e

© Dan Varamaniuc

bazată pe o serie de stereotipuri³ care includ lipsa de talent pentru proză, lipsa stilului, în proză, denigrarea imaginii României, prin punerea sub semnul întrebării a trecutului legionar al lui Mircea Eliade, în proza americană, și chiar etnicitatea – care ar explica atât denigrarea românismului, cât și tematica predilectă a prozelor lui Norman Manea (care ar fi un lung șir de reluări ale clișeelelor autovictimizării evreului). Cea pozitivă e bazată tot pe stereotipuri (unele dintre ele preluate, cu semn inversat, din cea negativă): Norman Manea este un reprezentant important al disidenței față de regimul comunismului naționalist al lui Nicolae Ceaușescu și o voce a minorității iudaice care ne reamintește de culpabilitatea istorică a regimurilor Antonescu și Ceaușescu, dar și a unor intelectuali români din prima linie a generației interbelice. Ambele polarități ale acestei aure sunt, în ultimă instanță, la fel de nocive pentru receptarea prozatorului – și a prozei sale.

I.1. Considerații generale despre opera lui Norman Manea

Înainte de a vorbi despre motivele pentru care aceste polarități sunt nocive se impun câteva considerații despre proza lui Norman Manea. Opera sa – parte eseistică, parte proză, uneori cu o barieră destul de mobilă între eseistică și proză – este împărțită, așa cum deja am arătat, în două etape distincte cronologic, însă unitare tematic. Cele două etape sunt: cea de dinainte de anul 1987, anul plecării sale în exil (întâi în Germania de Vest, apoi în Statele Unite), și cea de după anul 1987, când prozatorul își continuă cariera în Statele Unite, unde va deveni profesor la Bard College.

Două elemente foarte importante ale carierei lui Norman Manea, care îl fac pe scriitorul român un punct de reper esențial pentru acest studiu, sunt continuitatea tematică și continuitatea de limbă – prozatorul român nu numai că își va dezvolta vechile teme în romanele sale americane (trecându-le prin filtrul noilor experiențe), dar va continua să o facă în limba română. De aceea, spre deosebire de alți scriitori români (cum sunt Emil Cioran sau Herta Müller) care, după plecarea din țară, au

început să scrie într-o limbă de adopție (în franceză sau în engleză – în cazul scriitorilor dați ca exemplu mai sus), Norman Manea rămâne un scriitor de limbă română și, de aceea, putem spune despre el că aparține, pe drept, literaturii române.

I.2 Criterii generaționiste

Biologic vorbind, Norman Manea, născut în 1936, ar aparține generației '60, însă debutul său întârziat, din 1969 (scriitorul practică, timp de paisprezece ani, ingineria, înainte de a începe să publice proză), și, mai ales, întârzierea cu care începe să practice scrisul ca pe o profesie (după spusele scriitorului, acest lucru se petrece în 1974) îl plasează printre scriitorii generației '70. Însă dacă îi considerăm pe scriitorii Școlii de la Târgoviște și pe Mircea Ivănescu drept repere ale acestei generații, Norman Manea nu se potrivește în peisaj.

Criticul Lucian Raicu arăta, într-un articol aniversar din anii '90: „Norman Manea a inventat un alt fel de a scrie. Este certitudinea de căpetenie pe care o primesc din partea sa [...] A inventat o limbă a sa, cum ar zice Barthes, limbă străină în cuprinsul general al limbii sale materne [...]”⁴. Este un fapt adevărat în special în contextul generației căreia prozatorul i-ar aparține, conjunctural, și e valabil nu numai în privința stilului și al limbii, dar în special al tematicii. Aproape nimic din ironia și din jocul de-a literatura specifice târgoviștenilor nu trece în romanele lui Norman Manea – al cărui stil opac și greoi, a cărui căutare permanentă în sine, pe o spirală autoreferențială, îl apropie, poate, mai mult de noul roman francez și îl plasează, în orice caz, pe o „insulă” a sa.

I.3 Perspectivă critică de întâmpinare asupra operei lui Norman Manea

Primele romane ale lui Norman Manea sunt grupate sub umbrela unui ciclu numit de critica literară „aleatoriu” – în sensul în care criteriile de unitate sunt greu de observat. „*Variante la un autoportret* și-a intitulat Norman Manea un aleatoriu ciclu epic din care, după indicațiile autorului, fac parte romanele *Captivi* (1970),

³ Amintite și de Claudiu Turcuș în monografia *Estetica lui Norman Manea*, București, Editura Cartea Românească, 2012.

⁴ Lucian Raicu, „Câteva gânduri”, în *Steaua*, nr.7-8, iulie-august 1996.

Atrium (1971), *Cartea fiului* (1976) și povestirile din volumul *Primele porți* (1975). Deși scriitorul nu a mai considerat necesar să reia precizarea apartenenței lor la acest ciclu, următoarele lui cărți (un roman, *Zilele și jocul*, 1977, două culegeri de eseuri și confesiuni, *Anii de ucenicie ai lui August Prostul*, 1979, și *Pe contur*, 1984) aparțin sub toate aspectele aceleiași serii, întrucât încercarea de autodefinire continuă și direcția ei rămâne constantă” – observă Mircea Iorgulescu într-o privire retrospectivă din anul 1985 asupra operei lui Norman Manea⁵.

I.4 Între Joyce, Musil și Sábato

Volumul de povestiri *Octombrie, ora opt* (1981) e situat în spațiul aceluiași proiect prin teme, viziune și problematici. Mircea Iorgulescu este de părere că volumul este „cea mai reprezentativă carte pentru proza lui Norman Manea” și, în același timp, o carte „deocamdată insuficient prețuită și rău cunoscută în raport cu valoarea ei reală”⁶. Acest fapt criticul literar îl pune pe seama rolului relativ marginal pe care Norman Manea îl ocupa, la începutul deceniului al IX-lea, în raport cu scena literară românească: „Fără a fi un spirit retractil și defensiv, scriitorul trăiește totuși oarecum în afara scenei vieții literare, fiind însă nu atât retras, cât izolat. Îl admiră statornic și fără rezerve câțiva critici importanți, reputația lui fiind de asemenea considerabilă printre prozatorii tineri. Poziție în cea mai bună măsură explicabilă, Norman Manea este unul dintre cei mai perseverenți inovatori care s-au manifestat în proza românească de aproape două decenii încoace, militând prin literatura lui, ca și prin eseurile și intervențiile teoretice, în favoarea unei modernizări de substanță a epicii, numele de referință pentru direcțiile sugerate fiind Joyce, Musil, Malcom Lowry, Mario Vargas Llosa, Ernesto Sábato”⁷.

De reținut, așadar, că printre modelele internaționale identificate de critic se numără, pe de o parte, scriitori reprezentativi pentru modernismul european – James Joyce, Robert Musil – și, pe de altă parte, scriitori ai noii literaturi sud-americane

– Mario Vargas Llosa, Ernesto Sábato –, asociați deja, la acea vreme, cu un curent în vogă în mediile intelectuale, pe buzele artiștilor și intelectualilor: postmodernismul.

Asocierea cu Joyce, Musil, Llosa și Sábato are o triplă semnificație. În primul rând, Mircea Iorgulescu face trimitere la stilul oarecum

greoi, încărcat de verbiaj, al lui Norman Manea, pe care îl așază, în mod salvator, sub auspiciile prozei elitiste a lui James Joyce. În al doilea rând, salvându-l de facil (și de facila asociere a verbiajului cu lipsa de îndemânare scriitoricească), criticul literar îl plasează pe Norman Manea în familia moralistilor – a celor care explorează, dintr-o perspectivă morală, condiția umană: „Disprețuind rumoarea facilă și experimentul frivol, Norman Manea mizează în angajamentul său literar pe dubla funcție de explorare a prozei – în sens artistic și în sens moral –, convins fiind cum de altfel o și spune direct, că astăzi creația pare a fi «ultima dintre pateticele angajări ale omului»”⁸.

I.5 Romanul politic; cel mai valoros volum de povestiri al lui Norman Manea

În sfârșit, a treia semnificație, bine ascunsă sub problematica împrejurărilor sociale și a raportului dintre om și istorie, este la proximitatea romanului politic – sud-americanii, în special, fiind maeștri ai romanului politic. Criticul literar n-o spune niciodată direct, dar salută, cu entuziasm, apropierea de acest gen în prelungirea carierei lui sud-americane; acesta pare a fi și motivul pentru care scăderile stilistice sunt trecute, ușor, cu vederea (prin „alipirea”, nobilă, cu James Joyce): „A revela

⁵ Mircea Iorgulescu, *Prezent*, București, Editura Cartea Românească, 1985, p. 230.

⁶ *Ibid.*, p. 230.

⁷ *Ibid.*, pp. 230-231.

⁸ *Ibid.*, p. 234.

omenescul sub toate înfățișările lui presupune, în proza lui Norman Manea, a face o severă, intransigentă radiografie a împrejurărilor în care acesta, fără să dispară, se alterează. Iată de ce se poate spune că, în bună parte, volumul lui Norman Manea schimbă, prin câteva ample povestiri, modalitatea de a trata literar o temă dintre cele mai fecunde ale prozei contemporane: «obsedantul deceniu». Renunțând la izolarea momentelor, fixând într-un chip tulburător, prin reconstituiri de situații și bibliografii, de traiectorii sociale și de medii caracteristice, fluxul niciodată întrerupt al unei istorii ea însăși complexă, contradictorie, de o diversitate copleșitoare, scriitorul evită rechizitoriul și sentimentalismul de circumstanță, ridicând faptele la înălțimea unei viziuni ce se bizuie pe apărarea valorilor durabile, pe continuitatea de esență a umanului supus, adesea, unor prefaceri și deformări care îl înstrăinează de ceea ce este specific. *Octombrie, ora opt* e astfel una dintre cele mai izbutite și originale cărți consacrate atât de actualei problematice a raporturilor dintre om și istorie; și, totodată, cea mai bună carte a autorului său⁹.

În sfârșit, Mircea Iorgulescu mai face, curajos, un pas înainte – într-o perioadă în care Norman Manea intrase deja într-un con de umbră după ce ajunsese pe „lista neagră” de scriitori a autorităților comuniste – afirmând că problematica volumului nu se rezumă la „obsedantul deceniu” (o țință comună și comodă pentru prozatorii români, începând cu jumătatea anilor '60), ci că ea atinge și vremurile contemporane: „Povestirile și nuvelele din *Octombrie, ora opt* constituie părți dintr-un «perpetuum» narativ ce cuprinde sub aspect temporal o perioadă istorică lungă, de la anii războiului până la contemporaneitatea imediată¹⁰.

În monografia pe care tânărul critic literar Claudiu Turcuș i-o va dedica, în 2012, lui Norman Manea, volumul de povestiri va fi declarat „cel mai valoros volum de proză al perioadei bucureștene” a lui Norman Manea¹¹.

I.6 Romanul fluxului psihologic

La patru ani după debutul scriitorului, în 1973, Liviu Petrescu vedea, în Norman Manea, un exponent al romanului fluxului psihologic – a cărui „cucerire” ar echivala cu luarea în stăpânire a „adevăratei modernități”: „Interiorizarea perspectivei va trebui, deci, să țină seama de această disociere de planuri [între nivelul preconștient și cel conștient al conștiinței, n.m.]; adevărata modernitate nu va fi cucerită decât atunci când romancierul își va deschide drum până la fluxul interior, până la stratul genezelor mentale¹².

Criticul găsește această pătrundere pe terenul fluxului psihologic drept „foarte convingătoare”, dincolo de scăpările evidente ale romanului lui Norman Manea: „Foarte convingătoare ni s-a părut tentativa lui Norman Manea de a se familiariza cu tehnica «fluxului psihologic» în atât de interesantul său roman *Captivi*; ne-a impresionat finețea cu care scriitorul înregistrează tentativele repetate ale unor gânduri intime de a se exprima, fără a reuși însă chiar de la cea dintâi încercare¹³.

Norman Manea pare, arată Liviu Petrescu, conștient de primejdia ce amenință romanul psihologic modern: ruperea linearității, a narațiunii și, odată cu aceasta, pierderea lizibilității; la fel ca Mircea Iorgulescu, și Liviu Petrescu îl „salvează” pe Norman Manea prin asocierea cu James Joyce: „[primejdia e aceea] ca opera să dobândească un aspect amorf, să fie lipsită de «orice proprietăți lineare», de orice contur, structura ei apropiindu-se din ce în ce mai mult de aceea a unei meduze. Acestei primejdii, James Joyce îi opune (în romanul *Ulysses*) tehnica laitmotivului; monologul fiecărui personaj era punctat de anumite gânduri stăruitoare, care se repetă la diferite intervale de timp¹⁴.

Criticul remarcă și apariția unui personaj notabil, Monica Smântânescu, un fel de antierou în genul lui Musil: „Cea mai interesantă dintre analizele psihologice ale romancierului rămâne însă aceea rezervată profesoarei Monica Smântânescu, «persoana a treia», ființă umilă, «aptă să-și asume poverile celui care o

⁹ *Ibid.*, p. 234.

¹⁰ *Ibid.*, p. 234.

¹¹ Claudiu Turcuș, *op. cit.*, p. 77.

¹² Liviu Petrescu, *Scriitori români și străini*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1973, p. 113.

¹³ *Ibid.*, p. 115.

¹⁴ *Ibid.*, p. 115.

inventă, o încarcă, o folosește și o terfelește oricum», dar o ființă capabilă în egală măsură de revoltă, «iluzia de o clipă a libertății ei, când își exagerează schimonoseala, sentimentele, cuvintele»¹⁵.

I.7 Lizibilitate și stil

Problema „stilului Norman Manea” o ridică și Valeriu Cristea: cu eleganță, criticul remarcă lipsa de limpezime (în fond, de lizibilitate) a prozei lui Norman Manea; în același timp, Valeriu Cristea punctează lucrurile pozitive, atenția acordată tehnicii și forța de individualizare a personajelor, încercând, parcă, să-l încurajeze pe scriitor în direcția bună: „Cu *Atrium*, a treia sa carte, Norman Manea reconfirmă o mai veche opțiune, continuând să evolueze în direcția unei proze ce acordă o mai mare atenție tehnicii, procedeeleor”¹⁶ – și, mai departe: „Norman Manea și-a creat un stil, fără a-și limpezi însă până la capăt expresia, ce mai păstrează un risc de obscuritate. Într-un chip destul de neașteptat, fraza scriitorului asociază unei anumite tendințe spre abstracție sugestia poetică a unor descripții foarte concrete. [...] Dincolo de aceste rezerve, proza lui Norman Manea vădește densitate și finețe, capacitate de evocare și problematică, un stil format și o reală forță de individualizare a personajelor”.

Aceeași problemă o ridică și Lucian Raicu, mergând mai departe, spre chestiunea modernității romanelor lui Norman Manea. Acolo unde unii critici acuză – susținând că procedeul frecvent al lui Norman Manea este „învăluirea subiectului în ceață artificială” –, alții îi iau apărarea, asociind lipsa direcției și a structurii narative cu apartenența la modernitate: „Modernitatea acestei literaturi, cel puțin de la *Atrium* (a treia carte a lui Norman Manea, 1973) mai departe, spre *Primele porți* (1975) și *Cartea fiului* (1976), nu este de ordin formal, nici numai de ordin experimental. Cu temele sale, scriitorul nu poate proceda altfel, fără riscul de a simplifica; sau de a le anula pur și simplu. Nimic nu e de la început sigur, de la început definit în ele; și nici constituit; nici chiar existent. Realitățile interne ale acestor cărți se configurează pe măsura înaintării și «facerii» textului, printr-o infinitate

de ipoteze puse la încercare; scriitorul, ca să zicem așa, îi «ispitește» temele, prin abile învăluiri și atingeri abia simțite, până ce ele consimt să apară cu adevărat, să se manifeste, să se corporalizeze. A spune, ca Dumitru Micu, că «Procedeul frecvent e, aici, învăluirea subiectului în ceață artificială» înseamnă a refuza un efort de acomodare»¹⁷.

În orice caz, conținutul prozei lui Norman Manea (în opoziție cu forma, cu suprafața), planul ideatic, „sensul lucrurilor trăite” sunt mai importante, încearcă să demonstreze Lucian Raicu, decât stilul. „Liniile narațiunii sunt așa, ar putea fi și altfel, se vede limpede că nu asta îl acaparează [pe Norman Manea]. Dar, pe măsură ce crește «distanța» sa față de transa strict narativă, reală, dar și posibilă, predispunând mai mult la reverie interpretativă și joc subtil al intelectului decât la energica luare în serios și la implicarea în fapte luate ca atare, sporește în proporție directă mișcarea inversă (și simultană celei dintâi, numai că petrecându-se la un strat mai profund), intensitatea reflecției născute de ceea ce îl preocupă cu adevărat, de încercarea de a defini pentru sine și pentru ceilalți un sens al lucrurilor trăite, o cale de acces și una de «izbăvire»”¹⁸.

I.8 August Prostul și cărțile care „fac breșă”

Unul dintre personajele lui Norman Manea care a atras, în mod special, atenția criticii literare este August Prostul. Faptul că romanul care va consacra personajul – *Anii de ucenicie ai lui August Prostul* – este foarte puțin roman și mult mai mult un lung eseu este trecut cu ușurință cu vederea, esențiale fiind, pentru critica literară, perspectiva demitizantă, critică asupra discursurilor utopice – și, implicit, asupra discursului comunist –, și proximitatea romanului politic.

Un portret al lui August Prostul îl face, în 1980, Nicolae Manolescu: „August Prostul este insul ingenuu și șiret, istețul în aparențele prostului, excentric, neîndemânatic, împiedicatul care stârnește hazul spectatorilor incapabili a ghici în aiureala lui un fel de filozofie a vieții. (...) Norman Manea face din August un simbol al artistului

¹⁵ *Ibid.*, p. 115.

¹⁶ Valeriu Cristea, *Domeniul criticii*, București, Editura Cartea Românească, 1975, p. 283.

¹⁷ Lucian Raicu, *Practica scrisului și experiența lecturii*, București, Editura Cartea Românească, 1978, p. 259.

¹⁸ *Ibid.*, p. 263.

care este, prin structură, contestatar al rutinei și al platitudinii, asumându-și riscul de a trece, în ochii oamenilor cu bun-simț, rezonabili și practici, drept nebun sau, dacă are noroc, drept măscărici”¹⁹.

Lucian Raicu nu ezită să califice, fățiș, *Anii de ucenicie...* drept un roman politico-etic – unul dintre cele mai bune romane politice din literatura anilor '70 și '80: „Analiză a actului creator și a celui de receptare, a devenirii artistice și intelectuale, a formării scriitorului într-o epocă dată și, desigur, nu numai în ea, mărturie asupra creației, a chinului și a bucuriei de a scrie pentru *a fi* și pentru *a supraviețui*, *Anii de ucenicie ai lui August Prostul* este și un roman politico-etic, unul din cele mai bune care s-au scris la noi în ultima vreme, o extraordinară reconstituire a unei epoci de avânt și dezvoltare, de amețală, patetism și ridicol, o reconstituire care, apelând la masive montaje de presă și la o superioară regie a punerii în pagină, izbuteste să fie, ca puține altele, deplin verosimilă și obiectivă, deplin credibilă și creditabilă, cu toate că nu ezită o singură clipă să mobilizeze în serviciul adevărului însuși, celui mai strict, o sumedenie de «transcrieri» de aparență ireală și vag incredibilă”²⁰.

C. Săplăcan așază *Anii de ucenicie...* într-o categorie cu totul aparte de cărți, care „fac breșă” – prin asta înțelegem cărți-eveniment, cărți rare, curajoase, neașteptate –, și vorbește despre un „fantastic al enormității”: „Acest roman, disecție a conștiinței duplicității și a obsesiei neîmplinirii, cronică pas cu pas a unor zbateri sterile, filigran al unei epoci deformate și deformatoare, prin profunzimea interogațiilor și a problematicii, face o breșă în moda romanului politic actual. [...] Breșa aceasta nu se face numai prin problematica atacată cu gravitate, dar și printr-o mare deschidere de perspectivă, neobișnuită – dar atât de necesară – în romanul politic – spre

grotesc, bufonerie și bizarerie, spre un impresionant, extrem de original *fantastic* al enormității”²¹.

I.9 Din nou Proust și Joyce. Implicațiile „de dincolo de stil”

Proust și Joyce sunt scriitorii ce revin, iar și iar, printre referințele criticii. Reîntoarcerea repetată (aparent haotică) la un timp anterior din romanele lui Norman Manea i s-ar datora, în opinia lui Ion Vlad, lui Proust; iar ruptura discursului epic,

fragmentarea liniei narative ar fi tributară lui Joyce: „Derularea timpului și reîntoarcerea repetată la un timp anterior, extinderea elementelor de natură să sugereze ritmul încetinit al orelor țin de mecanica unui timp proustian sau, uneori, de desfășurarea evenimentului epic în romanul lui Joyce. Discursul epic pare astfel rupt, fragmentat, cu multiple și imprevizibile dislocări, captând atenția asupra unui detaliu aparent insignifiant sau dizolvând elemente diverse, producând o anume difuziune a datelor înregistrate de protagonistul acestui *jurnal al zilelor și al jocului memoriei*”²².

Discursul narativ al lui Norman Manea este considerat, de Ion Vlad, drept unul nervos, eliptic și dirijat de un narator care face „fișe de existență”. Stratagema narativă a lui Norman Manea ar fi rezultatul unei căutări permanente a unor soluții pentru comunicare: „Norman Manea a scris un roman despre un «Tânăr» și despre experiențele sale la început de viață matură și lucidă, când confruntările sunt decisive. A adoptat formula unui discurs narativ nervos, eliptic, dirijat și regizat de un Narator care studiază «fișele» și graficul acestei existențe. Inserția fragmentelor confesive, de «jurnal»; notarea unor impresii fulgurante; alăturarea sau juxtapunerea unor pasaje aglomerate și «programate» face parte dintr-o *stratagemă narativă* specifică unui scriitor în permanentă

¹⁹ Nicolae Manolescu, „Jurnal de scriitor”, în *România literară*, nr. 3, ianuarie 1980.

²⁰ Lucian Raicu, *Printre contemporani*, București, Editura Cartea Românească, 1980, p. 47.

²¹ C. Săplăcan, în *Echinox*, nr. 3/1980.

²² Ion Vlad, *Lectura romanului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983, p. 183.

căutare de soluții pentru comunicare (vezi *Cartea fiului*). «Zilele» acestui «Tânăr» și «Jocul» (real/i-real; real/imaginar) sunt succesive treceri spre straturi diferite ale realului și ele sunt comunicate prin intermediul unui discurs care ascultă, sensibil, de reacțiile interioare ale eroului. Ele sunt indiciul unei existențe. Norman Manea a făcut-o credibilă și perfect justificată artistic prin această experiență stilistică cu numeroase implicații dincolo de «stil»²³.

A spune că stratagema narativă a lui Norman Manea – și a oricărui scriitor – reflectă căutarea unor soluții pentru comunicare e o afirmație prea generală: orice scriitor caută, în fapt, prin orice carte – fie ea în versuri, în proză sau „de teatru” – soluții pentru comunicare; important este că, aproape la unison, critica literară neideologizată (am putea să mai numim această critică, folosind un criteriu moral, salubră sau, folosind un criteriu moral-estetic, salubră și elitistă)²⁴ din anii '80 pare a considera personajele lui Norman Manea drept credibile – și lasă impresia că apreciază implicațiile „de dincolo de stil” mult mai mult decât stilul prozatorului.

I.10 Modele

Într-o recenzie dedicată volumului de eseuri *Pe contur*, Alexandru George observă că modelele lui Norman Manea sunt scriitorii contemporani – de la Kafka și Musil încoace; iar prin scriitori înțelegem prozatori și esești – dramaturgia și poezia ies cu totul din sfera de interes a lui Norman Manea: „Norman Manea scrie în primul rând despre prozatori și esești. Dramaturgia pare a-l interesa mult mai puțin, iar poezia e cu totul absentă din preocupările sale. Interesul său se concentrează de fapt asupra scriitorilor contemporani, adică de la Kafka și Musil încoace, cu preferință arătată spiritelor problematice, prozatorilor care alunecă spre reflecții, care propun teme de meditații mai mult decât pure delicii estetice”²⁵.

Spiritele problematice și reflexive din literatura universală sunt, așadar, cele care îl atrag pe Norman Manea – asta deoarece și prozatorul român este, la rândul său, un astfel de spirit, problematic și

reflexiv, care propune teme de meditație – și nu delicii estetice. Spațiul epic al lui Norman Manea îl definește și Ioan Holban – acesta este un spațiu al „căilor sinuoase” și al stărilor conflictuale, un spațiu al captivității și al încercării, perpetue, de evadare din captivitate: „Într-un text din *Anii de ucenicie ai lui August Prostul* (1979), Norman Manea face câteva disocieri în marginea raportului care se stabilește în limitele prozei actuale între «model» și «recuperarea noului»; după exact zece ani de la debutul în volum, timp în care a publicat șase cărți ce constituie, toate, variante la un autoportret – *Noaptea pe latură lungă* (1969), *Captivi* (1970), *Atrium* (1974), *Primele porți* (1975), *Cartea fiului* (1976), *Zilele și jocul* (1977) –, Norman Manea se explică, dezvăluie modelul narațiunilor sale, fixând spațiul epic propriu și caracteristicile acestuia față de mișcarea prozei contemporane prozelor amintite: „Demersul artistic, inexistent în afara originalității stilistice și a observației adânci, n-are desigur decât de câștigat prin scrutarea căilor sinuoase ce declanșează, sting și aplatizează inițiativele și înfruntările umane... nicidecum prin inventarierea sau inventarea unor oricât de spectaculoase conflicte”.

Prozatorul optează, așadar, pentru abordarea din interior a dinamicii devenirii individului, pentru urmărirea „căilor sinuoase” pe care le parcurge acesta până la o anume stare conflictuală care îi definește singurătatea și *captivitatea*; viața sufletească a personajelor sale se confundă cu această stare conflictuală ale cărei semnificații trebuie exprimate artistic dincolo de legile cererii și ofertei, de care se lasă conduși, adesea, mulți dintre prozatorii contemporani”²⁶.

Prin plasarea expresiei artistice a lui Norman Manea dincolo de legile cererii și ale ofertei, Ioan Holban intenționează, desigur, să arate că Norman Manea nu este un scriitor comercial – și, prin aceasta, urmând o prejudecată larg răspândită în lumea criticii academice, că Norman Manea este un scriitor *superior* autorilor comerciali. Această superioritate funcționează, din nou, și ca scuză: problematica urmărită de Norman Manea și situarea sa într-o zonă elitistă îl scutesc pe prozator

²³ *Idem*, p. 187.

²⁴ Nu mă refer, aici, la atacurile împotriva prozei lui Norman Manea din revistele „de partid” ale epocii, precum *Săptămâna* lui Eugen Barbu.

²⁵ Alexandru George, *La sfârșitul lecturii*, vol. IV, 1973-1993, București, Editura Cartea Românească, p. 301.

²⁶ Ioan Holban, *Profiluri epice contemporane*, București, Editura Cartea Românească, 1987, p. 249.

de efortul susținut al clarificării stilului și de o limpezire a expresiei artistice.

I.11 Ruptura

Am ajuns în anul 1986 – anul în care Norman Manea va părăsi România și va locui un an la Berlin, pentru a se stabili, apoi, definitiv în Statele Unite ale Americii. Această perioadă a tranziției, a primului an de exil de la Berlin este descrisă de Norman Manea în prima parte a romanului *Întoarcerea huliganului* (2003). La fel ca mai toate romanele lui Norman Manea, și *Întoarcerea huliganului* pendulează între eseu și roman autobiografic, cu o țesătură narativă care prinde date, evenimente și personaje istorice ușor recunoscutibile, camuflate cu un efort minimal de Norman Manea sub un subțire „văl al ficțiunii”.

E un moment când se întâmplă trei lucruri.

1.. Întâi, pentru scriitor va urma o lungă pauză de la scris – în formula de până atunci; dacă, până în 1986, un volum nou de Norman Manea apărea, să spunem, la un interval mediu de 3-4 ani (între *Noaptea pe latură lungă* și *Captivi* trece un singur an; între *Atrium* și *Cartea fiului* trec doi; între *Octombrie, ora opt* și *Plicul negru* trec cinci, în condițiile în care șurubul cenzurii comuniste se „strânge” tot mai tare, iar Norman Manea devine ținta atacurilor criticilor și intelectualilor „de partid”), acum, până la următorul roman semnat de Norman Manea, *Întoarcerea huliganului*, trec 17 (șaptesprezece!) ani²⁷.

În *Sertarele exilului* găsim o referire directă a scriitorului la această ruptură, într-un fragment dintr-o scrisoare adresată lui Philip Roth: „Nu ți

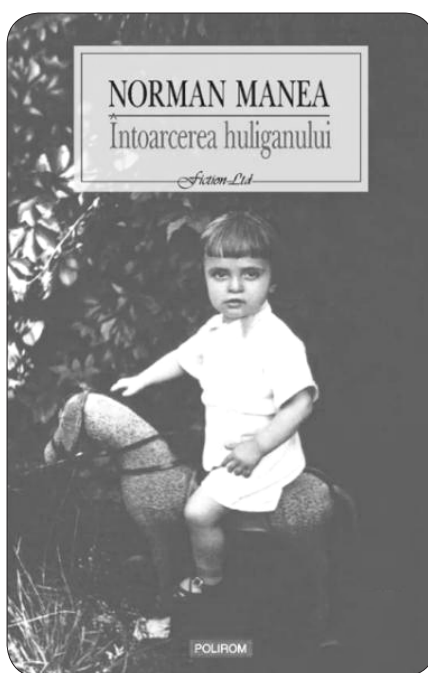
se pare o cruzime ca tu, scriitor faimos și bogat, să publici la fiecare doi ani o carte, să dai altui scriitor frumos și bogat, care publică odată la doisprezece ani, să-ți citească volumele?”²⁸.

Despre ceea ce se întâmplă în acești ani găsim indicii dacă citim cu atenție chiar „cărțile exilului” publicate de Norman Manea: în primul rând, este un efort de adaptare la o lume nouă, în care est-europeanul nu pare să-și găsească, niciodată, pe deplin locul (orașul american cu zgârie-nori descris în primele pagini din *Întoarcerea huliganului* este zdrobitor; individul pare o furnică pierdută într-o mare de oameni; singurul contact cu ceilalți este receptorul telefonului); apoi, vechile obsesii ale

lagărului comunist nu se sting niciodată – și scriitorul pare a se simți, mereu, supravegheat, urmărit, și e deopotrivă agasat și obosit de acest sentiment; lumea nouă e, pe de altă parte, un loc foarte interesant și plin de oportunități, un spațiu al tuturor posibilităților care se cer explorate direct, iar explorarea consumă timp și energie; în sfârșit, ecoul bătăliilor culturale din țară nu se stinge nici el, iar scriitorul este atras, ca mulți alți intelectuali plecați în exil (Paul Goma e un singur exemplu care îmi vine în minte – din multe), spre lupta de aici, spre polemicile și revistele de aici – o luptă care

consumă, și ea, resurse de timp și de energie.

Pe scurt, vechea disciplină a scrisului s-a pierdut, mizele jocului s-au schimbat, iar formele de exprimare s-au adaptat și ele la o lume culturală românească devenită tot mai fragmentară, mai polemică și mai zgomotoasă. Zgomotul derutează, iar polemica²⁹ și fragmentaritatea impun forme de exprimare fragmentare: eseu, pamfletul, scrisoarea sunt mai „la îndemână” decât romanul.

²⁷ În cei 17 ani mai apare, totuși, un volum de eseuri de Norman Manea – *Despre clovni, dictatorul și artistul* (1992), o încercare de a descrie publicului american realitatea din România comunistă.

²⁸ Norman Manea, *Sertarele exilului, dialog cu Leon Volovici*, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 444 – fragmentul este citat și de Claudiu Turcuș, în *op.cit.*, p. 217.

²⁹ Una dintre primele polemici de după 1990 este purtată de Norman Manea cu Silviu Brucan. În *Revista „22”* (numărul 27, din 20 iulie 1990), Norman Manea răspunde acuzațiilor lui Silviu Brucan, care îl acuzase că ar fi declarat unor ziare locale că ar fi „viitorul ambasador al României în Statele Unite”: „Când am comis astfel de «declarații»? Niciodată! Și nici nu am cunoștința de ziare (locale sau mai puțin locale) care să le fi inventat. Singurul prilej când mi-

O explicație o oferă și Claudiu Turcuș în esul său monografic despre Norman Manea: „Este adevărat că exilul a determinat amânarea proiectelor literare, motivată în special de sinuozitatea adaptării la un mediu cultural fundamental diferit. Pe de altă parte, după cincizeci de ani petrecuți sub totalitarism, unde hipercodificarea creației și răstălmăcirile oficialității îl extenuaseră, est-europeanul ajuns în 1989 la Washington resimte nevoia de a vorbi deschis despre respectiva experiență”³⁰.

2.. În al doilea rând, discursul criticii literare pe care am numit-o neideologizată – sau salubră și elitistă – se va fragmenta doi ani mai târziu, în 1989, odată cu căderea comunismului. Unii dintre foștii apărători ai lui Norman Manea vor trece, în mod deschis, în tabăra criticilor lui Norman Manea, iar scriitorului i se va pune sub semnul întrebării, întâi, poziția sa critică în raport cu trecutul legionar al lui Mircea Eliade, și, apoi, pe măsură ce disputele publicistice se vor aprinde, întreaga valoare estetică a prozei sale, până la „înmulțirea ei cu zero” (anularea completă a valorii), sub argumentul unei presupuse lipse de talent literar.

În contextul anilor '90, orice observație estetică în ceea ce privește proza lui Norman Manea trebuie luată, așadar, cu atât mai mult, cu o anume rezervă. În ciuda pozițiilor estetizante adoptate în mod declarativ, unii dintre criticii eliști care, anterior, apreciau valoarea prozei lui Norman Manea își revizuiesc acum opiniile; această schimbare nu poate fi pusă doar pe seama judecății estetice – ea trebuie privită în context. Și, cu cât tensiunea dintre grupările literare va crește, în anii '90, cu atât esteticul și ideologicul vor fi tot mai greu de separat.

3.. Notorietatea prozelor lui Norman Manea începe să crească – în spațiul occidental. După debutul occidental din 1985, în revista *Akzente*, cu povestirea *Der Pullover*, urmează, în 1987, traducerea în limba germană a unei părți din *Octombrie, ora opt*; apoi urmează traduceri în italiană, din același volum (în 1990); *Fericirea obligatorie* este tradusă în franceză (în 1991). Aruncând o privire peste cronologia exhaustivă alcătuită de Claudiu Turcuș în volumul citat³¹, în fiecare an, de după 1990, apar câteva traduceri în diverse limbi internaționale – engleză,

germană, franceză, norvegiană, chiar idiș –, timp în care scriitorul participă frecvent la conferințe și evenimente culturale de ambele părți ale Oceanului.

Această viață activă, de „autor internațional”, poate fi un alt motiv circumstanțial care explică încetinirea radicală a ritmului de creație al lui Norman Manea.

Ion Hobana publica în *Cronica*, în august 1990, un articol despre Norman Manea, declarat de autoritățile române „trădător” după ce a părăsit țara, în 1987, apreciind că scriitorul este „mai cunoscut în Germania, Franța, SUA, decât la noi” – de aceea, „recuperarea textelor sale în circuitul curent al valorilor literare” ar fi fost, în 1990, „una dintre multiplele priorități ale criticii noastre”.

I.12 Receptarea de după 1990

Îndemnul lui Ion Hobana pare a fi urmat de o parte a criticii literare de după 1990 – care continuă să scrie, cu mult interes, despre romanele lui Norman Manea. Este momentul când, pe de o parte, apar comentarii retrospective cu privire la ansamblul operelor de dinainte de 1986 ale lui Norman Manea. Pe de altă parte, tonul elogios al articolelor de dinainte de 1990 e înlocuit acum de comentarii mai nuanțate, „cu bune și rele”. Observăm acest lucru, de pildă, în analizele lui Ion Simuț din *Incursiuni în literatura actuală* (1994):

„*Captivi* (1970) e un roman dificil despre o stare tulburătoare de conștiință, o lume interioară obscură a unui individ traumatizat, Mihai Burlacu. Realitatea capătă inconsistența pe care o dă relativizarea ei din perspectiva altor realități posibile. Ipotezele, prezumțiile evoluției vieții sunt omogene cu varianta trăită. Obiectele sunt parcurse de o privire cinematografică, neutră sau patetică, evident împrumutată din noul roman francez: înregistrare conștiincioasă, ca memorie a peliculei. Memorie uniformizatoare, a evenimentelor petrecute și a celor numai potențiale”³².

Noul roman francez este, așadar, un model pe care Ion Simuț îl identifică pentru proza lui Norman Manea (alături de modelele de până acum: Joyce, Proust, Kafka, Proust, Musil, Marquez). În

am îngăduit această glumă a fost Conferința despre care am relatat. [...] Nu bănuiam că lipsa de umor este atât de intim legată de lipsa unei minime bune credințe și că pot conlucra atât de cinic”.

³⁰ Claudiu Turcuș, *op.cit.*, p. 217.

³¹ Claudiu Turcuș, *op.cit.*, pp. 237-251.

³² Ion Simuț, *Incursiuni în literatura actuală*, Oradea, Editura Cogito, 1994, p. 164.

Atrium, Ion Simuț vede un roman al formării – și, totodată, un roman al refuzului puterii: „Rafael Banu din *Atrium* (1974) năzuiește să ajungă «singurul său stăpân». Experiența încercată e a deplinei libertăți de opțiune, dar e «prins încă în firele încălcite ale nopții [din el], întârziindu-și eliberarea». Așteptând să crească în el un altul, puternic, străbate cercurile vârstelor”³³.

Captivi este considerat de Ion Simuț un experiment de tehnică, în vreme ce *Simona* ar marca o rafinare a artei lui Norman Manea: „*Captivi* consumă mai degrabă un experiment de tehnică, deși perfect adoptată; *Primele porți* e construit, iarăși cu știință, din povești reunite justificat, dar nereușind să înlăture impresia fragmentarismului; *August* poate fi acuzat de inconsistență și exces de zel descriptiv. Dar *Atrium* și *Simona* rămân reprezentative pentru modernitatea prozei actuale. În *Simona* arta lui Norman Manea se desăvârșește prin rafinament și rigoare”.

Variante la un autoportret surprinde ipoteze ale scriitorului despre sine: „captivul traumatizat, copilul și adolescentul, inginerul, artistul. Eliberare succesivă de vârste și convertirea lor într-o autobiografie spirituală”³⁴.

În volumul postum *Scriitori contemporani*, al lui I. Negoîtescu, apare opinia că primele trei romane ale lui Norman Manea ar eșua prin hipersofisticare: „*Captivi* (1970), *Cartea fiului* (1976), *Zilele și jocul* (1977) sunt romane de analiză care eșuează din cauza încărcăturii obiective simulate, hiperparcelată dar necontrolată cum s-ar cădea – sofisticată, aș numi-o, gândită la modul cum Zenon din Elea a îmbunătățit mișcarea, făcând-o inoperantă”³⁵.

În schimb, celelalte două romane, *Atrium* și *Plicul negru*, ar fi mai bine controlate, mai bine organizate: „[Cele două romane] a căror încărcătură din același material obiectiv, din aceeași materie primă amăgitoare – supusă însă controlului de către artistul acum stăpân pe sine, care știe cum să distribuie, cum să ordoneze ceea ce posedă, au o importanță specială în literatura noastră de azi [...] Sub pavăza neînsemnătății ei, în lumea romanelor lui Norman Manea se insinuează, se infiltrează, cu

o perseverență și o putere ce nu se dezmint, frica, plictiseala și suspiciunea, ca date umane intrinseci, o lume în care oroarea de alienare, fuga de alienare nu cunosc altă soluție decât «pustiul domestic» ce nu mai puțin o erodează, cu forța lui anihilantă, căreia nimic nu i se poate opune”³⁶.

Pretutindeni, în proza lui Norman Manea, arată Ion Simuț, se desprinde constatarea „amară și obsedantă că realul (și realitatea ce-i corespunde, pragmatic, pentru noi) este doar o convenție – și de aceea ceva nesigur, fără temei: personajele și scriitura care le cuprinde, de asemenea”³⁷.

Ar fi de căutat în zona autobiografică a scriitorului, în afectele ei radicale, explicația masochismului creației romanești a lui Norman Manea – crede Ion Simuț. „Căci ce altceva decât o formidabilă izbucnire masochistă compensatoare, stârnită de experiența din copilărie și din adolescență, este lupta chinuitoare, grea de suferință, a naratorului, o luptă cu inconsistența, cu mediocritatea aceea invadantă, acaparatoare și teribilă, ca esență a umanității din aceste opere, în canonul cărora autorul se complăce, în încercarea lui de a se identifica cu propriul destin?”³⁸

I.13 Cel mai cunoscut scriitor român din afara țării

Anii 1990 sunt perioada în care prinde contur ideea că Norman Manea ar fi cel mai cunoscut – și cel mai tradus – scriitor român (sau de limbă română – o expresie mai precisă, în special pentru perioada exilului său american) din afara țării. Premiul Fundației Mac Arthur – considerat în S.U.A. un echivalent al Premiului Nobel pentru Literatură – primit de Norman Manea în 1992, traduceri de volume de proză și eseistică ale scriitorului în engleză, olandeză, spaniolă, germană, italiană etc. îl promovează pe Manea sub lumina reflectoarelor lumii literare occidentale; iar această lumină este observată și de o parte a criticii literare românești – cea pe care am numit-o salubă și elitistă elitistă –, este salutată și „transplantată”, ca atare, și în spațiul presei culturale românești (devenită, altfel, un spațiu

³³ Ion Simuț, *op.cit.*, p. 165.

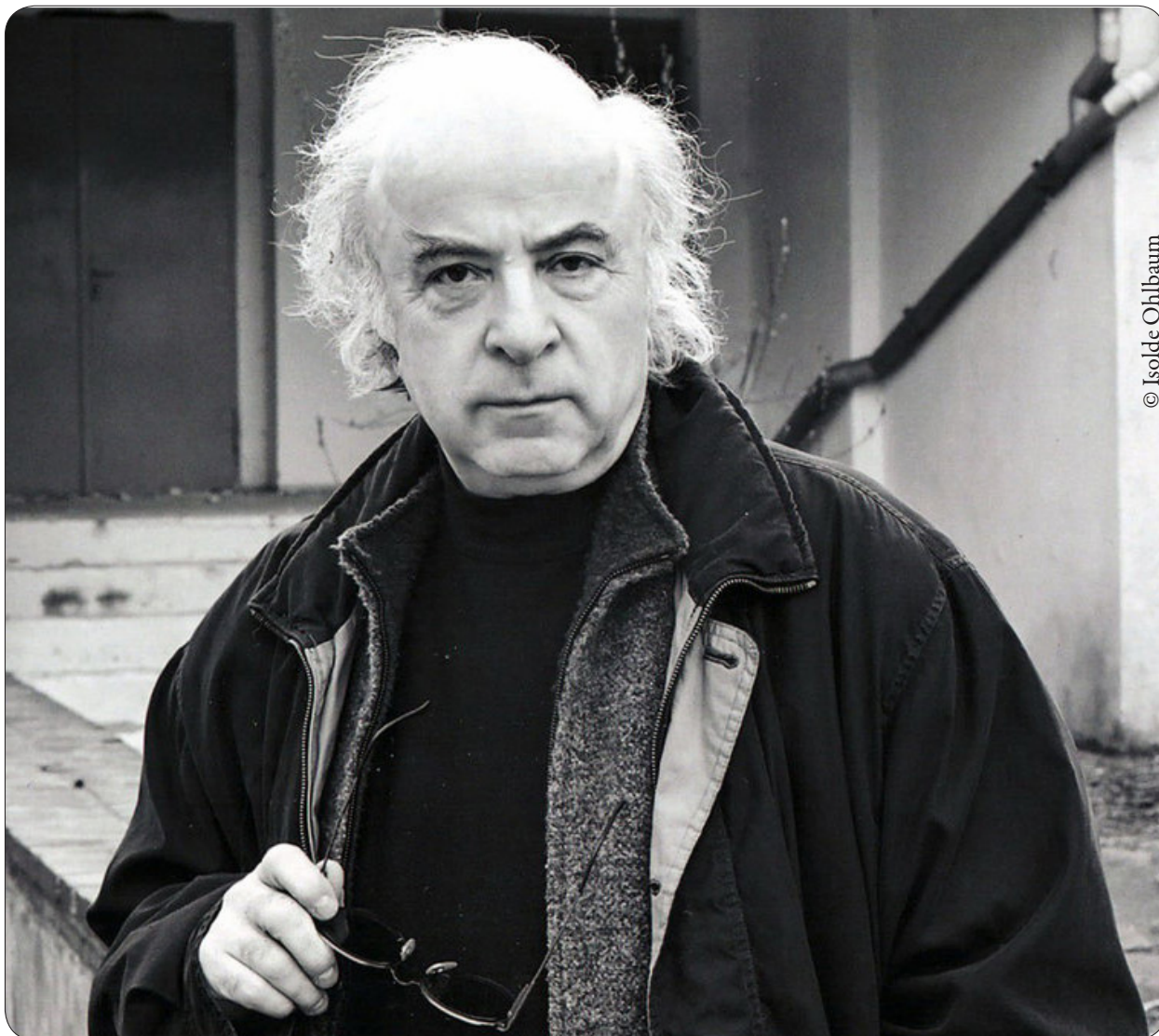
³⁴ Ion Simuț, *op.cit.*, p. 167.

³⁵ I. Negoîtescu, *Scriitori contemporani*, Cluj, Editura Dacia, 1994, p. 254.

³⁶ I. Negoîtescu, *op.cit.*, p. 254.

³⁷ I. Negoîtescu, *op.cit.*, p. 254.

³⁸ I. Negoîtescu, *op.cit.*, p. 255.

© Isolde Ohlbaum

al dezbatelor virulente ce iau de multe ori forma atacului josnic la persoană, având în *Săptămâna* protocronistă a lui Eugen Barbu un model mult mai convingător și mai productiv decât *Viața Românească* a lui Garabet Ibrăileanu, din perioada interbelică).

În 1996 este omagiat, în revista *Steaua*, de Liviu Petrescu, Virgil Nemoianu, Lucian Raicu și Matei Călinescu. „Manea s-a afirmat pe scena literară mondială americană și – încă mai înainte – europeană, rapid și impetuos precum prea puțini alți scriitori români. Practic nu există publicație de respectabilitate literară din Italia, Franța, din Germania, din țările anglo-saxone care să nu fi dedicat eseuri și recenzii lungi, elogioase, inteligente, semnate de condeie de vârf operelor lui Norman Manea” – scrie Virgil Nemoianu³⁹.

De notat că: 1. Cei patru critici se numără printre cei care au scris favorabil, încă de la debut (și în cazul lui Lucian Raicu – în mod constant, încă de la debut) despre proza lui Norman Manea; s-ar mai adăuga la această listă de susținători de cursă lungă, aflați alături de prozator încă de la debut, și Mircea Iorgulescu și I. Negoïtescu; după 1990, acestui pluton de susținători „de cursă lungă” i se vor alătura și optzeciști Ion Bogdan Lefter și Ion Simuș și, mai târziu, se vor alătura listei și alți tineri critici nouăzeciști; 2. prozatorul este comparat, în acest grupaj, cu Czesław Miłosz, Milan Kundera, Danilo Kiš sau Ismail Kadare.

„Norman Manea este, în clipa de față, scriitorul de origine română cel mai bine plasat în ierarhiile internaționale, îndeosebi anglo-saxone” – observă, în 1997, și Mircea Mihăieș⁴⁰. ■

³⁹ Virgil Nemoianu, în *Steaua*, nr. 7-8, iulie-august 1996, apud Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc*, București, Editura Compania, 2003, p. 481.

⁴⁰ Apud Florin Manolescu, *op. cit.*, p. 183.

Povești cu mucigai

Abstract

Recentul volum de povestiri al lui Radu Părpăuță, *Rămas-bun* (2018), deschide o poartă spre lumea aproape uitată (de către literatura contemporană) a satului moldovenesc. O lume autentică, descrisă printr-un limbaj la fel de autentic, arhaizant. O lume situată, cronologic, adesea în regimul comunist, supusă unei ficționalizări în care își află loc și secvențe cu iz de realism magic. Autorul nu-și ia, prin acest volum, rămas-bun de la o lume desuetă (multe povestiri sunt ancorate în contemporaneitate), cât ne luăm noi, cititorii, rămas-bun de la o manieră de a scrie, o manieră rural-autentică.

Cuvinte-cheie: Radu Părpăuță, sat, comunism, autenticitate, realism magic

Radu Părpăuță's recent volume of stories, *Farewell* (2018), opens the door to the almost forgotten world (by the contemporary literature) of the Moldavian village. An authentic world, described in a similarly authentic language, and an obsolete one as well. A world chronologically often set during the Communist regime, subject to fictionalizing, with a whiff of magic realism at times. The author does not bid farewell to an obsolete world (since many of the stories are anchored in the present time) inasmuch as we, the readers say goodbye to a manner of writing, a rural-authentic one.

Keywords: Radu Părpăuță, village, Communism, authenticity, magic realism

Numeroase informații prezente pe copertă, pe prima pagină sau chiar în anunțurile cu noutăți editoriale publicate în presă caută să stârnească lectura cărților, să intrige, să clarifice sau să contextualizeze operele. Când Baudelaire dedică *Florile răului* lui Théophile Gautier, „poetului desăvârșit/ neîntrecutului magician al literelor franceze/ scumpului și veneratului meu/ maestru și prieten”, înțelegem că ar putea exista o afinitate stilistică între cei doi poeți. Când *Viața ca o pradă* a lui Marin Preda este etichetată în unele „reclame” ale epocii drept roman ni se furnizează implicit o cheie de lectură. Când, în fine, Ion D. Sîrbu își subintitulează volumul *De ce plânge mama?* „roman pentru copii și părinți” stabilește, jucăuș, categoriile de cititori cărora li se adresează cartea. Toate aceste aspecte (dar și multe altele) exterioare textului pro-

priu-zis, denumite de către Gérard Genette paratexte, oferă detalii care ar putea ajuta interpretării operelor. Sau ar putea, la fel de bine, induce în eroare.

Volumul de povestiri *Rămas-bun*, al lui Radu Părpăuță, nu dezvăluie ingenioase piste paratextuale. Conține, în schimb, tradiționalele recomandări de pe coperta a patra. Recomandări care, vrând-nevrând, trasează, asemeni tuturor paratextelor, o cale de lectură, o așteptare și câteva indicii. Stiloul lui O. Nimigean alunecă pe foaie exaltat, susținând că autorul ieșean are „geniul limbii” și că „vigoarea moldavă acestuia, pornită din Neculce și trecând prin Negru-zzi, Creangă, Sadoveanu, amorfise după Al.O. Teodoreanu. Cu Părpăuță se reînzdrăveneste miraculos”. Bogdan Crețu, cel de-al doilea semnatar al unei scurte prezentări, reține „paginile à la Creangă, Sadoveanu sau Păstorel Teodoreanu, în care erudiția cu-

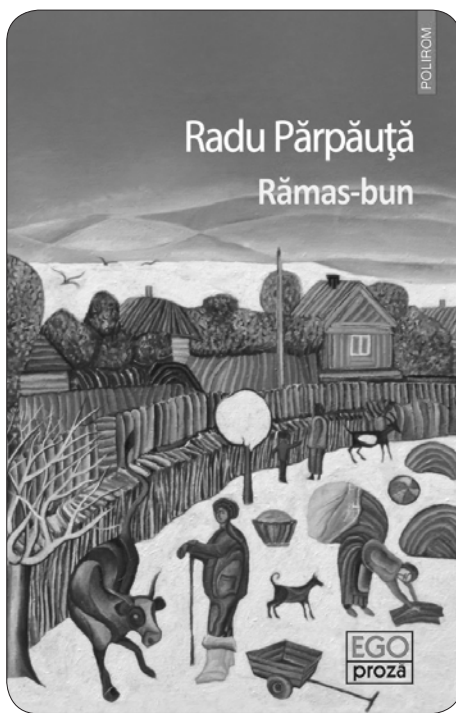
linară este instrumentată comic”. Neaventurându-se în jonglarea cu epitete superlative, Bogdan Crețu nu este neapărat mai rezervat în privința povestirilor lui Radu Părpăuță, cât etalează o abordare diferită de cea a „colegului” de copertă. În locul unor aprecieri generale, criticul ieșean alege să schițeze o tipologie a prozelor din *Rămas-bun*. Pe de o parte, suntem anunțați că vom citi povestiri „care sondează mediul satului moldovenesc, încă nepredat civilizației tehnice și fidel mentalității sale tradiționale, cu personaje colorate, surprinse în firescul gesturilor și vorbirii lor”, iar, pe de altă parte, texte „care recuperează cotidianul ceaușist, dar nu în nuanțele sale sumbre, care oricum se subînțeleg, ci cu zonele sale de absurd, de exotism, de diversitate”. O împărțire destul de clară, aparent fără rest. Doar că, din totalul de 37 de proze, nici măcar jumătate nu ar putea fi turnate numai în una dintre cele două matrice: cea a lumii satului sau cea a traiului obișnuit din regimul ceaușist.

În cartea lui Radu Părpăuță, numită, iată!, de povestiri, nu de proze scurte (sintagmă mult mai des întrebuițată în vremurile din urmă), se îmbină meșteșugit aspecte ale vieții la sat cu ecourile ideologice din lumea largă, venite parcă de foarte departe. Vestea invadării Cehoslovaciei, de exemplu, se strecoară aproape pe nesimțite în povestirea *La stropit via*. Ceea ce părea a fi o zi obișnuită la țară, zi în care băiețelul Răducu urma să fie inițiat într-una dintre muncile agricole, și anume stropitul viei, ia o turnură neașteptată. În timp ce personajele roiau cu vermorelele prin vie, cu micul Răducu străduindu-se să facă figură bună, moș Mitriță, unul dintre vecini, anunță, de peste gard, ultimele evenimente: „O intrat rușii în Cehoslovacia, bre!”. Pentru câteva clipe, lumea mică se oprește la gândul lumii mari: „Rămân toți locului, pe unde-i apucase gheața vorbelor lui moș Mitriță: mama în gura beciului, cu mâna dusă la gură, Augustin țepăn lângă robinetul care curge uitat deschis, tata lângă masă, aranjând în continuare, cu mișcări de melc, cana pe tablă. [...] Răducu stă și el nemișcat pe scaun. [...] Pe masă, mâncarea pare sleită, vinul tre-

zit. Muște mari, verzi roiesc smintite în jur” (p. 219). Mintea lui Răducu, elev în clasa a șaptea, se dezmeticește repede. Pe când celelalte personaje sunt „împietrite”, suspendate din narațiune, imaginația băiețelului înfloarește: „Răducu se ridică ca un munte și o ia pe străzile Pragăi. VERMORELUL său uriaș, înfiorător, stropește implacabil: SFÂRRR! SFÂRRR! SFÂRRR! Armata sa, mică, dar vitează și dârză, îl urmează îndeaproape, căci din ochii lui țâșnește o putere mare-mare, care se transmite șuvoaielor de ostași, scurgându-se pe străzile și străduțele Pragăi. Uite vitejii, uite voinicii, cum stropesc ucigător zidurile galbene, cum îi albăstresc pe gălbejiți. Înainte, înainte, colorați-vă în albastru de peruzea rotunjorilor, spurcaților, bestiiilor galbene, camuflate în cafeniu! Vermorelele albastre se ridică puzderie în soare și înțepă cu mii și milioane de cristale turcoaz” (p. 220). Armata

imaginară a lui Răducu, înarmată cu vermorele, reușește să înfrângă trupele sovietice: „Răducu e ovaționat din miile de piepturi: Uraaa! Uraaa! Uraaa! Se simte cuprins de o măreție nemărginită. Înaintează eliberator pe sub cerul albastru înstelat, pe sub arcurile de triumf ale Vltavei, peste Hradul de peruzea. Apoi țiuitul asurzitor de la sfârșit: ȚIUUUU! Gata - ELIBERAREA! Iar în Hrad, într-o sală imensă, plină de ceață albăstrie, tovarășul Dubček, care seamănă cu tata, îi strânge călduros mâna. Tovarășa Dubček, care seamănă ca o picătură de apă cu mama, îl sărută recunoscătoare. Chiar și tovarășul Ceaușescu îi face semn de felicitare cu mâna. Iar fetele din clasă împart bomboane numai cu el” (p. 221).

Radu Părpăuță alunecă, pe alocuri, în zona realismului magic. Un realism magic asumat, însă, ironic. În povestirea *La stropit via*, el se insinuează oniric, prin visul războinic al lui Răducu. Discrete accente de realism magic găsim și în *Dare de seamă despre inspecția școlară la sate*. Această povestire nu se mulează nici ea doar pe unul dintre cele două „tipare” identificate de Bogdan Crețu, narațiunea desfășurându-se în mediul rural, dar într-un mediu rural situat, temporal, în regimul comunist, cum ne

Radu Părpăuță, *Rămas-bun: povestiri*
Iași, Editura Polirom, 2018, 298 p.

aduce la cunoștință și naratorul, dar cum putem observa foarte bine și din faptul că personajele se adresează unele altora cu apelativul „tovarășe”. Iminența unei inspecții școlare agită apele dintr-un sat nenumit. Învățători, profesori, femeia de serviciu, preoteasa, elevii și chiar câinele școlii sunt scoși din ritmul obișnuit. Domnește un soi de groază, iar profesorii și elevii laolaltă repetă „pe muțește” scenariul lecțiilor dinainte tocite. În așteptarea temutei inspecții, până și obiectele capătă câteva clipe de viață alarmată: „Preocupați, domnitorii din tablouri tac mâlc și ei. Măritul Ștefan strânge crispat sceptrul în mână. Kogălniceanu privește îngrijorat de după pince-nez — «Oare vine?!». Iar Cuza Vodă îi spune grăbit lui Moș Ion Roată, care se tot câcăie să înceapă, cu rușinea lui: «Zi mai repede, moșule, ce ai de zis, că vine inspecția!»” (p. 233). Stranietatea și zeflemeaua merg aici mână în mână, colorând fericit o povestire care, în absența secvenței „petrecute” între ramele tablourilor de pe pereții școlii, ar fi fost ușor monotonă.

Într-un inventar al prozelor în care realismul este „perturbat” de fantastic, un loc special ocupă *Arătătorul*, o narațiune absurdă, gogoliană. Mititelu își pierde un deget într-un accident de muncă, întâmplare care nu stârnește, în rândul colegilor, prea mare compasiune. Iar dacă „disparația” arătătorului lui Mititelu nu schimbă realmente cu nimic viața comunității, adevărata dispariție a degetului, de pe pervazul plin de unelte unde-l pusese angajații fabricii „la păstrat”, va schimba totul. Foarte curând un arătător supradimensionat se va ivi tot mai des prin localitate și va crea fel și fel de probleme unei mici societăți din ce în ce mai înspăimântate. De reținut este situarea temporală a acestei narațiuni după 1989, când, după cum afirmă unul dintre personaje, „Unu-i partidul, mă, și înainte, și acum. Ce, nu știai?” (p. 185). La fel, *Conversație la bibliotecă*, proză fantastică și ludică, poartă amprentele unei perioade recente. Într-o bibliotecă publică, diverse personaje literare coboară din cărțile de pe rafturi și încep să dialogheze între ele. Doamna Herdelea, Fefelega, popa Duhu, Cațavencu, Pirgu ș.a. erau perfect nedumeriți în legătură cu ceea ce auziseră cu puțină vreme în urmă. Înainte de a părăsi incinta, bibliotecara discutasese la telefon, mai precis, la un iPhone. Limbajul argotic al tinerei intrigase personajele literare și iscase o adevărată dezbateră despre moravuri. Proza scurtă se încheie cu o nouă marcă, tristă, din epoca postdecembristă: „se aude cheia în

ușa bibliotecii. Personajele literaturii române se bulucesc pe rafturi și fiecare se așază în cartea lui. Intră niște muncitori și încep să care cărțile în camioane” (p. 264). Decimarea bibliotecilor publice din provincie constituie o problemă de actualitate.

De fapt, multe dintre prozele lui Radu Părpăuță sunt ancorate în contemporaneitate. Furați, însă, de limbajul arhaizat al naratorului, putem trece ușor cu vederea detaliile care plasează uneori acțiunea într-un timp nu atât de îndepărtat. Chiar și în proza care dă titlul volumului două aeronave brăzdează cerul unui sat la distanță de câteva minute: „Un alt avion se aude huruind în noapte. Măi, ce de-a avioane trec pe deasupra! Parcă zici că satul nostru e buricul pământului” (p. 51). Și poate că mediul satului moldovenesc, așa cum îl descrie Părpăuță, este într-adevăr „nepredat civilizației tehnice” (Bogdan Crețu), dar asta nu înseamnă că rămâne complet străin de schimbările lumii postmoderne. În *Drumul cel negru*, printre casele țărănești se pot zări și „vilele noi [...], triste și albe, cu aer de nelocuit” (p. 66). Iar înmormântarea descrisă în această proză, deși are toate datele unei înmormântări tradiționale, bocitoarele nu mai sunt îmbrăcate ca altădată: „Respectarea obiceiului însemna și un plâns ca lumea. Mai cu seamă se tânguia, cu glas subțire, Chibeta, ștergându-și lacrimile care nu i se iveau în ochi. Apoi, deodată, o văd făcând o piruetă de patinator cu adidașii rupți, primiți de la vreun nepot” (p. 68). Mai mult, în întâmpinarea cortegiului funerar, „De la magazinul din apropiere, niște tinerei lasă romgleza lor și ies cu țigările-n gură. Se învârt pe loc ca luații de minte: *what's the point?*” (p. 69). Adaptările vestimentare, „romgleza”, această limbă-hibrid pe care o vorbesc tinerii, și chiar construirea vilor în satul moldav reprezintă, totuși, incursiuni de neocolit în curgerea firească a zilelor țărănești. La fel cum, în povestirea *La făcut sarmale*, povestire legată de pregătirile culinare pentru o nuntă câmpenească, se infiltrează în discuțiile personajelor și subiectul mineriei, și cel al anexării Crimeei de către Rusia, și este menționat chiar și numele președintelui de atunci al României, Traian Băsescu. Asta nu poate să însemne decât un lucru: narațiunea se desfășoară în 2014. Și e greu de crezut că personajele, atfel surprinse într-o manieră autentică de către prozator, ar fi aflat despre evenimentele din lumea largă de la radio, și nu de la TV. Așadar, până și civilizația tehnică a pătruns, timid, dar a pătruns în mediul satului moldovenesc. Iar Radu Părpăuță nu face decât să descrie cu fidelitate realitățile micului univers rural.

Dacă am scris până acum despre realismul magic al unor povestiri, despre interferențele dintre lumea satului și comunism, dar și despre strecurarea unor note contemporane, am făcut-o tocmai pentru a indica și fața nevăzută a cărții. Dincolo de copertă. *Teaser*-ul pe care ni-l oferă Bogdan Crețu și O. Nimigean nu prevestea mai nimic din cele menționate mai sus. În privința a ceea ce prevesteau, totuși, cei doi în prezentarea volumului *Rămas-bun*, importantă e ideea, cu toate implicațiile ei narative, a unei susținute autenticități. Dibăcia cu care Părpăuță surprinde viața satului ține, într-adevăr, de verosimilitatea limbii, atât în ceea ce privește dialogurile, cât și în ceea ce privește narațiunea propriu-zisă. Ba chiar, pe alocuri, naratorul e atât de „contaminat” de limba pe care o vorbesc personajele sale încât atunci când construiește imagini sau metafore folosește cuvinte „rurale”. Despre înțelegerea unei anumite situații, Părpăuță scrie, de exemplu, că „sunt greu de dezghiocat faptele” (p. 144). Utilizarea verbului a „dezghiocă”, verb provenit dintr-o familie „agricolă”, fixează și mai mult narațiunea în zona rurală. Nu puține sunt cazurile în care naratorul adaptează scurte descrieri la subiectul prozei. În deja menționata povestire *La făcut sarmale*, Părpăuță portretizează două personaje astfel: „Nina strânge umerii rotunzi și plini, parcă ieșiți direct din pământul mănos al Basarabiei, și își face cruce. Apoi ia o felie de cozonac aburind de pe masă. Iar Paulică continuă. Smârcăie și bosogănește la nesfârșit, îngrămădind vorbele ca zgârciurile netocate din sarmalele cât cartușul” (p. 38). Cele două imagini, tânăra cu „umerii rotunzi și plini”, rod al pământului fertil, precum și cea a felul de a vorbi de parcă ai îngrămădi „zgârciurile netocate” în sarmale sunt nu numai potrivite cu ansamblul povestirii, dar au și o puternică notă de poeticitate. Referințele la lucruri specifice așezării rurale dau naștere, în interiorul construcțiilor metaforice, unor *mici poeme în proză*. Cum ar putea fi și acesta: „Și așa ne-am dus la Expres, unde era niște fete care strângeau tăvile. Erau tare frumoase, cu halate și bonete galbene. Așa cum umblau printre mesele verzi, parcă erau niște gutui galbene în pom” (p. 26).

Poetic sau nu surprinse, personajele lui Părpăuță sunt mereu nemaipomenit de vii. Aleg o mostră aproape la întâmplare (din proza *În ospetie*): „Am fost mâniet rău! Da’ mâniei, nu așa! Am 87 de ani, da’ până acuma nu mi s-o întâmplat așa ceva. Îs luat cu baba mea de... nu mai știu câți ani (numa’ popa Neculai, care ne-o cununa, mai știe de când îs luat, păcat numa’ că el îi la cimitir, în deal, de hăt ani),

da’ să am așa nacaz în casa mea n-am pățit. Era după Paști. Țin minte că mă grăbeam să tai via, că dăduse-ră ploi, pe urmă venise Paștile și n-am avut timp de tăiat. Și era târziu, cum tăiai coarda, cum plângea. Țășnea apa din ea. Iar ochișorii erau cât albina. Pământul era răzmuiet de la ploi, da’ ce să fac?, o tăiam așa și se bătea pământul. Pe urmă, la săpat, îl înjuram pe ceala care-o tăiat-o după ploaie și-o bătut pământul. Nu râdeți, c-așa-i!” (p. 41). Fie că povestea este spusă de un octogenar, fie că e relatată de un copil, întotdeauna curge aproape cinematografic. Părpăuță întreține, printr-un limbaj bine cântărit, prin oralitatea specifică spațiului rural, iluzia unei lumi cât se poate de verosimile. Și nici nu se putea altfel din moment ce majoritatea prozelor scurte sunt brăzdate de autobiografic. Radu Părpăuță pare că a cunoscut îndeaproape satul moldovenesc. Lucru confirmat repede de informațiile de pe clapeta copertei: s-a născut la Tomești, în județul Iași și a fost, între altele, profesor la țară. Printr-un fin proces de ficționalizare, prozatorul reușește să „învie” un univers mărunț care, deși nu mai iese des dintre copertele cărților din ultima vreme, el este încă acolo, la fel de fructuos ca în timpul lui Sadoveanu. Trebuie numai căutat.

Faptul că prozatorii contemporani rareori se mai apleacă asupra mediului rural e cât de poate de firesc. Nimic debusolant în a dori să ții pasul cu vremea. Situându-se *à rebours*, Radu Părpăuță și-a asumat, prin *Rămas-bun*, să facă notă discordantă în peisajul literar. Dezamăgitor e că nu a mers până la capăt. Spun asta pentru că până și în interiorul volumului, pe măsură ce citești, povestirile din lumea satului, cu aerul lor perfect autentic, încep să pălească. Se atenuază în memorie, „mucegăiesc” lent. Ultimele patru proze se îndepărtează de mediul rural frumos conturat pentru a ajunge în cel scriitoricesc. Varietatea tematică a unei antologii de proze scurte nu e, în esență, o opțiune dăunătoare cărții în ansamblul ei. Dimpotrivă, demonstrează că autorul nu posedă reflexe manieriste. Însă varietatea e benefică dacă se îndeplinește o singură condiție: calitatea. Or, tocmai asta lipsește celor patru proze care încheie cartea. Transformându-i pe Arghezi, Sadoveanu, Bacovia, Bogza ș.a. în personaje, Părpăuță nu reușește să atingă înălțimea prozelor „țăărănești”, ba chiar își împinge povestirile spre grotesc. Străduindu-se să caricaturizeze scriitorii de ieri, să amuze totodată cititorii de azi, autorul ajunge la contraperformanța de a-și sabota prozele de până atunci. Câteodată trebuie să știi când să-ți iei *Rămas-bun*. ■

Un roman „obsedantist” în ținută postmodernă

Abstract

Aparut la finele lui 2017, *Împăratul cu șapcă* este o proză eclectică, dificil de clasat. I s-ar putea potrivi categoria romanului non-fictiv. Radu Călin Cristea inventariază, în cuprinsul celor două volume, atitudini publice ale așa-numitelor Elite loiale lui Băsescu (ELB), care l-au susținut pe fostul președinte al României între 2004 și 2014. Un roman „obsedantist”, cu o bogată documentație, în care citatul face diferența. La fel și stilistica, împinsă adesea în zona pamfletului – un pamflet soft. Totodată, un roman care, în bună tradiție „obsedantistă”, nu aparține doar epocii sale.

Cuvinte-cheie: Radu Călin Cristea, „Împăratul cu șapcă”, Traian Băsescu, elite culturale, partizanat, maniheism, spirit critic, „obsedantism”

Published at the end of 2017, *The Emperor Wearing A Cap* is a piece of eclectic prose, hard to categorize. It could be a non-fictional novel. Radu Călin Cristea collects, within the two volumes, public attitudes of the so-called Băsescu's Loyal Elites (ELB), who supported the former president of Romania between 2004 and 2014. A novel within the Romanian frame of the "Obsessing Decade" theme, with a wealth of documentation, where the quote makes the difference. And so does the register, oftentimes pushed towards the pamphlet zone – a soft pamphlet. To make a long story short, a novel which, in a good tradition of the "Obsessing Decade" theme, does not belong to its own time only.

Keywords: Radu Călin Cristea, "The Emperor Wearing A Cap", Traian Băsescu, cultural elites, partisanship, political Manichaeism, critical spirit

Principalele calități ale celor două masive volume care alcătuiesc *Împăratul cu șapcă* sunt migala documentaristică și scriitura. Radu Călin Cristea dezvoltă o epică spectaculoasă, alertă, care te ține, cum s-ar zice, în priză. Deceniul (2004-2014) în care Traian Băsescu a fost, pe durata a două mandate, președintele României formează, dacă mi se îngăduie colocvialismul, o carte „trans-siberiană”, însumând peste 1000 de pagini. Nu aflăm, în *Împăratul cu șapcă*, numai o cronică aluvionară a deceniului prezidențial amintit, ci și un maraton stilistic adesea remarcabil. Pentru că autorul nu desfășoară o panoramare neutră, „elvețiană”, a epocii în care

Traian Băsescu a stăpânit, de la Palatul Cotroceni, România. Radu Călin Cristea are însușiri „elvețiene” numai în privința minuției documentaristice. A fost, de altfel, un contestatar al regimului Băsescu. Numeroasele sale intervenții critice nu s-au consumat doar în registru blajin, *unplugged*, ci au atins, adesea, tonuri pamfletare. Iar revolta de ordinioară se intensifică în aceste volume „rechizitoriale”. Fără a mistifica adevărul istoric, căci excesele diatribei, atâtea câte sunt, nu tumefiază, în cazul de față, realitățile, ci le dau... culoare. Pamfletul curge, întotdeauna, în marginea citatului, a documentului, înscriindu-se, de fapt, în „albia” acestora, cartografiindu-le.

În *Împăratul cu șapcă*, Radu Călin Cristea „turează” mai ales priceperi prozastice. Priceperi pe care, până acum, a părut să le fi neglijat, împrăștiindu-se – nu într-un sens păgubos – în diverse direcții. Fondator, în 1977, al Cenaclului de Luni, de organizarea căruia s-a îngrijit, ca președinte-student, până la absolvirea Facultății de Litere, în 1979, când lua, cu repartiția de rigoare, calea profesoratului pe meleaguri bihorene, întors, peste un timp, la București, afirmându-se, în anii '80, în critica literară, printr-o activitate foiletonistică și prin monografia *Emil Botta: despre frontierele inocenței* (1984), debut editorial premiat de Uniunea Scriitorilor, Radu Călin Cristea se va fixa, în anii '90 și 2000, în zona jurnalismului politic și cultural, îndeplinind, totodată, mai multe funcții de administrare instituțională. A fost în conducerea unor reviste, corespondent al *Europei Libere* și, apoi, realizatorul unei emisiuni la același post de radio, director al Muzeului Național al Literaturii și director interimar al TVR. De câțiva ani, este membru al C.N.A. În tot acest „sobru” traseu profesional încape, înainte de 1990, dublându-i preocupările „oficiale” din epocă, și o perioadă în care, ca angajat – de avarie! – al... clubului de fotbal Rapid București, a conceput programe meci. (N-ar fi, cred, deloc rău ca acele insolite tipărituri „paraziaristice” să fie adunate, cândva, într-un album – eventual anastatic – care ar recupera o felie de istorie culturală a divertismentelor din socialismul „optzecist”, cu contribuții inedite ale unor scriitori, artiști apropiați de echipa „giuleșteană”.) După interzicerea, în 1983, a întrunirilor „lunediste”, Cristea a încercat un reviriment al Cenaclului unde se „rodase” promoția literară care va impune postmodernismul românesc. Această relansare a avut loc la Muzeul C.F.R. din Gara de Nord, sub o titulatură „feroviară”: Cenaclul Rapid. Au fost câteva ședințe, până

când autoritățile au intrat pe fir și au oprit reuniunile, cum citim în studiul lui Daniel Puia-Dumitrescu, *O istorie a Cenaclului de Luni* (București, Cartea Românească, 2015). Scriam că autorul *Împăratului cu șapcă* s-a dedicat, vreme îndelungată, publicisticii politice și culturale. Devotatul „lunedist” nu și-a strâns în volume aceste îndeletniciri. Doar unele dintre interviurile pe care le-a înfăptuit s-au bucurat de rânduirea sub coperti. Prin urmare, opera lui Radu Călin Cristea a rămas întrucâtva austeră.

Împăratul cu șapcă e o carte non-conformistă – distinsă cu Premiul Special al revistei *Observator cultural* în 2018 –, care nu corespunde unei specii epice standard. Într-o categorie poate fi, totuși, inclusă: aceea a romanului non-fictiv. La capătul harniceii peregrinări prin anii de domnie ai lui Traian Băsescu, Radu Călin Cristea oferă un pitoresc roman „obsedantist”. Păstrând, desigur, proporțiile cvenite, deceniul 2004-2014 a fost, în felul lui, unul „obsedant”, petrecut într-o atmosferă învrăjbită, cu simptome ale autoritarismului și cu o recrudescență a lugubru-lui principiu „Cine nu e cu noi e împotriva noastră”. Din păcate, la întreținerea acestei stări au parti-

cipat și intelectuali umaniști – de aceea *Împăratul cu șapcă* poartă subtitlul *Regimul Băsescu și elitele sale*. În fine, știm că romanele „obsedantiste”, deși „cantonate” în cadrul anilor '50 – epocă dezavuată oficial de partidul comunist după 1964 –, își păraseau granițele temporale, disimulând, printre rânduri, realități ceaușiste. Și *Împăratul cu șapcă* „sare”, pe alocuri, dincolo de orizontul cronologic al regimului Băsescu, conținând trimiteri la actualitatea politică a zilelor noastre.

Avem, așadar, de-a face cu un roman „obsedantist”. Un roman „obsedantist” într-o asamblare postmodernă. Intertextul ocupă o vastă suprafață în această proză eclectică. Chiar în *Nota asupra ediției*, autorul așază teoria Juliei Kristeva despre intertextualitate: „Orice text se construiește ca un

Radu Călin Cristea
Împăratul cu șapcă:
Regimul Traian Băsescu și elitele sale
Prefață de Al. Cistelean
Introducere de Paul Cernat
Postfață de Dorin Tudoran
2 vol., 560 p. + 528 p.,
București, Rao, 2017

mozaic de citate, orice text este absorbția și transformarea unui alt text”. Ludicul este, de asemenea, prezent la tot pasul, escortând personajele care defilează în alaiul „imperial”. Naratorul, diligent moralist, inventariază adeziuni – scrise sau rostite – ale elitelor care s-au regăsit alături de fostul președinte de-a lungul celor două mandate „cincinale” ale acestuia. Vladimir Tismăneanu, Gabriel Liiceanu, Horia-Roman Patapievici, Andrei Pleșu, Mircea Mihaieș, Mircea Cărtărescu și alții devin, în *Împăratul cu șapcă*, personaje de sine stătătoare. Cristea le transformă și într-un personaj colectiv, Elitele loiale lui Băsescu, consacrându-le acronimul ELB.

Naratorul este unul homodiegetic. În capitolul *Vremea rinocerilor negri*, din primul volum, acesta – naratorul – schițează un istoric al raporturilor sale cu viitoarele ELB, de care îl legase o lungă solidaritate, destrămată prin înregimentarea mai sus pomenită:

„Îmi amintesc că starea de care n-am reușit să mă lepăd în ultimele 6-7 luni din 2009 a fost aceea de minorat umilitor. Multe dintre ELB mi-au fost prieteni încă din studenție. Am parcurs împreună cu ele, fără ne încovoieri, deșertul comunist. Până prin 2005, înțelegeam lucrurile în același spirit. Apoi, după ce viziunea mea asupra vieții politice românești dominate, am considerat eu, prin abuz de Traian Băsescu s-a despărțit de a lor, am avut cu toții înțelepciunea de a ne menaja reciproc și de a lăsa să vorbească doar miezul bun al experienței comune” (vol. I, p. 360).

Iată și cum este descrisă gruparea ELB:

„o comunitate spirituală din care, de prin 2005 încoace, s-au deprins niște domni cu carte, bună știință a scrisului și avându-se între ei ca frații. S-au strâns, mai mult întâmplător la început, buluc pe parcurs, în jurul unui personaj politic ce le-a deschis un anume gust către o anumită putere. Puterea politicii, puterea rangului, puterea notorietății, puterea influenței de grup, puterea celor fără de putere, dar cu mașină la scară, puterea de a respira puterea foarte sus, într-un exercițiu intelectual care i-a fascinat, iar unora dintre ei le-a băut mințile” (vol. I, pp. 243-244).

În timpurile noastre tot mai tumultuoase și tot mai ticsite de evenimente, când parcă am trăi pe *fast-forward*, dependenți de tehnologii sofisticate și acaparați de universul precipitat al rețelelor de socializare, în care prosperă și așa-numitele *fake-news*, uităm, involuntar, episoade semnificative din trecutul recent. Consecințele sunt previzibile: această amnezie atrofiază disponibilitățile analitice, dacă nu cumva suntem deposezați, încet-încet, de ele, încurajându-se radicalizări, încurajându-se o gândire „mono”, în alb sau negru. Dialogul e, în atari împrejurări, unul sincopat, falimentar. Radu Călin Cristea ne împospătează, în *Împăratul cu șapcă*, memoria. Destule dintre tematicile pe care le-au tutelat, cu o febrilă consecvență, ELB sunt agitate și în prezent. Și de foste ELB, și de alții. (Culmea, chiar adversari de altădată ai ELB s-au „coalizat” cu foste ELB în coruri care propovăduiesc motive „clasice” ale deceniului 2004-2014!) Aceste sincronizări devoalează nu doar un *trend*, ci și o marotă. Putem socoti *Împăratul cu șapcă* o carte „conspirativă” – care nu e, nicidecum, un sinonim al conspiraționismului. În orice caz, lectura acestui curajos roman „obsedantist” furnizează câteva chei de înțelegere pentru provocările de azi.

Atras de unele teze din *Intelectualii* lui Paul Johnson, Radu Călin Cristea arată că ELB și-au descoperit, treptat, plăcerea de a instrui, de a îndruma, erijându-se în magistri naționali care predică, din amvoanele televiziunilor și ale publicațiilor, ce e bine și ce e rău: „Glasuri ritoase și-au pulverizat învățămintele mesianice peste umanități cam neghioabe”. (vol. I, p. 242) Binele spre care călăuzeau ELB era ipostaziat de Traian Băsescu și de PD-L. Iar răul suprem, de PSD – pe cont propriu sau, ulterior, în varianta USL (PNL+PSD). Radu Călin Cristea adună mărturii prin care ELB erau oripilate de faptul că această formațiune convinge o parte a electoratului. De aici, cugetări despre „tirania populară”, invocată de Andrei Cornea, sau „gloato-crația” invocată de Horia-Roman-Patapievici ș.a. Fostul „lunedist” investighează atitudini ale unor intelectuali din anii '30, trasând o posibilă genealogie doctrinară a câtorva ELB, pe linie antiparlamentară sau de partid unic, însă concede: „Poate că, până la urmă, s-ar putea cădea la pace cu ELB în privința unui pluripartidism mai estropiat, dar cu o condiție: fără PSD. [...] Se tamburinează aceeași evanghelie a unui PSD ce trebuie extirpat ca o tumoră malignă din viața politică” (vol. II, p. 433).

Confreria ELB practica, indică Radu Călin Cristea, împrumutând o sintagmă a sociologului francez Michel Maffesoli, „narcisismul de grup”, bazat pe reciprocități laudative: „ELB nu știu de glumă și se lasă giugiulite de comparații care, mie cel puțin, îmi aduc veselia în casă” (vol. I, p. 245); „ELB își fac declarații autoadmirative și se citează între ele cu evlavie. Oameni de litere «clericalizați» (în accepțiunea lui W. Lepenies) trec prin momente de adorație, cu tot tacâmul de preacinstiri, îmbrățișări, pupici, comparații uriașe (Proust, Kierkegaard, Montaigne, Heidegger) etc., fie în grup, fie pe cupluri” (vol. I, p. 179). Pornind de la echivalențele culturale pe care și le distribuiau ELB, Radu Călin Cristea întocmește, ca în anii '80, când redacta programele de meci ale Rapidului, un fel de „echipă” a marilor spirite: „noi – cu Montaigne – Pleșu, Heidegger – Liiceanu, Kierkegaard – Patapievici, Proust – Tismăneanu, Thomas Mann (rezervă – Kafka) – Cărtărescu, Virginia Woolf (rezervă – Lionel Trilling, Susan Sontag, Georg Steiner) – Mihăieș” (*ibid.*).

Sărguința cu care Radu Călin Cristea arhivează ovațiile ELB amintește de *Dosarul Junimii*, în care erau „depozitate” teancuri de inflamări și pozne „culese” din presa vremii, din discursuri parlamentare, din cărți. Un catastif care, citim în memorialistica lui G. Panu, era îmbogățit la fiecare ședință a grupării, în 1865 fiind „deja gros de 5 degete”. Cu cele peste 1000 de pagini ale sale, volumele lui Radu Călin Cristea imită, din acest punct de vedere, gabaritul celebrului *Dosar* al Junimii. Iar fostul „lunedist” pare să rezoneze și cu celebra deviză „Anecdota primează!”.

Împăratul cu șapcă are o anvergură carnavalescă. Evidențiată și prin titluri drolatice de capitole și subcapitole – (*Răul cel mai mic făcea baie într-un ibric, Șarpele călcat pe coadă, Se ia lumină de la Băsescu, Spălarea pe mâini și pe creier, Trăiască Băsescu, intelectualii te salută!*, Omul recent crapă piatra în patru, Lumea secretă a marxiștilor de dreapta, Cai verzi la galop etc.) Atmosfera festivalieră este întreținută și muzical. Naratorului îi priește ipostaza de *entertainer*, acesta alegând „sonorități” pestrițe pentru a ilustra unele acțiuni ale președintelui și ale elitelor sale: Ceaikovski, Șostakovici, The Doors, Joe Dassin, Prince, Luigi Ionescu, Semnal M, Trio Grigoriu, Grigore Leșe, cântece populare ș. a. Elenei Udrea și lui Traian Băsescu le este dedicat chiar un tango: *Por una Cabeza*. (*Link-ul de YouTube a expirat...*)

Abundă citatele literare, numele autorilor fiind scrise între paranteze. Aceste luxuriante montaje livrești au, de cele mai multe ori, un efect comic, însoțind, în cheie ironică, fapte prezidențiale și afinități „elitiste” (Am stabilit, doar, că „anecdota primează”...). Radu Călin Cristea se inspiră cam din toată literatura română: Ion Budai-Deleanu, Nicolae Văcărescu, Conachi, Anton Pann, Cârlova, Heliade Rădulescu, Alecsandri, Grigore Alexandrescu, Eminescu, Creangă, Delavrancea, Vlahuță, Coșbuc, Topârceanu, Tristan Tzara, Sădoveanu, E. Camilar, Camil Petrescu, I. Pillat, Bacovia, Arghezi, Ion Barbu, Cioran, Labiș, E. Jebeleanu, Geo Bogza, Beniuc, Deșliu, A. Toma, Ion Brad, Nichita Stănescu, Ioan Alexandru, Marin Sorescu, Dimov, Emil Brumaru, Ileana Mălăncioiu și mulți, mulți alții. Pe loc fruntaș, nu fără noimă, se află Caragiale. Pare că fostul „lunedist” ar fi desfăcut, în *Împăratul cu șapcă*, o veritabilă istorie a literaturii române prin citate. Nici Biblia nu lipsește. Nu lipsește nici literatura universală, cu citate din: Homer, Sofocle, Ovidiu, Seneca, Dante, Pascal, Corneille, Al. Dumas, Montesquieu, Byron, Mallarmé, Artaud, Prévert, Gorki, Kafka, G.B. Shaw, Orwell, Salinger, Roland Barthes, Dino Buzzati și, iarăși, mulți, mulți alții. Nu lipsesc nici citate din Lenin sau Mao, transcrise, ornamental, în alfabet chirilic sau chinez. Naratorul recurge și la un exotic proverb bengalez: „Și țișatul unui măgar poate să-ți pară un cântec, dacă îl auzi de departe” (vol. II, p. 398).

I s-a imputat autorului, în puținele comentarii critice de care, deloc întâmplător, a avut parte *Împăratul cu șapcă*, dispoziția vehement „pamfletară”. Ignorându-se, poate, dimensiunea romanească a cărții. Or, în această structură, diatriba acoperă o funcție estetică. E adevărat, fără a fi întotdeauna la înălțime. Intemperant, naratorul coboară, uneori, în dezlănțuirile sale, și la limita *kitsch*-ului. Dar, cu toate scăderile lui, tocmai pamfletul potențează aceste volume. Care, cum scriam, aparțin unui prozator. Radu Călin Cristea experimentează – cu succes – ipostaza de romancier. Pamfletul din *Împăratul cu șapcă* nu este unul repugnant, nu este îmbâcsit de aluzii fizionomice, sociale, etnice etc. Pe scurt, un pamflet *soft*. Cu toate că, așa cum precizam, se aventurează, câteodată, și în fundături ale burlescului, fostul „lunedist” nu e cuprins de înverșunări injuste. De pildă, despre Mircea Cărtărescu, căruia nu îi mușamalizează demon-

strațiile de partizanat, Radu Călin Cristea ține să noteze că este „una dintre cele mai frumoase valori ale literaturii noastre” (vol. I, p. 210). Și în privința altor intelectuali înrolați în ELB, Cristea separă planurile: „Îi tot laud, mai ales pe unii dintre ei, pentru elevația izbânzilor în domeniile fiecăruia. Nu voi încurca nicio clipită borcanele și nu mă voi gândi să asociez vreodată rezervele mele față de opiniile politice cu operele acelorași” (vol. I, p. 468).

Ce i-aș reproșa autorului? O viziune ușor tabloidală în așezarea ELB lângă scriitori care l-au preamărit pe Nicolae Ceaușescu. Pentru fostul „lunedist”, glorificările ELB întrec, în gravitate, apoteozele de dinainte de 1990: „E mult mai rebarbativ să-ți proslăvești Conducătorul în democrație” (vol. I, pp. 325-326). Dacă am înțeles bine, Radu Călin Cristea încearcă, prin asemenea vecinătăți ostentative, să sublinieze o precaritate etică a ELB, ridiculizând, în fond, anticomunismul zgomotos etalat de acestea, un anticomunism prin care își legitimaseră prețuirea pentru Băsescu. Faptul că Traian Băsescu a condamnat, în 2006, de la tribuna Parlamentului, regimul comunist reprezintă, pentru ELB, unul dintre marile merite ale fostului președinte: „Condamnarea comunismului de către Băsescu a devenit pentru admiratorii acestuia un piron sacru de care să-și agațe existența. O brânză bună s-a stricat într-un burduf de câine” (vol. II, p. 119). Cristea plasează ELB chiar lângă nume care le sunt acestora indezirabile, pe care le-au anatemitizat furibund... În același timp, autorul *Împăratului cu șapcă* pare să-și suspende reflexul nuanței atunci când, spre a zeflemisi ELB, pomenește, la grămadă, scriitori care l-au omagiat pe Nicolae Ceaușescu. Sunt, poate, în spatele elanurilor apologetice ale acelor scriitori, și rațiuni de care ne-am obișnuit să nu ținem cont, preferând invocarea – dezinvolt-rutinieră – a obedienței și a oportunismului. Oare toți au fost niște profitori anchilozați în habotnicii ditirambice? Oare nu aveau și unele convingeri, unele opinii despre contextul politic și economic internațional? Poate că o cercetare mai atentă, lipsită de resentimente, ar livra și alte perspective. Nu pentru a declanșa „subversive” reabilitări, ci pentru a lămuri, pentru a explica, pentru a înțelege. Să revenim, însă, la intelectualii care l-au înconjurat cu neostoită fidelitate pe Traian Băsescu și în atașamentul căroră Radu Călin Cristea află o culpă. Nociv în

această devoțiune, exemplificată copios în carte, a fost maniheismul ireconciliabil prin care ELB și-au clamat sprijinul, declanșând impetuoase desanturi propagandistice. *Împăratul cu șapcă* este o monografie a exclusivismelor unor spirite care se recomandau ocrotitoare ale democrației. (O ocrotire capricioasă. Căci dinspre ELB se denunța, fără rețineri, „tirania populară” dacă electoratul nu urma calea... dreaptă. Mircea Mihăieș stârnea, în 2004, chiar rafale gerontofobe: „Deși ne-au lăsat o țară în ruină, au pretenții la pensii mari și la gratuități masive: la autobuz, la încălzire, la spitale, la medicamente. N-au produs și nu produc nimic, dar continuă să fie stăpânii noștri din umbră...”.) Parcurgând cele două volume confecționate de Radu Călin Cristea, frapează intoleranța pe care o răspândeau, de fapt, ELB. Firește, o intoleranță care poate fi oricând învăluită, din perspectiva ELB, într-un lejer alibi: „bătălia” pentru democrație nu permitea menajamente. Și poate că, în alte circumstanțe, ar fi fost o justificare solidă. Dar ELB s-au „bătut” de multe ori pentru democrație, întrebuintând, în acest scop, artileria intoleranței, deși democrația nu părea, consideră autorul *Împăratului cu șapcă*, amenințată. Era o interpretare tendențioasă a ELB, interpretare conform căreia numai Traian Băsescu putea garanta bunul mers al democrației. Capitolul *Lovitură de stat (2012)* e elocvent în acest sens... Când Traian Băsescu risca să piardă puterea – la referendumurile din 2007 și 2012 și la alegerile prezidențiale din 2009 –, ELB au profețit insistent apocalipsa democrației românești. Plebiscitul estival din 2012 a fost situat de ELB în descendența fascismului și a comunismului, vehiculându-se, totodată, modele precum Hitler, Mussolini, Lenin, Stalin ș.a.m.d. Avalanșa catastrofică rostogolită de ELB e sintetizată de autorul *Împăratului cu șapcă*: „Rar în istoria României ca oameni ai cuvintelor precum câteva din ELB să se joace astfel cu *necuvintele* unor utopii negre, reciclate, cu o stupefiantă inconștiență, doar pentru demonizarea unor politicieni antipatici” (vol. I, p. 469). Mai notează Radu Călin Cristea: „La cele trei răscruci din viața politică a lui Traian Băsescu, ELB au percutat ca un grup etanș, emanând «disciplină monastică», fără bocete și crâcneli, în slujba Președintelui” (vol. I, p. 179).

Unii dintre „suporterii” lui Băsescu s-au distanțat de anumite atitudini ireverențioase ale acestuia, sancționându-i derapajele. Și-au dezmoșțit, cu

alte cuvinte, spiritul critic. Radu Călin Cristea nu ignoră aceste delimitări. Cum ar fi, de pildă, cea exprimată de Andrei Pleșu după ce Băsescu avusese, într-o emisiune tv, cuvinte dure despre Regele Mihai. (Alte ELB care, cu destule prilejuri, îl elogiaseră pe monarh și monarhia în genere, și-au păstrat, și după acele izbucniri ale președintelui, admirația față de acesta, bagatelizându-i, discret, ofensele. Fără a împărtăși impulsivitățile lui Băsescu, s-au arătat nespuse de indulgente. Unele chiar au încremenit în acest nespuse...) Sunt înfățișate, în *Împăratul cu șapcă*, și alte secvențe în care o parte dintre ELB își potoliseră, ocazional, asalturile encomiastice. Când Traian Băsescu afirmase, tot într-o emisiune tv, că Nicolae Ceaușescu ar fi fost „un mare Președinte în istoria României” dacă stătea la putere numai zece ani, Gabriel Liiceanu semnalase, indignat, erezia celui care osândise vechiul regim: „mă îndepărtez de el, pentru că asta înseamnă că nu știe ce a condamnat”. Comilitoni ai lui Liiceanu s-au abținut, atunci, să reacționeze. Între aceștia, punctează Cristea, și Vladimir Tismăneanu: „Nebăgată în seamă, mărturisirea lui Băsescu despre decenalul lui Ceaușescu cel Mare va încerca să treacă înot Pacificul spre Maryland, până la Tismăneanu, dar va fi înghițită de valuri. Nici până în ziua de astăzi fostul Președinte al CPADCR n-a aflat ce a spus Băsescu despre cei zece ani de aur ai regimului ilegal și criminal” (vol. II, p. 173). Gabriel Liiceanu nu se va îndepărta de Traian Băsescu, depășind, senin, inaderența evocată. Cum nu se vor îndepărta de fostul președinte nici tovarășii de idealuri politice ai directorului de la Humanitas. Dezacordurile ivite au fost sporadice și, până la urmă, benigne. În momentele decisive, enumerate mai sus, ELB îl vor sprijini substanțial pe cel căruia, la capăt de mandate, Gabriel Liiceanu îi închina un indimenticabil panegiric: „Timp de 10 ani cât ați fost, sunteți președintele României, nu ați făcut decât să ne așezați pe drumul pe care noi, cei care credem care e binele în chip matur al României, trebuia să ne așezăm. Și pentru asta vă mulțumim!”.

În *Împăratul cu șapcă*, Radu Călin Cristea oficializează o inclementă și voluptuoasă judecată de apoi a intelectualilor care au fost „suporterii” lui Traian Băsescu. Nu îmi dau seama dacă această judecată de apoi îl avantajează sau nu pe autor. Sub un generic întrucâtva similar („La judecata de apoi a poezilor”) îi luase în primire, cu vicioasă, impenitentă

lui maliție, Eugen Barbu, în revista „patronată” de el, *Săptămâna Culturală a Capitalei*, pe destui dintre colegii de la Cenaclul de Luni ai lui Radu Călin Cristea. Chiar dacă îl tentează pamfletul, autorul *Împăratului cu șapcă* nu este un discipol întârziat al lui Barbu. Comparația le-ar conveni, totuși, celor grupați de Cristea în fostele ELB; de altfel, nu o dată, unii dintre „suporterii” lui Băsescu i-au asemănat pe cei care îndrăzniseră să îi critice cu Eugen Barbu & Comp... A fost o strategie rentabilă de victimizare și, în egală măsură, de a demoniza, de a compromite partea adversă. O strategie insidios-abuzivă, care dovedește paupertatea argumentelor ELB. (Coincidența face ca, de la o vreme, unii dintre intelectualii care amendaseră dogmatismul ELB și care au suportat, pentru acest teribilism „blasfemator”, etichetări nedrepte, fiind, între altele, afurisiți cu fantoma lui Eugen Barbu & Comp., să se găsească, acum, în alte conjuncturi politice, lângă foste ELB Pentru că majoritatea ELB s-au mutat, după ce Traian Băsescu și-a isprăvit treburile la Cotroceni, într-o altă tabără...) Îi las cuvântul naratorului: „Tismăneanu m-a proftaxit în organigrama *Săptămânii* lui E. Barbu, în funcția de hingher: «Eu îl consider pe actualul Radu Călin Cristea un Artur Silvestri al timpurilor noastre. Pentru cei care n-au apucat acele vremuri, Artur Silvestri era unul dintre cei mai virulenți membri ai echipei de *hingheri pseudoculturali* condusă de Eugen Barbu»” (vol. I, p. 230).

Autorul *Împăratului cu șapcă* are, totuși, ceva din Eugen Barbu: verva pamfletară. Se pot spune – și s-au spus! – multe despre autorul *Princepelui*, dar nu i se poate tăgădui talentul – pus frecvent, cu turbulentă aviditate, în slujba regimului ceaușist. Radu Călin Cristea își pune talentul pamfletar în slujba unui roman „obsedantist”, înfățișându-ne vrajba pe care au diseminat-o, în societatea românească, niște intelectuali umaniști cucerți de regimul Băsescu. O vrajbă care nu dă semne că se va stinge prea curând... *Împăratul cu șapcă*, în bună tradiție „obsedantistă”, poate fi citit, cum scriam, printre rânduri și adus, astfel, prin unele personaje și teme, la zi.

Finalul este unul deschis, care iese – la propriu – din „matcă” volumului, printr-o invitație pe YouTube. Cine are curiozitatea de a „inspecta” *link*-ul va fi întâmpinat de acordurile melodiei *Vaya con Dios*. Melodie care, după o atât de epuizantă judecată de apoi, prinde chiar bine. ■

Metamorfozele criticii

Abstract

Acest eseu analizează felul în care opera lui Nichita Stănescu este prezentată în *Istoria critică a literaturii române* a lui Nicolae Manolescu și, de asemenea, felul în care este privită valoarea națională și internațională a operei autorului celor 11 elegii; poetul fiind propus de către Academia Suedeză, în 1979, ca laureat al premiului Nobel. În acest eseu este examinată subestimarea valorii și importanței scriiturii lui Nichita Stănescu în contextul istoriei literare românești.

Cuvinte-cheie: Nichita Stănescu, poezie transmodernă, Nicolae Manolescu, istoria literaturii române, valoare națională și internațională, valoare estetică, 11 elegii - poem simfonic unitar

This critical essay analyses the way Nichita Stănescu's writing is presented in "A Critical History of Romanian Literature" by Nicolae Manolescu and how it is seen as a national and international value of "The 11 Elegies" author, the poet being proposed in 1979 by The Swedish Academy for the Nobel Prize. In the essay, the underestimation of the value and importance of Nichita Stănescu's writing is analysed in this history of Romanian literature.

Keywords: Nichita Stănescu, transmodern poem, Nicolae Manolescu, the history of Romanian literature, national and international value, esthetical value, 11 elegies - unitary symphonic poem

Am avut curiozitatea să văd cum e prezentată o valoare literară națională și internațională, așa cum știm că este cazul lui Nichita Stănescu, într-o *istorie canonică* a literaturii române, cum este cea a lui Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române: 5 secole de literatură*, apărută în 2008, la Editura Paralela 45. Am scris aceste pagini sub impulsul unei necesități, pentru unele clarificări estetice și axiologice.

Consider că analiza foarte sumară și expeditivă pe care criticul și istoricul literar Nicolae Manolescu o face operei autorului *Necuvintelor* în această istorie nu reprezintă cota valorică reală a acestor opere, una cu rezonanțe europene începând cu anul 1979, după ce poetul a devenit un posibil laureat al Premiului Nobel. Îmi propun, așadar, să semnaliez câteva nedumeriri. Analiza și prezentarea operei

stănesciene e direcționată tendențios și confuz.

Prima nedumerire începe imediat ce deschid *Istoria critică...* a D-lui Nicolae Manolescu la pagina 1018, unde dau peste două citate contradictorii, care se bat cap în cap, fiind expuse ostentativ la vedere fără nicio logică. Primul citat este acesta:

«„...Nichita Stănescu nu este numai un versificator diabolic de abil, un poet inspirat și original, este și un teoretician al poeziei. A construit un model (poezia metalingvistică), un tip genetic de lirism ...”, scrie E. Simion în prefața la *Opere* din 2002.»

Al doilea citat e:

«„Nichita Stănescu e cea mai mare iluzie a criticii noastre actuale”, scrie, parcă în replică Gh. Grigurcu, în *Amurgul idolilor* (1999)», completează imediat autorul *Istoriei critice...* Ceva nu este în regulă cu logica D-lui N. Manolescu aici. Cum să

scrie Gh. Grigurcu o replică în 1999 la ceea ce avea să scrie E. Simion în 2002? O replică, mai ales în critica literară, e dată la ceea ce a fost scris de cineva într-o lucrare anterioară. Concluzia criticului N. Manolescu, după menționarea acestor citate foarte ciudate, puse în contrast, este inexactă, și tot pe atât de nedreaptă:

„Receptarea poetului *Necuvintelor* stă, toată, între aceste două extreme”. Concluzia criticului nu corespunde realității. Consider că opera lui Nichita Stănescu este deturnată din cauza acestui mod reducător de lectură, ca și a unei plăceri de a i se subestima valoarea și importanța, criticul continuându-și demersul său demonstrativ cu al doilea citat al lui Gh. Grigurcu: „Nichita Stănescu e un idol fals, așezat în locul valorilor interzise, subestimate, răstălmăcite, ori al celor ce n-au venit încă”. Nu înțeleg de ce, în aventura sa prin poezia lui Nichita Stănescu, poetul căruia îi aruncă pe cap o coroană din flori de hârtie în locul laurilor meritați, criticul N. Manolescu preferă să fie însoțit de Gh. Grigurcu, cel care s-a eternizat în rolul nefast de profanator al operei poetului și de promotor al denigrării celui care a scris *11 elegii*, *Necuvintele*, *Noduri și semne*, pline de capodopere ale poeziei române. Mă așteptam, din partea autorului incitantelor eseuri *Despre poezie și Metamorfozele poeziei*, la niște considerații critice majore, declanșate de relectura poeziei lui N. Stănescu, dar să-l văd pe D-lui însoțit chiar de infatigabilul denigrator Grigurcu, ca Dante însoțit odinioară de Virgiliu în *Divina comedie* prin infern, ei bine, la așa ceva nu mă așteptam. Sau poate că *poezia everestică* a lui Nichita Stănescu a început să i se pară un infern ilustrului critic? Cum să fie Grigurcu o bună călăuză, un însoțitor literar credibil, de vreme ce el s-a eternizat, cum spuneam, în rolul nefast de profanator al unei opere unice, de valoare universală recunoscută și apreciată în toată lumea? Nichita Stănescu e scriitorul român care, în a doua jumătate a secolului XX, a intrat glorios și definitiv în circuitul marilor valori ale poeziei universale. Mă așteptam să află în demersul critic dintr-o istorie a literaturii române, scrisă de N. Manolescu *la două mâini*, „o descoperire cu totul frapantă, una din acele revelații de lectură, care propun o nouă interpretare a originalității”, cum scria Ștefan Aug. Doinaș, în *Măștile adevărului poetic* (1992).

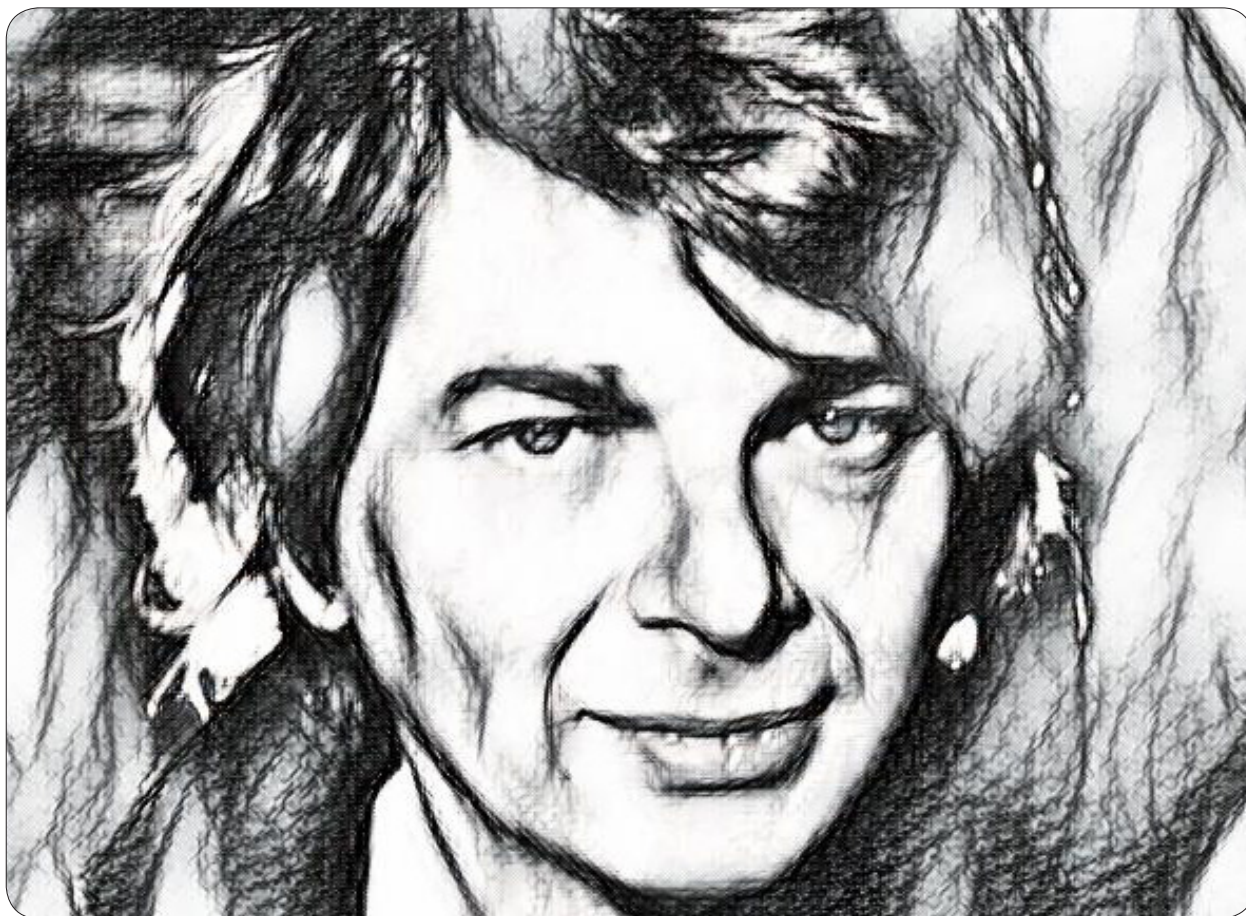
Nichita Stănescu a ridicat poezia română în lume la un nivel nemaiîntâlnit până la el, smulgând-o din izul provincial tradițional, plasând-o pe

o orbită transmodernă, care începe să fie percepută acum tot mai clar de noile generații de critici literari. A se vedea antologia *Necuvintele* (București, Editura Curtea Veche, 2009), cu o prefață excelentă a lui Daniel Cristea-Enache. Nu e o exagerare să spun că Nichita Stănescu și-a scris opera vieții sale direct în limbajul poeziei universale, sau, mai precis, în metalimbajul acesteia, un adevăr mai greu de văzut și apreciat în România.

„Critica suedeză a recunoscut în poemele lui Nichita Stănescu *marca unui poet de clasă universală*”, scrie Gabriela Melinescu într-o pagină din volumul *Jurnal suedez I (1976-1983)*. Să nu uităm că a fost propus Academiei Suedeze pentru includerea sa pe lista candidaților la Premiul Nobel încă din anul 1977, de scriitorul suedez Artur Lundkvist, și nu din partea Uniunii Scriitorilor din România. Nichita Stănescu este nominalizat în anul 1979 de Academia Suedeză pe lista candidaților la Premiul Nobel pentru Literatură, alături de nume celebre ca Max Frisch, Jorge Luis Borges, Léopold Sédar Senghor și Odysseas Elytis, laureat fiind poetul grec. Scriitorul Nicolae Dabija scrie despre Nichita Stănescu, pe care îl cunoaște când acesta a făcut o vizită la Chișinău, în 1976, că „Scriitorii de la București susțin că Nichita Stănescu era cel mai sărac poet român: el nu avea dușmani. Poseda, însă, o artă rară de a-și face prieteni”. Cu toate aceste calități, însă, Dabija amintește în revista *Literatura și arta* (25 martie 1993): „Nichita Stănescu n-a luat Premiul Nobel, pentru care fusese propus, fiind calificat în mai multe scrisori trimise din România pe adresa Academiei Suedeze drept antisemit. El, care era prieten cu toată lumea!”.

Prin 1980, Gheorghe Tomozei a scris următoarele: „Multe ziare și reviste din întreaga lume (de curând știrea a fost comentată și în presa ... braziliană), vorbind despre opera lui Nichita Stănescu, socotesc îndreptățită candidatura sa la Nobel și recenzează entuziast multe ediții ale «Elegiilor» și «Necuvintelor» apărute în lume (Anglia, Suedia, S.U.A., Iugoslavia, Ungaria, Cehoslovacia, U.R.S.S., Bulgaria etc., dar, și în curând, Iran și Israel). O știre, așadar, ca oricare alta, tipărită la rubrica destul de comod botezată «Ecouri românești peste hotare» și trecută sub tăcere (condamnabilă «modestie») de publicațiile noastre”.

În ediția bilingvă română-engleză a celor *11 elegii* din 1970, traducătorul Roy MacGregor-Hastie spune, în prefața sa, aceste cuvinte definitorii referi-

toare la poezia lui Nichita Stănescu: „Importanța concepției lui Stănescu constă în universalitatea ei. O asemenea poezie e poate singura speranță de unitate a lumii”. Într-o ediție engleză a poeziilor lui Nichita Stănescu, apărută în S.U.A., în 1983, Mark Irwin spune următoarele: „E imposibil să analizezi poezia lui Nichita Stănescu fără să iei în discuție perspectiva ei sofisticată asupra timpului, deoarece sub acest aspect ea se situează în *prima linie a frontului poeziei europene* [s.m., V. B.]”. Iată, așadar, că „receptarea poetului *Necuvintelor* nu stă, toată, între cele două extreme”, cum scrie D-nul Manolescu în *Istoria sa*. Măsura și valoarea ei nu pot fi limitate între călcăiul lui Gh. Grigurcu și viziunea lui Eugen Simion despre ea, deoarece, prin superioritatea expresiei și vizionarism, a depășit orizontul național. „Un poet impresionant [...] Prin amploarea gândirii și imaginației sale, prin devoțiunea sa, nu numai față de literatură, ci și față de viață ca întreg, el ne dă să înțelegem că bună parte din poezia engleză contemporană sună anemic”, scria Alasdair Maclean, în 1976. Ceva din toate acestea speram să descoper în *Istoria critică...* a D-lui Nicolae Manolescu, nu să mă împiedic de citatele și de mâinile străine ale lui Grigurcu, cel

care vedea în Nichita Stănescu un „idol fals” și un „produs al publicității”.

Criticul continuă prezentarea operei de început a poetului citând strofe extrase din unele poeme nereprezentative, accentuând și insistând asupra „imaginarului realist-socialist” din poezia primelor volume. Criticul pedalează pe ceea ce el numește „caligrafia realist-socialistă”, pe motivele realist-socialiste din unele poezii, pe un anumit „nouveau realism-socialist”, lăsând deoparte destule capodopere existente în cele trei volume premergătoare alegerii, unele dintre ele anticipându-le, ca, de exemplu, poemul *Lauda Omului*. Nu ar fi de mirare că „prieteni” din București ai lui Nichita Stănescu, cei atât de generoși și binevoitori, să-l fi prezentat în scrisorile lor trimise Academiei Suedeze, nu numai ca antisemit, ci și ca pe un promotor al realismului socialist în poezia sa și ca un stâlp al comunismului românesc. În ura lor viscerală față de opera și gloria lui Nichita Stănescu, nu doar în timpul vieții acestuia, între 1933-1983, ci și după ce sistemul comunist s-a prăbușit, unii nu s-au sfiit să prezinte poetul în niște fraze apocaliptice. În revista *Paralela 45*, nr. 2, 1996, Călin Vlasie scrie că Eugen Simion și Nichita Stănescu „au tutelat o masă însemnată și

primitivă de intelectuali”, că între „poezia șefului generației '60 și textele lui Ceaușescu” nu e nicio diferență, și că „nimic din ceea ce este acum mai valoros în poezia noastră nu amintește de Nichita Stănescu”. În editorialul acestei reviste scrie negru pe alb că „nu doar literatura română a involuat prin șaizecismul totalitarist, dar și sensibilitatea estetică comună a decăzut în ultimii cincizeci de ani”. Să ne mai mirăm atunci de ce Nichita Stănescu nu a obținut Premiul Nobel (devenit obsesie națională). Nu a ajuns inflamabilul C.T. Popescu să propună incendierea întregii opere a lui Nichita Stănescu? În același an 1996, poetul ieșean Mihai Ursachi scria, în revista *Timpu*, că „Nichita Stănescu a fost și rămâne «poetul reprezentativ» pentru întreaga epocă a comunismului în România: purtând patronimul de Nichita, cu înfățișarea tipică de rus alb, cu atributele rele și cele bune ale acelei rase fascinante, poetul fusese hărăzit cu numele de familie cel mai comun etniei țigănești din România”. Cum se vede, pe capul poetului apăsau trei capete de acuzare, care mai de care mai bizare; o mamă rusoaică, provenită dintr-o familie de aristocrați, un tată cu nume țigănesc și un sistem social în care i-a fost dat să-și scrie opera. E cazul să amintesc aici opiniile pertinente și responsabile ale lui Roy MacGregor-Hastie, traducătorul celor *11 elegii*, opinii exprimate în prefața cărții apărută în 1970, intitulată *O poezie destinată lumii*: „Nu are importanță dacă poetul e roșu, alb, albastru sau de cine știe ce altă culoare, nici dacă trăiește în Africa, Asia, America, Australia ori Europa. Nu contează nici dacă poetul e într-o relație de simpatie cu mediul social, economic ori politic (cum este Nichita Stănescu), sau dacă dimpotrivă, manifestă față de el o ostilitate intelectuală ori emoțională. Punctul de referință cântat de orice poet e tocmai cel ce creează o relație semnificativă între originea poeziei și destinația ei. Altfel spus, punctul de referință viabil și durabil rămâne opera realizată, calitatea ei, și nu altceva”.

Revenind la modul în care criticul N. Manolescu are ca punct de referință opera poetică a lui Nichita Stănescu în *Istoria critică...*, pot spune că nu există o analiză unificatoare ca viziune estetică axiologică globală, ci o perspectivă viciată, deformată și limitativă. Intuițiile fine și formulările memorabile de altădată au dispărut, s-au metamorfozat. Din cele 8 cronici literare pe care criticul le-a scris despre volumele de poezii ale lui N. Stănescu, între anii 1964 și 1985, reproduse în *Literatura română postbelică*:

lista lui Manolescu, volumul 1. Poezia, apărut la Editura Aula în 2001, a pătruns în prezentarea din *Istoria critică...* foarte puțin.

În cronică la volumul *O viziune a sentimentelor*, din 1964, se menționa faptul că „Nichita Stănescu e un vizionar, un Amfion (pe care-l evocă într-o poezie foarte frumoasă) care, cântând, cum spune legenda, face zidurile cetății să crească și cărămizile să se așeze singure la locul lor”, poezia acestuia fiind una „de viziune, de construcție”. În alte cronici se vorbea despre „extraordinara originalitate și coerență a universului poeziei stănesciene, despre o „metafizică a realului și deopotrivă fizică a emoțiilor [...]” despre o profundă originalitate, cu un sunet încă neuzit în literatura română”.

În alt loc se spune că „primul Nichita este poetul extazului materiei și al reveriei obiectelor, magician fericit, Orfeu ce silește universul să cînte asemeni unei uriașe harfe”. Dar, în prezentarea din *Istoria critică...*, văd că N. Manolescu îl scoate în față pe „primul Nichita”, contaminat de temele realismului socialist. Într-o cronică memorabilă, apărută în *România literară*, nr. 50, 1983, la scurt timp după ce poetul murise, Nicolae Manolescu recunoaște câteva aspecte evidente privitoare la opera poetului, trecută brusc în postumitate, recunoscînd faptul că „poezia lui Nichita Stănescu își începe în acest aspru decembrie destinul postum”. Iată câteva dintre aspectele evidențiate aici de critic: „Nu încap în doială că Nichita Stănescu este cel mai important poet român de după al doilea război. Opera lui a marcat, ca nici o alta, conștiința lirică a contemporanilor. E greu de închipuit cum ar arăta poezia de astăzi – a mai tinerilor, ca și a mai puțin tinerilor lui confrăți – dacă n-ar exista *11 elegii*, *Laus Ptolemaei*, *Oul și sfera* și celelalte. Nichita Stănescu a creat un stil, personal și inimitabil, și a deschis totodată poeziei o perspectivă nebănuită, ca o fereastră prin care numeroși poeți au privit și vor continua să privească lumea. Stilul, timbrul, fraza lui Nichita Stănescu se recunosc instantaneu, chiar dacă scapă mereu prin ochiurile plasei critice. Am scris de zeci de ori despre el și sunt la fel de conștient cum eram după primul articol că n-am făcut decât să mă învârtesc în jurul misterioasei lui originalități. Poetul însuși pare a nu fi știut totul despre sine”. Opiniile critice ale lui Nicolae Manolescu despre cele *11 elegii* au rămas neschimbate, fiind aceleași ca în urmă cu 50 de ani, prezentarea și analiza lor în *Istoria critică...*

fiind afectate de același viciu al analizei separate, a fiecărei elegii în parte.

Spuneam că Nicolae Manolescu, în această monumentală *Istorie critică a literaturii române*, reduce prima parte a poeziei stănesciene, cea în care se prefigurează deja viitoarele teme majore ale poetului, la palidele ecouri ale unor experiențe sociale efemere, condamnate istoric la dispariție, existente sporadic în unele texte impuse de regim. Se forțează direcția realismului socialist din poezia lui Nichita Stănescu în detrimentul altor aspecte esențiale și majore din cuprinsul ei, aspecte întrezărite altădată în cronicile literare. Vreau să spun că nu există o angajare profundă a criticului în analizarea și punerea în lumină a operei majore a poetului. Elegiile sunt tratate superficial, analiza lor fiind una de suprafață, ezitantă și confuză, la fel ca în cronică din *Contemporanul*, nr. 41, din 1966, în care se spunea că „Într-un fel, totul pornește în acest excepțional volum de la meditația asupra poeziei”. „Elegia întâi (și nu întâia, cum s-a tipărit) este elegia cuvântului” din cronică literară va deveni, în textul din *Istoria critică...*: „Elegia întâia evocă tocmai acest poem care începe și se sfârșește cu sine, ca un fel de astronomică gaură neagră”. Capodopera celor 11 elegii beneficiază din partea hermeneutului Nicolae Manolescu de aceeași lectură limitativă pe care am întâlnit-o la Alex. Ștefănescu, Gh. Grigurcu, Eugen Negrici ș.a., textele componente fiind analizate și sortate separat, fără a se vedea coerența întregului ansamblu arhitectural al celor 12 elegii. Din această cauză, apar în analiza criticului formulări confuze de genul:

„*Elegia a doua* este tot așa de sugestiv zugrăvită ca o lume în găurile căreia, ca în scorburi, e așezat câte un zeu”;

„*A patra* înfățișează tocmai refacerea unității primordiale”;

„*A cincea* descrie un tribunal al naturii care-l condamnă pe om să redevină măr, frunză, pasăre”;

„*Elegia Oului*, a noua, reia o temă secundară din cea dintâi, a sinelui lipsit de sine”.

Aici apare, însă, o interpretare critică greu de imaginat și acceptat: „Doar că locașul poetului este

acum fără dubii oul lui Barbu”. Cum e posibil ca locașul poetului să fie în Oul lui Barbu, fie el și oul dogmatic?

„Argheziană este elegia a zecea, iar celelalte elegii, luate la grămadă, sunt prozaice, abundând în non-sensuri nu totdeauna voite”. Constat că, din cauza acestei lecturi și analize fracționate a elegiilor, perspectiva estetică și axiologică nu e clar conturată.

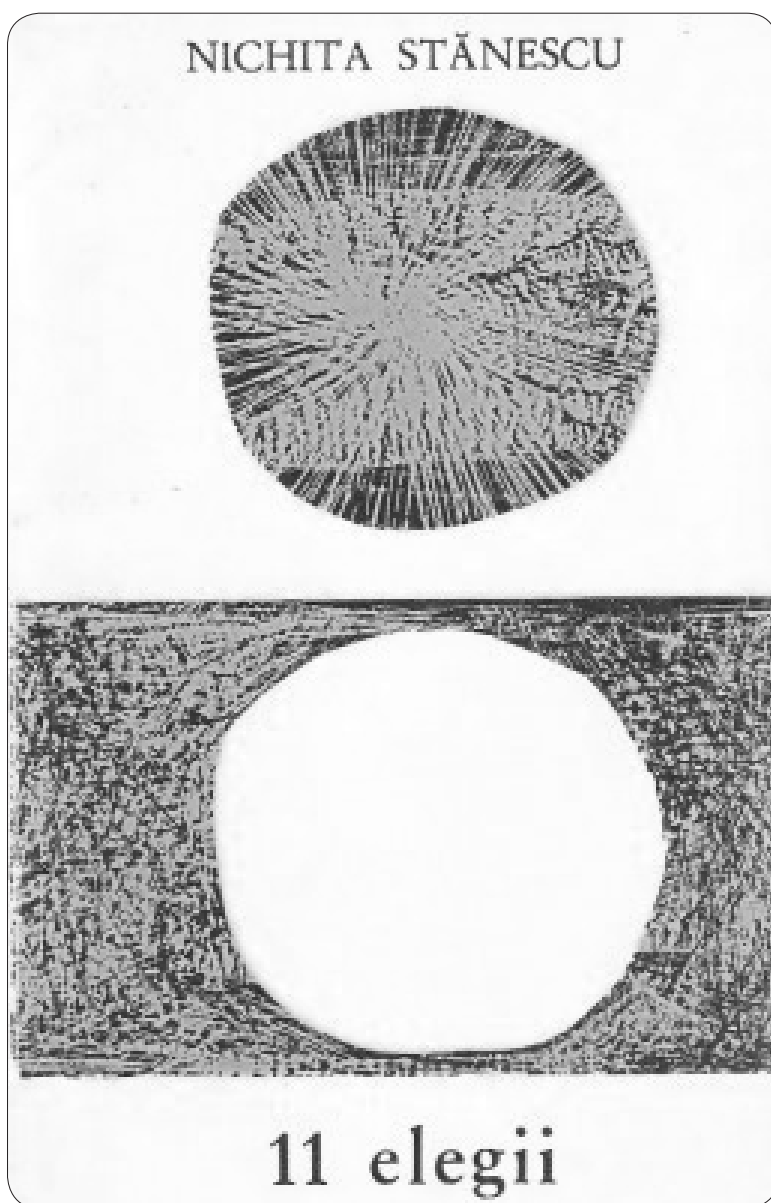
Elegiile lui Nichita Stănescu sunt axate pe o reală viziune existențială a omului, obsesia constantă a poetului fiind aceea a surprinderii realității în totalitatea aspectelor ei complexe, în magnitudinea ei terestră. De aici, eterna și dramatica luptă dintre visceralul uman și realul mineral și vegetal. Acest aspect esențial al luptei dintre *visceral* și *real*, cu opțiunea pentru real („la real” – spune poetul în a șaptea elegie), cu revenirea din finalul elegiilor, cu revenirea, de fapt, la stadiul de sămânță, adică de „*intrare-n muncile de primăvară*”, în circuitul etern al naturii, ca și alte aspecte fundamentale și labirintice din cuprinsul elegiilor, nu se regăsesc în analiza pe care Nicolae Manolescu o face, în *Istoria...* sa, acestei creații majore a lui Nichita Stănescu. „Mireasma realului nu se pierde aproape niciodată în labirinturile de idei ale Elegiilor”, scria criticul în cronică din *România literară*, nr. 50, 1983, dar această mireasmă nu mai există în prezentarea acelorași elegii în *Istorie...* În fața oricui va încerca să-i viziteze opera, poetul Nichita Stănescu va rămâne, oricând, poetul prin excelență transmodern universal, valabil pe orice meridian, prin faptul că el a ridicat poezia la nivelul conceptului din filozofie, știință, biologie, la nivelul esențelor spirituale, deasupra oricărei ideologii și a oricărui sistem politic.

Verbul emblematic al întregii sale creații poetice este cel din „A șaptea elegie” (opțiunea la real): „Niciodată n-am să fiu sacru”. Conceptualizarea poeziei sale, mai ales după cele 11 elegii, îi conferă acest statut, acest caracter convergent și un fond axiologic unitar. Există o mutație majoră, vizibilă în poezia lui Nichita Stănescu. Într-un fel arată poezia sa din volumele *Sensul iubirii*, *O viziune a sentimentelor* și *Dreptul la timp*, și total diferită e cea de după elegii, ridicată la alt nivel de realitate, viziune și forță de cuprindere. Această poezie nu mai este adresată sentimentelor și inimii unui destinatar oarecare, comun și comod, ci e ridicată la

nivel de concept. Această poezie are ca destinație intelectul, rațiunea, imaginația creatoare a lectorului, datorită spiritualizării sale sistematice. De aici au pornit și conflictele intelectuale și disputele interpretative ale criticilor, unii regretând, din cauza unor stereotipii de lectură, poezia primei perioade a poetului, poezia sensibilă, diafană, grațioasă, poezia frumoasă și ușoară, delicată, în locul aceleia conceptualizate, abstractizante, care i-a luat locul. Eu cred că adevărata profunzime și marcă transmodernă ale poeziei lui Nichita Stănescu aici sunt de aflat, deoarece, cum spune, în *Istoria...* sa, N. Manolescu: „Pecetea pe care el a pus-o pe poezia noastră este inefasabilă”. Dar această pecete începe să devină vizibilă și foarte accentuată și asupra poeziei europene, continuând să se extindă prin traducere, ea fiind confirmată și de reacțiile critice și aprecierile numeroase. De exemplu, poetul Ante Popovski, după ce Nichita Stănescu obținuse Cunună de aur de la Struga, în 1982, făcea următoarele observații pertinente: „Nichita Stănescu se singularizează în poezia română, prin minunea talentului său, prin puterea magică de a da poeziei o construcție polivalentă în care reflecția și metafora (în sens larg) se coagulează într-un tot. Registrul său de simboluri este atât de bogat, încât sensurile, înțelesurile, capacitatea de absorbție a nuanțelor îl înscriu atât în sfera poeziei europene de meditație cât și în largă sferă – țipăt tragic – a unui «suprarealism» antic și mitologic”. Tocmai acest țipăt tragic – antic și mitologic – îi asigură acestei poezii calitatea și aura transmodernă la care mă refeream, pe lângă alte caracteristici intrinseci, destul de vizibile și clare.

Iovan Koteski, poet și președinte al Festivalului Internațional de la Struga, spunea, tot cu prilejul decernării Marelui Premiu poetului român în 1982, că „Nichita Stănescu e un nume care-și construiește mozaicul operei sale poetice nu numai din elemente profund românești, naționale, ci și din tot ceea ce e mai nou și mai fericit în poezia contemporană a lu-

mii”. Iată, așadar, în ce constă fondul transmodern al acestei opere la care mă refeream mai sus. În concluzie, țin să precizez că nu-l văd pe Nichita Stănescu posesor, în plan literar, al unei „culturi precare”, cum insinuează autorul marilor *Lecturi infidele*, și, mai ales, nu văd rostul detractorilor menționați, în frunte cu Gh. Grigurcu, ilustrul profanator al operei poetului. Ar fi fost de preferat menționarea ecoului internațional al unei opere de mare valoare, ajunsă pe masa juraților Premiului Nobel, literatura română beneficiind extrem de rar de o asemenea favoare. Detractori sunt pe toate drumurile, dar un premiu Nobel acordat unei valori naționale nu-ți este dat să-l obții decât o dată la un secol, și poate nici atunci. Cred că marele critic Nicolae Manolescu, în *Istoria...* sa, a călcat prea apăsător pe sărutul poeziei lui Nichita Stănescu. ■

Poezie și matematică (II)

Abstract

În articolul precedent, apărut în *Caiete Critice* 3 / 2018, demonstrez faptul că între poezie și matematică există zone intermediare interesante. Tot atunci rememorăm întâlnirile dintre Nichita Stănescu și Solomon Marcus. Pe de altă parte vom prezenta concepte din geometrie și teoria grafurilor. De asemenea, vom răspunde unor întrebări puse de matematicieni români. Vom semnală și existența unor categorii speciale de poeți: matematicienii poeți sau poeții matematicieni.

Cuvinte-cheie: poezie, matematică, geometrie, teoria grafurilor

This article shows that there exist multiple connections between poetry and mathematics. It is a continuation of a previous paper (see *Caiete Critice* 3 / 2018), in which we also commented about meetings between Nichita Stănescu and Solomon Marcus. On one hand, this paper brings up new poetical images from some new authors. On the other hand, it contains concepts from geometry and graph theory, and it gives some answers for the mathematical community. Also, this paper presents poets who like mathematics and mathematicians who write poetry.

Keywords: poetry, mathematics, geometry, graph theory

Continuând studiul început în numărul 3, aducem completări care se referă la alte imagini poetice.

1. Preliminarii. De la o limbă „prea puțină” la o „Cunună de Aur”

La sfârșitul secolului XVIII, în volumul “Poezii nou”, în perioada de începuturi pentru poezia românească, Ioan Cantacuzino scria ([1]):

„Limba noastră prea puțină
Nu-i a nimui proastă vină”
[...]
Mai cu vreme, și cine stie,
Prisosire poate să vie,

Că scriitorii împodobesc
Limba, patria-și slavesc”.

„Prisosirea” avea, într-adevăr, să vină și, în decurs de un secol și jumătate, s-a ajuns la o situație diametral opusă. Astfel, când a apărut Nichita Stănescu, totul fusese spus în poezie. Dacă în momentul acela i s-ar fi cerut unui specialist în Teoria Literaturii să ghicească ce anume vor mai inventa poeții, este aproape sigur că nu ar fi văzut o soluție.

Poezia românească încheiase un ciclu de evoluție [2]. Și totuși, această situație aparent nefavorabilă l-a avantajat pe Nichita. În 1975, creatorul *Necuvintelor* primește premiul „Gottfried von Herder” din partea Universității din Viena. În 1982, i se decernează Marele Premiu „Cununa de

Aur” al Festivalului Internațional „Serile de Poezie” de la Struga [3].

2. Un „pod” între poezie și matematică

Zona de graniță dintre poezie și matematică are diverse nuanțe și include atât studiul matematic asupra poeziilor, cât și poezia despre matematică. Uneori, strecurate printre versurile poeziilor, se află ascunse idei din matematică, exprimări matematice, formule și raționamente din matematică. Unii poeți contemporani folosesc un bogat vocabular matematic în poeziile lor (de exemplu, se poate consulta volumul editat de Basarab Nicolescu, *Poezie și Știință*).

În articolul [4], am prezentat situații în care poeți și matematicieni străbat „podul” dintre tărâmul poeziei și țara matematicii, pornind fie dinspre poezie spre matematică (ca în cazul lui Nichita Stănescu, care construiește „formule matematice” pline de lirism) sau, invers, dinspre matematică spre poezie (ca în cazul lui Solomon Marcus, care propune o analiză pe baza matematicii a unor creații poetice). Putem spune că întâlnirea celor două personalități a avut loc pe acest „pod”, iar catrenul din [4] este o „fotografie” a acestei întâlniri.

Un exemplu de imagine poetică, ce poate fi pusă în legătură cu concepte din matematică, apare în poezia lui Nichita *Arbor invers*:

„Arbor invers, cu rădăcinile-n vânt,
cu tăpile late ca frunza platanului,
aproape plutind, abia atingând
anotimpurile anului.”

Pentru a detalia legătura cu matematica vom face o mică recapitulare a câtorva idei din articolul precedent. Pornim de la „îmbrățișarea” lui Nichita cu „o mână, care-n loc de degete/are cinci mâini”. Ne pregătim, acum, pentru o mică incursiune în matematică, mai exact în Teoria Grafurilor. Să considerăm un arbore în care nodurile interne au valența cinci. Dacă acest arbore are 4 niveluri, rezultă că există $5 \times 5 \times 5 \times 5 = 625$ noduri terminale (frunze).

Pentru calculul de muchii (interne) avem o progresie geometrică, cu suma $5 + 5 \times 5 + 5 \times 5 \times 5 = 5 + 25 + 125 = 155$.

(Am putea generaliza aceasta formulă și chiar

extinde discuția la fractali.)

Avem, așadar, un model matematic pentru „formula poetică” a lui Nichita Stănescu din *A șaptea Elegie*. Deci, ar fi vorba, în acest caz, de 625 de degete și 156 de mâini care ne-ar îmbrățișa. Asta da iubire! Mulțumim Nichita...

Am accentuat un pic forțat aspectul matematic din exprimarea lui Nichita; evident, el intenționa să folosească o exprimare primitivistă pentru a accentua sentimentele sale de iubire profundă.

Interesant, la Ion Caraion, apare o „formulă poetică” asemănătoare (poate chiar mai surprinzătoare):

„dacă degetele mele ar fi elicoptere sau orase”
(din poezia „Puncte de vedere” din cartea [5]).

Implorând mai întâi Divinitatea, poetul își coboară apoi mâinile pentru a îmbrățișa orașele și a le proteja, avertizând:

„aveți grijă de copilăria lumii
și-aveți grijă de simțurile și rădăcinile voastre”.

Poate că era un mod de a contesta materialismul dialectic din acea vreme și de a indemn la studiul autenticei istorii a neamului, și nu acea „istorie” contrafăcută de regimul comunist.

Deseori, poeții folosesc în poezii figuri geometrice: linii, cerc, sferă, cub (figuri ideale, care nu se găsesc în forma perfectă în natură). Dacă, pentru Nichita, a trasa diametrul unui cerc producea durere cercului („Se desenează pe nisip un cerc/ după care se taie în două,/ cu același băț de alun se taie în două./ [...] și i se cere iertare cercului”), Ion Caraion observa în *Cântec de pace* [5]:

„C-o simplă floare, inima desparte
în două lumea”.

În schimb, Ana Blandiana șterge o linie („linia ce desparte/ sublimul de ridicol”) și contemplă sferele așezate jumătate în pământ, jumătate în văzduh (adică dealurile – „dulci sfere-mpădurite”) [6].

3. O situație complementară: „dubla cetățenie”

În această secțiune, vom prezenta o situație oarecum diferită de cea din secțiunea precedentă. Vom face o legătură între poezie și matematică, dar

nu vom avea nevoie de „puntea” care unea aceste domenii diferite, aparent fără nicio legătură între ele.

În cazul de față, vom pleca cu un singur autor, care „trăiește” simultan în cele două „țări”, a poeziei și a matematicii, fără a avea nevoie să parcurgă podul dintre ele, de multe ori fără a conștientiza existența acestei căi. Cu alte cuvinte, astfel de autori scriu poezii și studiază matematică. Ei nu se preocupă să unifice poezia și matematica, să descopere niveluri intermediare între acestea, să studieze poetica prin intermediul științei, sau să obțină o sursă de umor din versificări ale unor teoreme din matematică. Nu este țelul lor să apropie poezia de matematică prin astfel de mijloace. Ei pur și simplu trăiesc poezia și matematica fără a încerca să le unească, respiră poezie și matematică în același timp, dar cu plămâni diferiți. Astfel de autori au un fel de „dublă cetățenie”: cea de poet și cea de matematician.

Am putea include în această categorie un poet care a fost un elev remarcabil la matematică (Gabriel Chifu), sau matematicieni care scriu poezii (Elena Liliana Popescu, Florin Caragiu ș.a.).

Elena Liliana Popescu mi-a fost asistentă la Bazele Informații la Facultatea de Matematică a Universității București. Poezia *Dacă* începe cu câteva versuri care îmi plac în mod deosebit:

„Dacă s-ar putea vreodată
Să măsoari nemăsuratul,
Să cuprinzi nemărginirea,
Să stai, străbătând neantul”.

Lăsăm cititorul interesat să investigheze acest univers poetic care are și o dimensiune transcendentală.

Am selectat mai jos un fragment din poezia *Scoala 11* a lui Florin Caragiu (un fost coleg de facultate, din altă generație):

„plopilor din curtea școlii,
înalți, bătrâni,
cu frunzele fluturând
la venire, la plecare,
retezați într-o singură seară,
îngrămădiți la sfârșitul copilăriei
în gurile sobelor,
scăpărând și pocnind în ele,
încingându-se și frigând mâinile mici
atinse de ele.

și de cealaltă parte a gardului școlii
încălecat cu teamă
în pauza dintre ore,
în tăcerile dintre pauze,
șirul nesfârșit de duzi bătrâni”.

Uneori este dificil de stabilit dacă poetul este matematician, sau matematicianul este poet; ca în cazul lui Ion Barbu (Dan Barbilian). Probabil sintagma corectă ar fi: poet și matematician.

4. Comentarii finale. Cel mai mare Poet și Matematician

Matematica și poezia nu trebuie puse în opoziție. În secțiunile anterioare am văzut cum diverși poeți au folosit concepte din Geometrie și Teoria Grafurilor, iar unii matematicienii scriu poezii. Parafrazându-l pe Ion Barbu, se poate spune că, în matematică, la fel ca în poezie, descoperim noi forme posibile de existență.

Am putea să ne întrebăm la final care este cel mai mare poet și matematician.

Răspunsul ar putea fi dat de titlurile a doua cărți: [7] și [8]. ■

Referințe

1. Eugen Simion, *Dimineața poezilor*, București, Univers Enciclopedic Gold, 2014
2. Nichita Stănescu, *Ce bine că ești! Ce mirare că sunt!* (Selectie, studiu introductiv și bibliografie de Alex Stefanescu), *POESIS*, Ed. TEMPUS, 2018.
3. Nichita Stănescu, Noduri și semne, *Jurnalul National*, 2010.
4. F.F. Nichita, „Poezie și matematică – Nichita Stănescu și Solomon Marcus. Întâlniri”, în *Caiete Critice*, nr. 3/ 2018, pp. 23-26.
5. Ion Caraion, *Oamenii: poeme rostite la radio (1966-1974)*, București, Casa Radio, 2015
6. Ana Blandiana, *Poeme rostite la Radio: 1965-2017*, București, Casa Radio, 2017 (poeziile: „Dealuri” și „Linia”).
7. Papa Francisc, Dominique Wolton, *Dumnezeu este poet*, Roma, 2018
8. Mario Livio, *Este Dumnezeu matematician?*, București, *Humanitas*, 2017

VALERIU IOAN-FRANC

Institutul Național de Cercetări Economice „Costin C. Kirițescu”, Academia Română
”Costin C. Kirițescu” National Institute for Economic Research, Romanian Academy
e-mail: cide90@gmail.com

NAPOLEON POP

Institutul de Economie Mondială, Academia Română
The Institute for World Economics, Romanian Academy
e-mail: napoleon_pop@yahoo.com

Confuzia ideologiilor sau ideologii în confuzie

Abstract

Anul acesta s-a marcat ca unul al fenomenelor pe care teoria economică nu le mai poate explica. Cum Europa a fost și rămâne leagănul multor străpungeri ideologice în cel mai larg sens (adică și a schismelor de orice fel, care au dus și la delocalizări geografice ale celor care au crezut în ele), multe analize asupra stării continentului vorbesc despre declinul social-democrației și al democrației liberale. Cazuistica este pusă pe seama efectelor globalizării, cu interfața integrării europene, efecte care au adus atingere socialului, iar acesta din urmă a provocat politicul. Șocul, reprezentat de Marea Britanie, prin solicitarea divorțului ei de Uniunea Europeană, a produs valuri de contagiune ideatică, pe care s-au suit și câștigă voturi partidele radicale și populiste, cu accente devenite agresive în discursul lor promițător de a scoate țările din UE în cazul câștigării alegerilor. Privite ca accidente care nu aveau nevoie de o gestiune anume, măcar din punctul de vedere al respectării valorilor împărtășite de idealul integrării europene, președintele Comisiei Europene, Jean-Claude Juncker, a ajuns să spună că UE are nevoie de „guverne operaționale”, indiferent de culoarea coalițiilor, adică acceptarea alunecării de la crezul democratic al construcției Europei Unite.

Cuvinte-cheie: geopolitică, geoeconomie, noua ordine economică și socială, inegalități economice și sociale, doctrine economice

This year was a year with phenomena which economic theory cannot explain. As Europe was and still is the origin of ideological breakthroughs in the broadest sense (schisms of any kind which caused the geographic delocation of those who belived in them), and many analyses of the state of the Continent deal with the social decline of democracy and liberal democracy. All is related to the effects of globalisation, and European integration and effected the social, which, in turn, affected the political field. The shock, caused by Great Britain by asking the separation from the European Union, caused a contagion of ideas, which wins votes to the radical and populist parties. Considered accidents they need no special management, at least with respect to the shared values of European integration. Jean-Claude Juncker even said that the EU needs „operational governance, irrespective of coallitions, that is departing from the democratic belief in the construction of a united Europe.

Keywords: geopolitics, geoeconomics, new economic and social order, economic and social inequalities, economic doctrines

Articolul nostru încheie seria consacrată nevoii de o nouă ordine mondială, cu referire la conferirile care caracterizează doctrinele economice și politice ale normativului, dar și perspectivele lor de manifestare viitoare.

Prin cele susținute de Juncker se pare că UE, potrivit lui John Weeks¹, economist și profesor emerit la University of London, dă o nouă interpretare unui principiu extrem de sensibil al actualei ordini, respectiv cel al neamestecului în problemele interne ale altei țări. Politica internă a unei țări, continuă afirmația J. Weeks, trebuie interpretată în contextul valorilor de bază ale UE. Iar Comisia Europeană și Parlamentul European trebuie să le aplice: *"The European Union's fundamental values are respect for human dignity and human rights, freedom, democracy, equality and the rule of law. These values unite all the member states, no country that does not recognise these values can belong to the Union"*. Obiectivul Uniunii Europene a fost, și după cunoștințele noastre, de a apăra aceste valori pe continent, și, prin ele, să asigure pacea și bunăstarea cetățenilor ei.

1. Modul în care se manifestă și se aplică ideologiile reprezintă, în prezent, o altă dimensiune a fundalului care alimentează schimbarea ordinii actuale. Să fi ajuns ideologiile la o limită sau, probabil, nu s-a găsit (încă) o întrepătrundere calmă, rațională, optimă a lor, pentru a se ajunge la un nou model de dezvoltare?

Yanis Varoufakis și Gerardo Pisarello, în lucrarea *A Plan for Europe*², afirmă că statul bunăstării a murit, ceea ce chestionează limitele curentelor social-democrate și creștin-democrate. Reformarea UE, dacă are în vedere calmarea cetățenilor și revenirea la liniștea socială întreținută până la un punct de standardele de viață considerate neatacabile, incită la căutarea unor soluții care privesc tot inegalitățile și inechitățile. Autorii lucrării menționate susțin propunerea *Venitului de Bază Universal* (UBI). Funcționalitatea precară la care a ajuns statul bunăstării este determinată, și în opinia noastră, de

evoluția nesustenabilă a fondurilor necesare pentru transferuri și servicii publice (asistență medicală, educație, alte servicii sociale), finanțate prin bugetele publice. Întrucât sursa lor de impozitare, respectiv pe venituri (determinată de numărul de angajați și anvelopa de salarizare), este pe un trend de scădere continuă, datorată și schimbărilor revoluționare în tehnologie, se prezumă scăderea drastică a locurilor de muncă.

Un alt factor cu același efect este gradul înalt de financiarizare a economiei pe seama economiei productive, afirmă Varoufakis și Pisarello. Acest factor ridică probleme în plus pentru finanțarea statului bunei stări și chiar a reproducției capitaliste *per se*. Reducerea economiei productive, pe seama externalizărilor și serviciilor, înseamnă mai puține locuri de muncă și salarii mai mici. Soluția propusă este taxarea mai mare a grupurilor cu venituri ridicate și redistribuirea fondurilor colectate ca venit egal către toți cetățenii, ceea ce este în esență UBI.

Beneficiul pentru cetățeni este că această formă de garantare a unui venit de bază le crește puterea de negociere cu angajatorii, dar creează deopotrivă cerere și consum, care vor stimula economia.

Ușor de zis, dar greu de făcut, afirmă, la rândul său Vicente Navarro³, profesor de științe politice și politici

publice la Johns Hopkins University, care a tratat propunerea autorilor de o manieră critică și plină de scepticism. *Confuzia ideologică* rezultă din sursa finanțării statului bunăstării, distincție extrem de importantă și care face diferența între social-democrație (sursa fiind veniturile generale ale statului) și creștin-democrație (sursa fiind contribuțiile generate de piața muncii – sistem introdus de Bismarck).

2. Istoria economică arată că forma statală, din punctul de vedere al confortului material și social al cetățenilor, este dată de relația dintre capital și muncă, la care se adaugă factorii de productivitate. Voința politică este aceea care poate stabili corect cu cât trebuie taxat capitalul și munca pentru a asigura, eventual, dorința și voința cetățeanului

¹ John Weeks - 2018, martie, "EU Takes Beating In Italian Elections: When Will They Ever Learn?", *Social Europe*.

² Yanis Varoufakis, Gerardo Pisarello – 2016, martie, *A Plan for Europe*, Icaria, Mas Madera.

³ Vicente Navarro – 2016, august 4, „Is The Nation-State and Welfare State Dead? A Critique of Varoufakis”, *Social Europe*, <https://www.socialeurope.eu/nation-state-welfare-state-dead-critique-varoufakis>.

de a plăti taxe și impozite. Acest comportament, legat și de contractul social între cetățeni și stat face deosebirea dintre țările scandinave și țările din sudul Europei, cu referire la puterea de negociere a angajaților cu angajatorii lor. Ca urmare, ceea ce se observă este o creștere a diferenței dintre veniturile capitalului (dividende) și cele din muncă (salarii), diferență care, spune Navarro, este o problemă de politică a guvernanților. Pe fondul general al unei politici liberale, impuse de globalizare, în prezent contează mai puțin din ce sfera ideologică provine politicienii – social democrație sau a creștin democrație.

Problema reală provine din comportamentul „conservatorilor” din mai toate curentele, care prin lobby-ul corporatist au reușit ca „*veniturile din capital să crească enorm în timp ce veniturile din muncă să scadă dramatic*” (Navarro). Atât în SUA, cât și în Europa, cu generalizare cam în toate țările dezvoltate, dominația capitalului financiar este cauza tendinței expuse, iar forța capitalului financiar a făcut ca instituțiile europene să fie percepute și chiar să devină ne-democratice, ceea ce le afectează și legitimitatea.

Din acest punct de vedere, opiniile lui Varoufakis și Pisarello au un bun temei când afirmă că „*guvernele europene transmit parlamentelor orice se decide în Comisie sau Consiliu, iar parlamentele lucrează sub presiunea instrucțiunilor primite de la cele două foruri*”. Faptul că parlamentele naționale, în cazul statelor membre ale UE, lucrează sub constrângeri, este o realitate pe care o simțim cu toții din plin. Întrebarea pe care o ridică constatarea este dacă aceste constrângeri au un filon ideologic, sau vin de-a valma de la o birocratie greu înțeleasă de funcționarii comunitari? În realitate, asistăm la coliziunea, între doi „parteneri” inegali în legitimitatea dată de un proces democratic: între ceea ce vor instituțiile UE și natura politică a guvernelor legitime. De aici ajungem la o altă coliziune între așa-zisa ideologie comunitară și cea predominant națională, formată în urma unor alegeri democratice. Așa se explică cum, *în cazul României*, integrarea europeană a determinat ca guverne social-democrate să fie mai liberale, după cum cele liberale să fie mai social democrate. La astfel de coliziuni și confuzii a

contribuit și *combinarea ciclurilor economice cu cele electorale*, uneori în contratimp cu ce putea oferi partizanatul față de o ideologie. Electoratul trebuia „hrănit” în orice circumstanțe, pentru a vota pe unii și alții. Fizic, prin cadouri electorale, moral prin programe de guvernare pline de promisiuni sociale.

3. Pornind de la *problema* reală, cea a *avansului considerabil al câștigurilor din capital față de câștigurile din muncă*, ajuns până acolo încât capitalul financiar să se multiplice de la sine⁴, întrebarea este care sunt soluțiile momentului, când sărăcia, excluderea socială și inegalitățile sporesc într-o conviețuire nefastă. Navarro ne aduce aminte de *lucruri de bun simț și de manual de economie*, în contradicție cu ceea ce aplică, de regulă, guvernanții drept soluții. Normal ar fi ca taxarea capitalului să fie mai extinsă și intensivă la nivelurile actuale de acumulare. După unele evaluări, *capitalul financiar a depășit de peste 15 ori capitalul fizic*, Navarro explicând metaforic că acesta „*s-a bucurat de mese gratuite începând cu anii 1980*”. Taxarea propusă pentru capital – fizic sau financiar – are nevoie de voință politică la nivelul fiecărei țări stat-națiune dar, din păcate, nu putem identifica cine ar putea să o determine sau să o asume: capitalul sau munca, angajatorii sau angajații?

În mai toată lumea guvernanta este controlată sau major influențată de capitalismul financiar și de cel cu orientare spre export, așa că problema nu este de unde se pot aduce bani pentru buna funcționare a unui stat al bunăstării consolidat și sustenabil, atâta timp cât știm unde sunt localizați aceștia. Răspunsul poate fi dat de episoadele de manifestare a ultimei crize financiare⁵. Banii sunt la cei care au beneficiat cel mai mult de criză, evident pe seama „banilor socializați” prin bugete (*bail-out*), proveniți din taxele și impozitele pe veniturile din salariile cetățenilor. Decelăm, poate cu întârziere, ceea ce a fost „în fapt” impunerea de programe de austeritate, dacă nu urgența protecției capitalului. Deși impuse mai ales pe veniturile cetățenilor, tot guvernanții au fost cei care s-au plâns de lipsa „spațiului fiscal” determinat chiar de eșecul programelor de austeritate. Să înțelegem că a fost doar o falsă „deplângere” a politicului pentru a impresiona cetățenii? Că nu s-au mai putut asigura bunuri și

⁴ Napoleon Pop, Valeriu Ioan-Franc – 2012, *Spre o monedă globală* – (I) Preliminarii; 2013, (II) *Calea posibilă*; 2014, (III) *Realități și constrângeri*, Editura Expert, București.

⁵ Napoleon Pop, Valeriu Ioan-Franc, Amalia Fugaru – 2013, *Despre criză, fără mânie și cu discernământ*, Editura Expert, București.

servicii publice la standardele câștigate de cetățeni prin negocieri anterioare sau că nu s-a reușit stimularea creării de locuri de muncă prin investiții publice este nu numai un fapt împlinit, ci uitat deja, odată cu revigorarea economiilor pe seama politicilor monetare nonstandard ale principalelor bănci centrale.

Navarro dă câteva exemple, de altfel bine cunoscute, de o stranie amalgamare a ideologiilor. Guvernul socialist condus de José Luis Rodríguez Zapatero (Spania) a avut de ales între a reduce cheltuielile publice sau creșterea impozitării pentru a reduce deficitul bugetar. A ales tăierea cheltuielilor publice, cu reducerea pensiilor în loc să majoreze taxele pe proprietate. Guvernul popular conservativ al lui Mariano Rajoy a procedat la tăierea fondului pentru serviciile de sănătate, în loc să fi mărit impozitul corporațiilor etc. Avem și cazul României, unde cu un guvern de culoare indecisă s-a procedat la tăierea salariilor și pensiilor, iar economiile făcute au fost cheltuite pe investiții publice fără nicio relevanță economică.

4. Există o dezbatere

aprinsă între cei care susțin UBI, dat tuturor cetățenilor, și venitul de bază garantat. Practicarea UBI ar putea fi extrem de costisitor, cu atât mai mult cu cât el ar trebui să fie distribuit în state ale bunăstării slabe, cum este și România. Pe de o parte, este greu de înțeles de ce același UBI trebuie acordat fiecărui cetățean, ceea ce ar mai stimula munca, pentru mulți și așa demotivată din cauza unor politici sociale implementate anapoda și cu conotații pur electorale. Dacă le comparăm și cu dictonul chinezesc, că respectivele politici sociale oferă doar peștele în loc de undiță, costurile lor în timp devin insuportabile. UBI nu poate fi soluție nici pentru combaterea sărăciei și nici pentru diminuarea inegalităților sociale. Sărăcia poate fi diminuată prin costuri mai reduse după exemplul țărilor cu tradiție social-democrată, care aplică seturi de transferuri bine focalizate, iar inegalitatea se poate diminua mai corect prin a

oferi bani mai mulți numai celor care au mai puțin, decât aceeași sumă tuturor. Pe de altă parte, un venit minim garantat (de regulă salariul minim pe economie) incumbă, în cel mai bun caz, transferuri focalizate, dar soluția problemei rămâne în negocierea dintre puterea capitalului și cea a angajaților acestuia. O societate în care munca celor mulți se bucură de un respect tot mai redus din partea guvernării, aflată sub influența capitalului corporatist, se va confrunta cu probleme în creștere de sărăcie și inegalitate.

5. Ideea economiilor cu orientare spre export ridică o problemă-surpriză pentru Jeffrey Frankel – profesor în materia formării capitalului și creșterii economice la Harvard Kennedy School, Harvard

University, membru al Consiliului Economic sub Administrația președintelui Bill Clinton –, contrar teoriei motorului dezvoltării reprezentat de comerțul internațional. Domnia sa pune problema comerțului internațional, care propagă și el, poate, printre altele, sărăcia și inegalitatea⁶. Trecând în revistă teoriile legate de beneficiile comerțului internațional, de

Decelăm, poate cu întârziere, ceea ce a fost „în fapt” impunerea de programe de austeritate, dacă nu urgența protecției capitalului. Deși impuse mai ales pe veniturile cetățenilor, tot guvernării au fost cei care s-au plâns de lipsa „spațiului fiscal” determinat chiar de eșecul programelor de austeritate

la cea mercantilistă la cea a lui Marie Melitz – trecând prin cea a lui Adam Smith și David Ricardo, Heckscher, Ohlin, Stopler, Samuelson, Krugman, Helpman –, fiecare cu limitele lor, se ajunge la concluzia că globalizarea, prin liberalizarea comerțului internațional, pune în evidență două fenomene care întrețin inegalitatea în interiorul statelor, chiar dacă între state ea a cunoscut o atenuare. Pe de o parte, avem un transfer de resurse din țările cu productivitate mică spre cele cu o productivitate ridicată (prin prețurile de transfer practicate de marile corporații), ceea ce dezavantajează forța de muncă mai puțin calificată în țările dezvoltate, prin orientarea exporturilor spre produse realizate de lucrători cu înaltă calificare. Predicții ale aceluiași fenomen, bazate pe modelare, precum cele ale lui Goldberg și Pavcnik (2007) și Milanovic și Squire (2005) s-au adeverit mai mult sau mai puțin în

⁶ Jeffrey Frankel – 2018, ianuarie 2, „Does Trade Fuel Inequality?”, *Project Syndicate*, <https://www.project-syndicate.org/commentary/globalization-trade-inequality-relationship-by-jeffrey-frankel-2018-01?barrier=accesspaylog>.

timp, dar în mod cert ele au fost convingătoare. Pe de altă parte, situația forței de muncă cu joasă calificare din țările în curs de dezvoltare nu s-a îmbunătățit în comparație cu cea mai înalt calificată la nivel local. Reducerea/demantelarea taxelor vamale prin zone de comerț liber a fost asociată, mai degrabă, cu creșterea inegalităților în țările mai puțin dezvoltate, participante la comerțul internațional.

Inegalitatea dintre țări, în plan global, a scăzut în ultimele trei decenii, în special datorită reușitei Chinei și Indiei privind creșterea PIB/locuitor, exportul fiind unul dintre motoarele de succes în realizarea convergenței lor cu țările dezvoltate. Studii recente concluzionează că inegalitatea în interiorul unor țări avansează cu viteze diferite, datele în perioada 1980-2016 confirmând acumulări de venituri din ce în ce mai mari în mâna unei populații restrânse. Conform datelor furnizate de Frankel, 1% din populația Braziliei concentrează 25% din PIB. În Rusia, 1% din populație concentra 20% din PIB în 2015 (comparativ cu 4% în 1980, în China 14% din PIB în 2015 (6% în 1978), în India 22% din PIB în 2013 (6% în 1982), iar în Africa de Sud, 19% din PIB în 2012 (9% în 1987).

Același fenomen este observat în SUA, Canada, țări dezvoltate din Europa, confirmând faptul că, prin viteza de înaintare a progresului tehnic și tehnologic, cererea pentru forță de muncă înalt calificată a crescut în raport cu cea cu pregătire tradițională/medie, în condițiile în care oferta pentru prima întârzie să acopere cererea, iar ce de a doua are un handicap de reprofesionalizare. Ca urmare, sunt profesii care se bucură de cele mai mari avantaje prin nivelul de calificare (*the winners take all*). Frankel concluzionează, pe bună dreptate, că inegalitatea „este o problemă serioasă, care merită atenția politică (!)”, dar nu blamarea comerțului internațional este soluția pentru ea.

6. Perioada „Marii Moderații”, fastă în evoluții economice și dinamica progresului tehnic, a fost condusă practic printr-o doctrină liberală, este adevarat cu precauție la început, iar apoi cu un avânt dat de abordarea neoliberală. Ceea ce erau temeri justificate înainte, strâns legate de inflexibilitatea față de suveranitatea economică a statului-națiune, ulterior, prin liberalizările cu o mai mare interacțiune între statele-națiune, s-a mizat mai mult pe beneficii decât pe grija permanentă pentru protecția

propriilor resurse. Neoliberalismul a adus în teoria economică noțiunile de urgență și de „prindere din urmă” (*catch-up*), ca fenomene care să asigure o mai bună inserție a cât mai multor state-națiuni în constelația globalizării, a provocărilor și oportunităților.

Se afirmă că neoliberalismul, prin prescripțiile sale – mai multe piețe, mai puțin guvern – este o perversiune a *economics*-ului *mainstream* (*The Guardian*, 14 noiembrie 2017) și, oricât de criticat poate fi, este greu să-i negi efectele. Ele sunt o realitate și au dat un nou conținut competiției globale pe cale să schimbe ordinea. *The Guardian* citează un lanț de schimbări majore care au marcat omenirea în actuala ordine, menționând cine au fost sponsorii neoliberalismului: Augusto Pinochet, Margaret Thatcher, Ronald Reagan, Bill Clinton, mișcările politice reformatoare precum cea din China, sau reforma statului bunăstării în Suedia. S-a ajuns la tectonica geopolitică actuală determinată de preferința pentru piețe și mai puțină intervenție a statului, utilizarea pregnantă a stimulentei economice în detrimentul normelor culturale sau a antreprenorialului privat în comparație cu acțiunea colectivă. În prezent, neoliberalismul este asociat mai ales cu tarele acestuia, accentuate de globalizare. Astfel, prin ideile și practicile sale, neoliberalismul este acuzat de creșterea insecurității economice/fizice și inegalității, pierderea valorilor politice și deriva spre un populism periculos.

Termenul neoliberal, spune *The Guardian*, a explodat în anii '90, fiind asociat cu două evoluții majore deloc prevăzute de părintele termenului, care a fost Charles Peters, editor la *Washington Monthly*. În 1982, acesta a publicat eseu „*A Neo-Liberal's Manifesto*”, în care, pentru a exemplifica sensul noii mișcări, a făcut referire la liberali în sens american, care, deziluzionați de mișcarea sindicală și guverne foarte mari, și-au înfrânt prejudecățile împotriva piețelor libere. Nu s-au menționat nume în mod expres, precum Thatcher sau Reagan, ca fiind promotori ai neoliberalismului, după cum neoliberalismul de azi nu seamănă deloc descrierii lui Peters. Realități relevante ale existenței noastre, ca globalizarea și financiarizarea excesivă a economiilor, au devenit conținutul neoliberalismului ajuns țintă a criticilor la zi. S-a ajuns aici prin politicieni de centru-stânga – democrații în SUA și democrații socialiști în Europa – care „au îmbrățișat cu entuziasm unele dintre crezurile centrale ale administrațiilor

Reagan în SUA și Thatcher în Marea Britanie, cum sunt dereglementarea, privatizarea, liberalizarea financiară și libera inițiativă”, afirmă Peters. Or, aceste lucruri s-au întâmplat începând cu anii '80, reflectând raționalitatea lui *homo economicus* în a-și urmări (măcar?) propriile interese.

7. Sunt de tras câteva concluzii. În primul rând, neoliberalismul se trage din liberalism și i-a urmărit conceptul, adăugând poate unele exagerări, spun criticii cei mai fervenți, întrucât nu este nimic neobișnuit în a se ține cont de piață, inițiativă privată sau stimulente în modelul economic capitalist. Important a se face un mix de politici care să le servească în mod adecvat, adică printr-un raport piețe-reglementare care să nu ducă la crize. În al doilea rând, considerând neoliberalismul ca fiind ceva diferit de mainstreamul economic, ceea ce ar fi tot o exagerare a *laissez-faire*-ului, este posibilă critica acestuia, în sensul pierderii din vedere tocmai a efectelor care au permis performanțele economice ale ultimelor decenii. Întrebarea este atunci alta: câte dintre ideile neoliberalismului ar trebui păstrate sau evitate, spre a se ajunge la o nouă formulă de model economic relativ optim, prin care factorul social și societatea să se reechilibreze spre moderație, raționalitate, deschidere la dialog și negocieri etc., spre tot ceea ce înaintarea spre o nouă ordine să se facă ordonat, și nu prin rupturi conflictuale, cu tentă antiumană?

În al treilea rând, considerând neoliberalismul bazat pe conceptele mainstreamului economic, pericolul cel mai mare este alunecarea practicii lui spre ideologie, aceasta din urmă devenind a fi considerată o știință economică. *The Guardian* spune că „o înțelegere adecvată a științei economice care stă (totuși, n.n.) la baza neoliberalismului ne permite să identificăm sau să eliminăm acea ideologie care se pretinde știință economică (*ideology when it masquerades as economic science*)”. Acest lucru ar ajuta la dezvoltarea imaginației instituționale de care are nevoie conceptualizarea capitalismului pentru secolul XXI. Plecând de la ideea că performanța economică inspiră eficiența alocării resurselor, ceea ce înseamnă o corelare a stimulentei acordate producătorilor/investitorilor și/sau a consumatorilor cu costurile sociale și beneficiile așteptate, ar trebui rediscutate toate principiile științei economice, cu precădere echitatea socială și structurarea politicilor sociale pentru a reduce inegalitatea și sărăcia. Corelația amintită ar trebui, în prezent, după lecțiile crizei

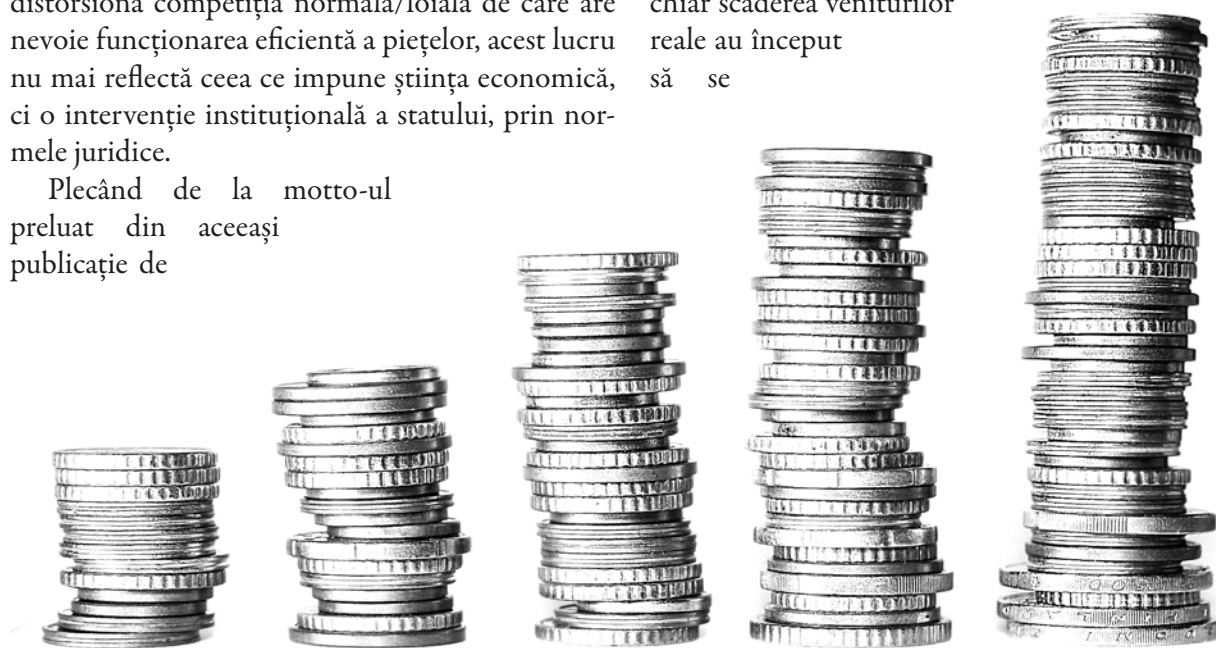
financiare, să sublinieze întărirea necesității sustenabilității unei creșteri economice (extinse la sustenabilitatea datoriilor), a macroprudențialității și stabilității financiare. În acest caz, știința economică spune – fără a recomanda cu precizie nivelul redistribuției, ea fiind o decizie rezultată din contractul social cetățean-stat – că impozitarea ar trebui să fie cât mai neutră, extinsă pe orizontală (fără privilegii, excepții care invită la evaziune și economie neagră), iar construcția politicilor sociale trebuie făcută în așa fel încât să nu stimuleze nemunca.

În rest, trebuie operat cu conținutul unor noțiuni precum *eficiență*, *stimulente*, *drepturi de proprietate*, un *mix de politici* sănătos, *prudență/consolidare fiscală* etc. Dar ceea ce distorsionează forța lor economică sunt instituțiile (politicul, de fapt), iar acest lucru a produs alunecarea spre neoliberalism. Ideologizarea ține de instituții, care promovează seturi de politici sub influența culorii politice a guvernului, iar legarea neoliberalismului de personalități ca Reagan sau Thatcher demonstrează, în plus, propensiunea umană spre a-și apăra propriile interese, cu credința că așa trebuie orientate politicile momentului. În termenii acestei judecăți, *The Guardian* dă exemplul drepturilor de proprietate. Ele contează pentru că asigură un randament clar investițiilor inițiate. *Politica optimă în domeniu este de a asigura protecția drepturilor de proprietate pentru cei care le utilizează cel mai bine și împotriva celor care expropriază veniturile din ele*. Dar, dacă drepturilor de proprietate sunt protejate pentru a distorsiona competiția normală/loială de care are nevoie funcționarea eficientă a piețelor, acest lucru nu mai reflectă ceea ce impune știința economică, ci o intervenție instituțională a statului, prin norme juridice.

Plecând de la motto-ul preluat din aceeași publicație de

prestigiu, un fir roșu ce ar trebui să străbată toate formele neoliberale – o realitate modelată de oameni – este interesul pentru o creștere economică, fermă, stabilă, sustenabilă, pentru că în toate timpurile moderne garantarea creșterii economice a fost și este importantă pentru scopurile sociale și politice ale societății, bunăstarea comunității și democrație. Ele sunt urmărite și azi, chiar criticând neoliberalismul, dar nu se poate face abstracție de proprietate, de inițiativa privată și de politicile oamenilor, promovate prin instituții. Acestea din urmă au scopul de a le elibera într-un fel sau altul de obstacolele din calea eficienței acestora. Ceea ce este de criticat, în lumina unor rele ale neoliberalismului, pe care le evocăm și le tratăm, sunt exagerările, care, repetăm, sunt instituționale, cu menirea de a da viață, curs, libertate manifestării valorilor cu care operăm în societate, iar alegerea celor mai mulți se îndreaptă, de fapt, către valorile liberale, chiar și atunci când își propun a pune în aplicare politici sociale sănătoase.

8. În vremurile moderne și contemporane, ideologiile de dreapta și de stânga au vorbit despre și au încercat să convingă prin *idealul nobil al justiției sociale*. Justiția socială a devenit, în prezent, un concept complex care cuprinde nu numai o tradiție istorică, ci și avatarurile ultimelor decenii de globalizare, dreapta și stânga electoratului adunându-se spre o abordare (neo)liberală centristă prin problemele puse în evidență de criza financiară începută în 2008. Șomajul ciclic, conjunctural și structural, stagnarea economică și chiar scăderea veniturilor reale au început să se

manifeste ca o plagă a societății, pentru care mai toate politicile promovate pe termen scurt și mediu par să eșueze.

Idei despre planificare, programare, naționalizare, toate cu obiectivul declarat al salvării celor aflați în insolvență (de regulă cei din sectorul privat), par să fie bântuie de preocuparea majoră a capitalizării, mai ales pentru sănătatea/legalitatea fondurilor prin care poate fi realizată. Prin prisma acestor preocupări, sunt decelate vulnerabilități și riscuri născute mai ales din dubiile asupra efectelor unor politici economice tradiționale, care trebuie să se confrunte cu noile realități, mai puțin explicate de manualele de economie. Programele politice, conforme de regulă cu principiile ideologiilor, fie de dreapta, fie de stânga, au demonstrat carențe la implementare, eșecul cel mai evident fiind înregistrat tocmai în domeniul asigurării protecției sociale.

Globalizarea a transformat provocările și oportunitățile mai mult în riscuri, pentru mai toate țările. Concluzia noastră majoră este că inadaptabilitatea reformelor naționale (în special cele structurale) la viteza și nivelurile cu care se manifestă progresul tehnic și competiția generată de acesta (între ele fiind vorba în mod necesar și de productivitatea muncii) a determinat creșterea și dispersia inechităților în interiorul țărilor, între țări, între vaste zone ale economiei globale. Inechitatea, cu efectele ei dezastruoase, s-a manifestat mai ales între „clase” de indivizi (generații, profesii, niveluri de salarii), cu locuri de muncă în domenii cu o mai mare departajare în etapele lor de existență – declin, criză, stagnare, avânt – etape aflate sub influența noilor străpungeri făcute de progresul tehnic, configurând cea de-a patra revoluție industrială. Societatea în ansamblu, decidenții politici, par să fie depășiți în politicile de îndreptare a in justiției sociale cu costuri minime.

Noile politici sociale devin, de fapt, adevărate coșmaruri birocratice când sunt aplicate, ceea ce este perceput ca o in justiție socială în plus. Se dorește a fi îndreptat, fiind o necesitate, faptul că măsurile propuse fie nu sunt înțelese, fie sunt considerate lipsite de legitimitate. Un observator din afară vede cu claritate lipsa de tracțiune a noilor tehnologii, rezervate unei elite, asupra sistemului de învățământ, în general, și a stimulentei acestuia în special, de a cuprinde, pe lângă generațiile în formare, și mâna de lucru ce are nevoie de noi calificări. Inconsistența unor corelații societale destinate

folosirii mai eficiente a forței de muncă, în ansamblul ei și în raport cu oportunitățile deschise de noile tehnologii (mașini și domenii de activitate) a dus, în fapt, la distrugerea clasei mijlocii, aflate și ea la un schimb de generații.

Tranziția prin șomajul structural spre o nouă revoluție industrială (a patra, conform documentelor forumului de la Davos, ediția 2016) preocupă major. Cea mai nouă idee lansată de *politicienii de stânga* este cea a UBI, acordat necondiționat de un loc de muncă plătit. Argumentele sunt multiple și bine susținute de politicieni de notorietate internațională ca Bernie Sanders și Jeremy Corbyn, companii cu profil IT (SUA) și forțe politice „verzi” (Europa). Ele tind spre asigurarea unei stabilități sociale pe baza unei noi abordări a reprofesionalizării, posibil mai eficientă, dar care este posibil să captiveze numai o parte a forței de muncă disponibilă. În același timp, cresc susținerile pentru o creștere a voluntariatului societății civile în asigurarea unor servicii necesare comunităților.

Politicienii liberali, preocupați mai mult de relaxarea taxelor și impozitelor, caută resurse pentru cheltuielile publice prin dezvoltarea bazei economice, ceea ce ar genera locuri de muncă bine plătite, evident în sfere de producție care impun cunoștințe adecvate progresului tehnologic prezent (posibil) în toate domeniile de activitate.

O critică îndreptată împotriva celor două curente atacă revoluționarea într-un sens sau altul a stimulentei economice, ambele implicând mai multe cheltuieli publice, din resurse nesustenabile. Pericolul este ca statul să nu mai poată asigura servicii publice de calitate (asistență medicală, educație, pensii), iar cine își va permite se va îndrepta spre aceleași servicii, asigurate de sectorul privat. Această (re)orientare va ridica contribuabilului problema unei „plăți” duble, una la stat din taxe și impozite, dar fără efecte în bani și servicii publice satisfăcătoare, și una la privați, acoperind costuri posibil exagerate. În astfel de condiții, chiar propensiunea de a se plăti taxe și impozite va scădea, afectând nivelul veniturilor publice și redistribuirea acestora. Are loc o modificare neformalizată, perversă în contractul social cetățean-stat. Preocuparea pentru servicii publice adresate nevoiașilor va deveni serviciu public extins, dar cu o calitate în scădere. Lipsa principiului reciprocității într-un stat al bunăstării duce, aproape sigur, la reducerea bazei solidarității sociale convenite la un moment dat. ■

Tel. 318.24.38; 318.81.06

E-mail: edituraexpert@gmail.com
office@fnsa.ro

caiete
critice
vă recomandă:

